

Fóthy János

.....

HORTHYLIGET

Tanúságtevők

Sorozatszerkesztő: UNGVÁRI TAMÁS

Fóthy János

.....

HORTHYLIGET

A MAGYAR ÖRDÖGSZIGET

SCOLAR

Copyright © FÓTHY JÁNOS örökösei

© SCOLAR KIADÓ, 2016

A könyv megjelenését támogatta a Miniszterelnökség KTHÁT /739/6 (2015) alapján a **MUSZOE** (Munkaszolgálatosok Országos Egyesülete).

Jelen kötet a Müller Károly Kiadóvállalat kiadása alapján készült.

Borítófotók:

- Budapest, 1944. április 3. – a Csepeli szabadkikötő bombázása
- B-24 Liberator bombázógép a Csepel-sziget fölött

(Fortepan / National Archives)

MINDEN JOG FENNTARTVA.

A mű egyetlen részlete sem használható fel és nem sokszorosítható a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül.

*Ajánlom ezt a könyvet elhurcolt,
és vissza nem tért bajtársaim mártíremlékének.*

F. J.

A TANÚSÁGTEVŐK SOROZAT ELÉ

A hadügyminiszter a II. világháború idején látogatást tett az orosz fronton, nehéz körülmények között szolgáló kényszmunkásoknál. A magyar munkaszolgálat egyedisége volt Európában, hogy a fegyverviselésre alkalmatlanokat is a honvédség parancsnoksága alá sorolták. Fegyveresek között fegyvertelenül a tűzvonalban, aknaszedés szerszámok nélkül. Egy lapátos hadsereg, jobbra felesleges kötőrésszel foglalatoskodva – lidérces látványok sora.

Hadrendben, mégis civilben: a háború második felétől a munkaszolgálatosok ott-honról hozott viharokábtan és cipőben, de megkülönböztetett jelzéssel, a sárga csillaggal céltáblái lehettek minden tisztnek, honvédnak. Csuklózathatták, futtathatták, kiköthették őket, megásathatták velük a saját sírjukat a fagyott földbe.

Mint az akkori kormányzat legtöbb lépése, a munkaszolgálat is visszacsapott kiötlőire. Bármily kegyetlen volt a frontszolgálat vagy az internálás, szándéktalanul is időt adott néhányaknak, hogy meneküljenek a végső megsemmisítés elől. A különbség abban rejlett, hogy a megsemmisítés személytelen gépezetével szemben az egyes zászlóaljokban és századokban emberséges tiszték és tisztesek is akadhattak.

Ott állt a hadügyminiszter a szemlén, majd megkérdezte az egyik munkaszolgálatost, melyik század ez? A bátor besorozott civil azt válaszolta: alázatosan jelentem, ez a 20. század.

Jelentjük, ha nem is alázatosan: az a 20. század volt, a modern technikai fejlődés, valamint a diktatúrák európai százada.

A magyar munkaszolgálat egyedülálló történetét a szakirodalom tüzetesen dolgozta fel. Úgy rémlik azonban, hogy a források szinte csak a szűkebb szakma számára elérhetőek. Számos eredeti beszámolót hetven esztendeje csupán a könyvtárak rejtjenek.

1945-ben a megtizedelt munkaszolgálatosok közül számos író-újságíró tért haza a megpróbáltatások útjáról. A háború utáni szabad körülmények között kiadók sora sürgette őket, hogy tapasztalataikról az élmény frissességével számoljanak be. Bár rossz papíron, apró betűkkel szedve jelentek meg, mégis keletje volt a gyakran füzetes emlékiratoknak.

Ezekből az elfeledett művekből, naplókából, riportokból kiderül, milyen változatos volt a kínok útja, a szerbiai Bortól Mauthausenig. Más volt az ukrajnai pokol, és más a hegyeshalmi gyalogút, melyben olyan munkaszolgálatosok pusztultak el, mint Radnóti Miklós, Szerb Antal és Sárközi György.

Emlékük megőrzésének kötelessége adja tervünk alapját. Sorozatunk első kötetéül azért választottuk Fóthy János évtizedek óta kiadatlan művét, mert ez a beszámoló napvilágra hozza a háborúba sodródott ország politikájának szervi értelmiségellenességét. A zsidótörvények nyomán kamarákba kényszerítették a sajtót, a művészeti életet, az ügyvédeket, az orvosokat.

A kamarai tagság elvesztése a működési jogosítvány visszavonásával járt. Fóthy egyszer csak S.A.S. (sürgös) behívót kapott, és a *Pesti Napló* egykori szerkesztőjeként a kisegítő toloncházban, a Rabbi-szeminárium épületében kellett jelentkeznie. Ott találkozik sorstárjaival, *Az ember tragédiáját* németre fordító Mohácsi Jenővel, a bűnügyi újságíró Tábori Kornéllal, Jemnitz Sándor zenekritikussal. S még innen is vezetett út az internálás sötét bugyraiba, Horthyligetre. A szomszédos barakkokban a munkaszolgálatra kényszerített ügyvédek szorongtak, élükön Beck Salamon jogtudóssal.

Fóthy János költő, újságíró ihletett tudósításából megelevenedik az Ördögsgizet, a hajdani Csepel, a gonosz keretlegény és a jóindulatú kiskatona. Ennek nem csak dokumentumértéke van: Fóthy a poklok útján igazán jó, a zsurnalizmust meghaladó íróvá vált.

A munkaszolgálatosok mai szövetségével (Munkaszolgálatosok Országos Egyesülete) és a Scolar Kiadóval egyelőre fizetőtetre tervezzük a *Tanúságtevők* című sorozatot, amelyben mára ismeretlen naplókat és feljegyzéseket hozunk vissza a feledésből.

Ungvári Tamás

I. EGY KIS FÖLDRAJZ ÉS EGYÉB ISMERETEK

AZ ÖRDÖGSZIGETRŐL a következőket mondja a lexikon:
Ördögsziget (1. Salut-szigetek.)

Salut-szigetek. Francia Guayana előtt fekvő kis, három szigetből (Saint-Joseph, Ile Royale, Ile du Diable) álló szigetcsoport. A franciák deportálólátnak használják. Dreyfus őrnagy is az Ördögszigeten volt elhelyezve.

„Magyar Ördögszigetről” nem tud a lexikon – hiába is keresné az ember. Mégis megvan, helyesebben: csak volt, 1944 április havától, ugyanennek az évnak november haváig. Megelőzőleg Csepel-szigetnek hívták, és így hívják azóta is.

A lexikon egyébként ezt mondja róla:

Csepel-sziget a Duna egyik nagy szigete, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, Budapest alatt, a Dunának promontori és az elgátalt soroksári ága között. Hossza negyvennyolc, szélessége három–kilenc kilométer, területe kettőszázötvenhét négyzetkilométer. A sziget partszegélye nagyon alacsony, ma gátak védik az árvíztől. Belsejében sok a futóhomokos terület. Nagyobb erdők nyugati és délnyugati oldalán vannak, egyébként sok a szántó és szőlő. Jelenleg tíz községe van, magyar, vegyes, szerb és német lakossággal. Legnagyobb községe Csepel. Környéke nagy iparteleppe alakult stb., stb., stb....

Mit tudunk ezenfelül Csepelről?

Azt, hogy itt dolgoztak Weiss Manfréd hatalmas gyártelepei, amelyek az ágyútól és bombától egészen a paradicsomkonzervig, a varrógéptől és kerékpártól egészen a konyhai fazékig, minden igényét kiszolgálták a boldog magyarságnak. Tudtuk azt is, hogy újabban a németek és W. M.-ék itt

alapították meg a Dunai Repülőgépgyárat, amely a német-országi Messerschmitt-gyárak legnagyobb magyarországi fióktelepe volt, mondják: harmincezer munkással dolgozott, és ontotta a németeknek a repülőgépeket.

Ontotta. Egészen 1944. április 2-ig, amikor Budapestet, helyesebben környékét, egész pontosan Csepelt, az első nagy angolszász légitámadás érte, amelyet egy héttel később a második, még hatalmasabb követett. A Sztójay-sajtó persze bölcsen elhallgatta ennek a két légitámadásnak célpontját és borzalmas erejét, de a város telve volt Csepelről érkezett hírekkel: ezer és ezer halottja van a Dunai Repülőgépgyárnak, amely úgyszólván teljesen elpusztult.

Ennek a „gaztettnek”, ennek a „terrortámadásnak” (a németek és magyarországi bérenceik szerint tudvalévőleg minden angolszász légitámadás, még ha annyira kifejezett hadicélpont ellen irányult is, mint ez a csepeli, „gaztett” és „terrortámadás” volt, de fényes és dicsőséges haditény minden német légitámadás, még az olyan hadüzenet nélküli, gyanútlan, békés polgárok és városok ellen irányuló légibombázások is, amilyen a varsói volt 1939 szeptemberében, majd valamivel később a rotterdami, a belgrádi, és ki győzné felsorolni, még hány hasonló?...) – elég az hozzá, hogy ennek az angolszász „gaztettnek” és „terrortámadásnak” persze azonnali megtorlásáról is gondoskodni kellett a német zsoldban álló magyar kormánynak.

Megtorlás? Talán a levegőben, hősi kiállással? Szó sincs róla.

Kik tehetnek róla, hogy az angolszászok, akik, valami hihetetlen lojalitással, egészen a német megszállás utánig megkímélték Budapestet a bombázástól, április 2-án megkezdték légitámadásaikat a magyar főváros és környéke hadicélpontjai ellen? Hát persze: a zsidók. Hiszen kik azok, akik

ezt a háborút ördögi módon kigondolták, megindították, mindenáron folytatni kívánják? A zsidók. Kiért és miért harcol a Szovjetunió, Amerika és Anglia? Természetesen a zsidókért. És miért kezdik éppen most bombázni Magyarországot és Budapestet? Ó, nem, dehogyis azért, mert a németek megszállták az országot, itt berendezkedtek, lebombázott és veszélyeztetett hadiüzemeiket ide telepítették át, és szerencsétlen hazánkat beleterrorizálták a legtotálisabb háborúba, hanem azért, mert Sztójayék, rögtön uralomra jutásuk után, nagyszerű lendülettel hozzáfogtak a zsidókérdés gyökeres megoldásához, a magyar középosztály németbérenc és sváb többsége két és fél évtizedes vágyálmának megvalósításához. Egyszóval: az angolszászok bosszút állnak a magyar zsidókért – ez csak világos. És miért éppen a Dunai Repülőgépgyárral kezdték terrorbombázásaikat? Ó kérem, a világért sem azért, mert ez a német Messerschmitt repülőgépgyár hatalmas magyarországi fióktelepe, hanem azért, mert a maderak is csiripelik, hogy Chorin Ferenc, akinek március 20-án sikerült repülőgépen Svájcba szöknie, ott sietett közölni az angol Secret Service ügynökeivel a Dunai Repülőgépgyár pontos helyszínrajzát, felszólítva a RAF parancsnokságát, hogy bombázza le a gyárat – az ördög sem hitte volna, hogy holmi pesti zsidó GyOSZ-elnöknek ennyi befolyása lehessen az angol-amerikai legfelsőbb hadvezetőségre.

Nosza hát! Ha az angolszászok bosszút állnak a zsidókért, álljunk mi meg bosszút a zsidókon – (ez a ragyogó ötlet ki másnak a fejében is születhetett volna meg, mint Baky László államtitkár úr koponyájának amaz üregében, amelyben más, normális embernél az agy fészkel. De hát Baky úr és agyvelő, két egymást kizáró fogalom! – az államtitkár urat ismertem még szilvamag korából, a kaposvári gimnáziumból, ahova együtt jártunk, és ahonnan négy osztály után dics-

telenül a katonaiskolába távozott. Így került a csendőrséghez, de még itt sem tudta tovább vinni a századosi rangnál. Őrnagyi rangját csak később kapta, azokért a fényes vitézi tetteiért, amelyeket a nyilas, majd az imrédysta táborban hajtott végre. És így lőn belőle, hála üres fejének és az ezt teljesen kitöltő elvakult zsidógyűlöletének, a Sztójay-kormány belügyi államtitkára. Ezt csak úgy közbevetőleg.)

Elég az hozzá, hogy Baky „államtitkár” úrnak köszönheti a magyar politika történelme leggyalázatosabb fejezetei egyikét: a zsidó internálótáborok felállítását és azt az „elgondolást” (a néhai Gömbösnek e kedvenc kifejezésével élve), hogy a zsidó internálótáborokat azoknak a hadicélpontoknak legközvetlenebb közelében kell felállítani, amelyekről a legbiztosabban feltehető, hogy az angolszászok bombázni fogják.

Egy rókáról két bőrt – ujjonghatott magában, boldog és ravasz kézdörzsöléssel Baky öméltósága –, először is minél több zsidót internálunk, annál többet bombáz halomra belőlük a pártfogó angol és amerikai szövetségesük, másodsor pedig... ki tudja? A nagy hadiüzemek mentén internált zsidók életbiztonsága érdekében talán be is szüntetik légitámadásaikat? Hiszen – legalábbis Baky úr és társai szerint – ez a világháború kizárólag zsidóügy, érettük van vagy érettek nincs háború, ennél mi sem egyszerűbb.

#

A VÁROSBAN elterjedt a híre, hogy Csepelen, a nagy hadiüzemek körül, már építik a százezer zsidó befogadására alkalmas internálótáborokat. Egyre gyakrabban hallottuk, hogy valaki, aki gyanútlanul elindult hazulról, többet nem tért haza, és aggódó hozzátartozói – ha volt hozzá bátorságuk – rohanhattak a Rökk Szilárd utcába, az eltűntnek legalább hült helyét keresni.

A Rökk Szilárd utca! Ez megint egészen külön fejezet azoknak a rémnapoknak a történetében. A Rökk Szilárd utca 26. számú ház a Rabbiképző Szeminárium épülete volt, egészen 1944. március 19-ig. Ettől a gyászos emlékű naptól kezdve a Kisegítő Toloncház díszes elnevezését kapta. Ide hurcolták a németek azokat a kiemelkedőbb zsidó személyiségeket, akikről – úgy látszik – kész listájuk lehetett, hiszen alig néhány órával bevonulásuk után, sőt ezzel szinte egyidejűleg, megkezdték összefogdosásukat. Előbb csak a legismertebb zsidó ügyvédek, orvosok, nagyiparosok, nagykereskedők, bankemberek, művészek kerültek a Rökk Szilárd utcába, de hovatovább sokkal „demokratikusabb” közintézménnyé vált a Rabbiképző Szeminárium, helyesebben Kisegítő Toloncház épülete, mert hamarosan ide vitték be azokat a névtelen kisembereket, akiket vagy az utcán fogtak el a Baky-rendszer sbirrjei, az államrendőrségi detektívek, vagy lakásukról hurcoltak el „névtelen feljelentés” alapján (l. házfelügyelő, viceházmester, kedves szomszéd stb.), vagy pedig a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság) fogdosatott össze a város minden részében.

„No jó” – mondhatná ma a naiv olvasó –, azt még csak valahogy megértem, hogy a prominens zsidó személyiségeket, a gazdag és befolyásos zsidókat siettek kikapcsolni a forgalomból a németek és készséges kiszolgálóik, Sztójay-Bakyék, még azon sem csodálkozom, hogy az akkori idők légkörében, amikor Baky úr nem áttallotta hivatalosan is „szent magyar kötelességgé” magasztosítani a legundokabb emberi magatartást: az árulkodást, besúgást, denunciálást, toloncházba hurcolták a Névtelen Feljelentő szerencsétlen áldozatait. Az meg valósággal magától értetődő, hogy a hírhedt KEOKH végre gyönyörűséggel kitombolta dühét az évek óta több-kevesebb sikerrel üldözött osztrák, német, cseh, jugoszláv, román

állampolgárságú zsidókon, de azt már igazán nem tudom, mit akarhattak azoktól a szegény, egyszerű, névtelen, senkifia zsidóktól, akik riadt szemekkel siettek az utcákon dolgoaik után, akik – legalábbis addig, amíg a Névtelen Feljelentő meg nem vádolta őket titkos rádióleadó állomással az éjjeliszekrényben, vagy hasonlóval – még az akkori jogállapot szerint is jogosan járhattak az utcán, vagy ülhettek a kávéházban?

Mit akarhattak ezektől Bakyék? A válasz egyszerű. A csepei internálótáborokat meg kellett tölteni mindenáron, és erről az államrendőrség dicső detektívtestületének kellett gondoskodnia. A detektív uraknak kiadták az utasítást: ma ennyi és ennyi zsidót kell előállítani, a többi a ti dolgotok. A detektív urak tehát ide-oda cirkáltak az utcákon, és diadalmasan csaptak le minden gyanútlan járókelőre, akinek arcvonásai esetleg kissé jellegzetesek voltak: miért nem viseli a sárga csillagot? Ha a megszólított – véletlenül – nem volt zsidó, könnyen igazolhatta magát, de ha zsidó volt, akkor két eset állhatott fenn. 1. Hogy tényleg nem viselte a sárga csillagot. 2. Hogy igenis viselte. A második esetben éppoly kevésbé menekült, mint az elsőben. Viselhette a boldogtalan ezt a csillagot, olyan szabályosan, ahogy a rendelet csak előírta, viselhette akár a homlokán, a detektív úr számára sohasem viselte eléggé feltűnően. „Ne vitatkozzunk, barátom, gyerünk!”, és a sárga csillagos már ment is a Rökk Szilárd utca felé. Az úgynevezett „kivételezés” sem számított. Valamivel később, amikor már magam is a Rökk Szilárd utcába kerültem (igaz, hogy egészen másképp, de erről majd a következő fejezetben!), beszéltem valakivel, aki a detektívnek arra a kérdésére, hogy miért nem viseli a csillagot, teljesen hiteles igazolványokat mutatott fel arról, hogy mint megkeresztelkedett zsidó, öskeresztény feleséggel és arany vitézségi éremmel, kétszeresen is kivételezett, semmi sem használt

– „gyerünk a Rökk Szilárd utcába!”. Néhány hét múlva a csepeli internálótáborban láttam viszont. A Rökk Szilárd utcai, egykor oly tiszteletre méltó épület ugyanis az internálótáborok előszobája volt, ahonnan csak vajmi kevesen szabadultak anélkül, hogy végig ne kellett volna járniuk az internálótáborok kálváriáját. Igen, az internálótáborokat meg kellett tölteni mindenáron, Baky úr végre kiélhette annyi ideig elfojtásra ítélt munkavágtyát. És hogy öméltósága alapos munkát végzett, arra tanú a Rökk Szilárd utcai épület, amelynek falai között ezerszámra szorongtak a legkülönbözőbb ürügyekkel letartóztatott zsidók.

De hát, lássuk már most, mi is az az internálótábor? Erre nézve a lexikon csak igen szűkszavúan nyilatkozik. „Internálás” – mondja – „(beljebbezés), politikai bűnösök és egyéb, a közrendre nézve veszélyes elemek elkülönítése az ország határain belül”. Lássuk azonban a magyar Büntető Törvénykönyvet, ez talán többet is mond erről a dicső fogalomról.

A magyar BTK azonban nem mond semmit, a BTK hallgat, egyszerűen nem tud róla. És ez jellemző, sőt igen fontos: a magyar büntetőjog nem ismeri az internálás, az internálótábor fogalmát.

Valamikor, 1919–20-ban, a fehérterror idején, rendeleti úton lépett be a köztudatba az internálás, mint büntetőszankció, aztán feledésbe merült. Mint annyi más áldást – azt is a németeknek köszönhetjük, hogy ez a fogalom idővel fel támadt tetszhalálából. Mindnyáján hallottunk Dachauról, ahova a nácik a német zsidókat és rémuralmuk egyéb ellenségeit elhurcolták – nos Baky úr és társai siettek a dachaui leckét is szorgalmasan megtanulni és engedelmesen felmondani a németeknek. A német megszállás előtti táborok inkább csak a KEOKH által internáltatott külföldi állampolgárságú zsidók elhelyezésére szolgáltak.

Az internálásra vonatkozó magyar rendelet úgy szól ugyan, hogy az internálandó személy előtt az illetékes kerületi rendőrkapitányságon először is ki kell hirdetni az internálást elrendelő végzést, amely ellen az illetőnek fellebbezési joga van a főkapitánysághoz, és végső fokon a belügyminiszterhez, de az ilyen finom jogi nüanszokhoz Baky úrék igazán nem mutattak túlságos érzéket. Azért a külszínre vigyáztak: azt, hogy mi tulajdonképpen internáltak vagyunk, soha ki nem ejtették előttünk. Hivatalosan „őrizetese” voltunk, táborunk „őrizetéstábor”, mint ahogy a Röck Szilárd utcai épület számára is siettek ezt a ravasz kis elnevezést ki találni: Kisegítő Toloncház.

Ki mondhatja ezek után a semleges külföldön, hogy Magyarországon internálások vannak, hogy magyar Dachauk épülnek szerte a vidéken? Senki. Egyszerűen az történik, hogy a politikailag megbízhatatlan elemeket őrizetbe veszik, ehhez pedig csak joga van az államhatalomnak, ugyebár?

Baky úr ezt az egyet jól kigondolta. Csak az a kérdés, mivel? Mert valamit kigondolni, ehhez agyvelő kell. Márpedig ami ezt illeti, Baky úr és agyvelő... (l. fentebb)...

De hát a bumeráng visszapattant, és azokat terítette le, akik elhajították. Most legalább a nyilasok és egyéb náci-fasiszták is megtudják, mi az az internálás, mi az az internálótábor.

#

És most térjünk rá arra, hogyan és miért kerültem én internálótáborba? Miért kellett négy hónapon és egy héten át Sztójay-Bakyék vendégszeretetét élveznem a „magyar Ördög-szigeten”, holott világéletemben nem voltam soha úgynevezett „prominens zsidó személyiség”. Nem voltam irigyelt, híres, gazdag ügyvéd, orvos, milliomos bankvezér, nagyiparos vagy nagykereskedő – igaz, hogy a sárga csillagot csak azért

sem viseltem, de viszont 1944. április 5-től 25-ig, azaz internálásomig, az utcára is legfeljebb Budán mentem.

Zsidó származású magyar újságíró és író voltam, ez volt minden bűnöm. Az volt minden bűnöm, hogy a Pesti Hírlap, a Nyugat, az Új Idők és más lapok, folyóiratok hasábjain negyedszázadon át alázatosan, szerényen, szegényen, lelkesen szolgálni mertem a magyar kultúrát, az európai humánusmot. Hogy két verseskötetemmél, három regényemmel és négy színpadi művemmel, ezeken innen és túl pedig megszámlálhatatlan újságcikkemmel egy-egy szerény téglát mertem beleilleszteni a magyar szellemiség magasra törő tornyába, holott származásomra nézve zsidó vagyok.

Hogy „politikailag megbízhatatlan” voltam?

Pirulnom kellene, a föld alá bújnom szégyenletemben, ha nem lettem volna az, olyan időkben, amikor „politikailag megbízhatatlannak” lenni annyit jelentett, mint... „embernek lenni az embertelenségben”, hogy Ady Endrének ezekkel a csodálatos szavaival éljek. Tagadni mindent, ami zsarnokság, elnyomás, erőszak; irtózással fordulni el mindentől, ami ellenkezik az isteni törvényekkel és emberi jogokkal; tévessel vagy nem tévessel küzdeni minden ellen, ami megfojtja az egyéni, a szellemi szabadságot és nem hallgatni másra, csak a humánus legmagasabb erkölcsi parancsára – ha ez „politikai megbízhatatlanság”, akkor én valóban megérdemeltem a toloncházatot, az internálótáborot, de velem együtt megérdemelték Magyarországon még igen sokan, akik – azonban szerencsére – mégsem kerültek valamennyien a magyar (?) náci-pribékek kezére.

Tudjuk, hogy a Sztójay-kormány első alkotása a sárga csillag volt. Alig jelent meg az erre vonatkozó rendelet, a Sajtókamara olyan határozatot hozott, hogy sárga csillag viselésére kötelezett egyén a kamara tagja nem lehet. Ennek

a határozatnak az alapján az elnökség kétszázharminchat tagot törölt a kamara névsorából. A miniszterelnökség kérte a kamarától a törölt tagok névsorát, és Kolosváry-Borcsáék százharminckét nevet át is adtak a miniszterelnökségnek – a többi törölt tag ugyanis fellebbezett a törlés ellen, különböző kivételezések (árja-párja, katonai, ellenforradalmi érdemek stb.) jogcímén. Nem sokkal később a politikai rendőrség, a hírhedt Hain Péter-féle alakulat is felszólította a Sajtókamarát, hogy adja ki neki a százharminckét törölt tag névjegyzékét.

Ha nem egy Kolosváry-Borcsa és egy Gáspár Jenő a Sajtókamara vezetői, hanem csak félig-meddig tisztességes gondolkodású férfiak, még azokban az időkben is lehetséges lett volna Hain Péteréknek azt a választ adni, hogy a kamara semmi okát sem látja a politikai rendőrség érdeklődésének, a kamara megtette a magáét akkor, amikor százharminckét zsidó vagy zsidó származású tagját törölte, ezzel megakadályozva további működésüket, a többi nem rá tartozik. Hain úr tüntesse ki szíves érdeklődésével a százharminckettő közül azt, akit erre jónak lát, de ő (mármint a kamara) a sárga csillag viselésére kötelezett tagok törlésével és újságírói munkásságuk folytatásának megakadályozásával tökéletesen eleget tett kötelezettségének.

Persze Kolosváry-Borcsa és Gáspár Jenő urak nem ezt a választ adták Hainéknak. Gáspár főtitkár úr ömértósága habozás nélkül kiadta a névsort a politikai rendőrségnek, amely azután hamarosan gondoskodott róla, hogy a névsorban szereplő újságírók ne sokáig „élvezhessék” szabadságukat a kényszerű és kényszerű, de évtizedes munkásság révén mégis megérdemelt nyugalmat.

Ezek közé tartoztam én is. És így kerültünk, magyar újságírók, akik nem voltunk apagyilkosok, rablógyilkosok, kasz-

szafúrók, hazaárulók, de a legtöbbünk még egy icipici sajtóperecskével sem dicsekedhetett soha, így kerültünk mi, a magyar toll alázatos, szerény, szegény, lelkes munkásai, a magyar Ördögszigetre, az internálótáborba.

II. A BEHÍVÓ ÉS A BEVONULÁS

1944. ÁPRILIS 24.

Lassan jött a tavasz, vagy talán csak nem vette észre az ember, a szíveket, idegeket megülő sötét és súlyos szorongás mintha a fiatal napfényt is elfedte volna előlünk, mint valami hideg, szürke köd. De ez az április végi nap annyira tele volt fénnel, borzongató és édes tavasszal, hogy nem lehetett otthon maradni a négy fal között, töprengve heverni pamlagon és arra várni untalan, hogy odakünn megszólal a csengő, egy fiatalember áll az ajtó előtt, és fásultan gépies udvariassággal, stereotip sajnálkozással kikézbésíti a zsidótanács levelét, amely felszólít, hogy lakásomat huszonnégy, negyvennyolc, esetleg csak három vagy öt óra leforgása alatt ürítsem ki és hagyjam el.

Negyedszázados újságírói, írói munkával mindössze ennyit gyűjtöttem: kis garzonlakást Budán, amelyben tizenhat éve éltem, hol boldogan, hol boldogtalanul, hol elégedetten, hol lázongva, de mindenestől mégis nyugalmasan, kellemeesen és főként biztonságosan.

Ahogy a sárga csillag feltűnése óta, végtelen hosszú napokon és éjeken át, ott hevertem magányosan kis szobám pamlagán, töprengve, tanácstalanul, már valahogy búcsúztam a bútoroktól, képektől, az üveges vitrintől, kis antik üvegcsengettyűimtől, amelyeket annyi szeretettel gyűjtöttem, már búcsúztam kedves, meleg kis fészkeimtől, amelyről tudtam, hogy már nem is az enyém... egy csöngetés az ajtón, egy zöldborítékos levél és az, ami tizenhat éve otthonom,

menedékem, egyetlen gazdagságom volt ezen a nagy és gazdag világon, pár óra alatt négy üres fallá, elszállításra váró holmivá hull szét körülöttem.

Nem, nem lehet ezt kibírni – felugrottam, és elmentem hazulról. A Sashegyre mentem, egy kedves, baráti házba, amelynek kertjében már friss, nedves, aranyos zöldben állottak a fák, bokrok.

Valami egészen különös nyugalanság volt bennem, nem tudom, hogyan magyarázzam meg, de ez valahogy egészen más nyugalanság volt, mint az az állandó sötét és súlyos nyomás, amely március 19-ike óta egy pillanatra sem múlt el a szívem tájáról. Valamit éreztem, de mit? Megpróbáltam magammal elhitetni, hogy a kis lakásomért nyugalankodom, de ez sem volt az igazi, végtelen napok és éjszakák során már leszámoltam vele, hogy ma vagy holnap megszólal az a csengetés az ajtómon... kereskedő-emberek úgy mondanák, hogy ezt a tételt már „leírtam”, ez már nem is nyugtalanított, csak fájt, fájt, keservesen.

Este lett, megvacsoráztunk, menni készültem, amikor megszólalt a sziréna. A légiriadó sokáig tartott, ott marasztaltak éjszakára. Egész éjjel nem aludtam, de ezt akkoriban már megszokta a szervezetem.

Alig fejeztük be a reggelit, csengettek a kerti kapun.

Különös idők voltak azok, igen sok házban féltek a csengetéstől. A háziak helyett én mentem az ablakhoz, megnézni, ki csönget. Azt hittem, káprázik a szemem, vagy képzelődöm: a kapunál egy barátom állt – Farkas János, budai keresztény fiú –, aki sohasem járt még ebben a házban, akinek tudomása sem lehetett róla, hogy én itt vagyok. Az első pillanatban nem gondoltam semmi rosszra, ijedtség helyett csak meglepetést éreztem. Amint azonban kimegyek kaput nyitni, és megpillantom barátom sápadt, önmagából kikelt arcát, ke-

zében egy zöld borítékot, már sejtettem, miről lehet szó. Érdekes: szinte megnyugvás szállt meg egy pillanat alatt: végre túl vagyok azon, amitől annyira félttem.

- Szervusz - mondtam, és mosolyogni próbáltam -, a lakás, ugye?

- Bárcsak az volna, de sokkal nagyobb baj van - barátom belépett a kapun, és átadta a borítékot, amelyet már felbontott valaki.

Átfutottam a gépírásos levelet, amely a zsidótanáctól érkezett. A zsidótanács „magasabb parancsra” felszólít a levélben, hogy folyó hó 25-én reggel kilenc órakor jelentkezzem a Rökk Szilárd utca 26. számú épületben, vigyek magammal háromnapi ételmet, egy pokrócot, étkezőcsajkát, kanalat, két rend fehérneműt stb. A poggyász súlya nem haladhatja meg az ötven kilogrammot. Egyébként maradnak teljes tisztelettel... olvashatatlan aláírás, pecsét...

A levél megremegett a kezemben - először életemben vált számomra fizikai valósággá, amit annyi regényben olvashat az ember: éreztem, hogy elsápadok.

- Internálnak - mondtam rekedten.

- Igen - szólt a barátom -, de nem elég baj ez is, már rég jelentkezned kellett volna a Rökk Szilárd utcában. Ma reggel kilencre szól a behívás, és most már tizenegy óra lesz...

- Mit csináljak?

- Ne menj be - mondta barátom -, most már úgyis mind-egy. Szökj meg, bújj el.

- Lehetetlen.

Benn a házban sírni kezdtek a ház asszonyai, azután pilanatok alatt összecsomagoltak egyet s mást: konzervet, szalonnát, kenyeret - agglégényi háztartásomból mindez hiányzott, és arra igazán nem gondoltam soha, hogy lesz idő, amikor úgyszólván egyik percről a másikra kell majd há-

romnapi élelmet előteremtenem. Elbúcsúztam, sírva néztek utánam, dehogyis gondolták volna, hogy nem egészen egy hónap múlva édesanyjuk, egy nagy budapesti gyár tulajdonosa, ugyanezen a reménytelen úton távozik majd a házból, mint én. Őt a Gestapo hurcolta el, és – csodával határos módon – csak épp a napokban került haza az auschwitzi haláltáborból.

A villamoson újra kezdte barátom: ne menj be, ne légy bolond, szökj meg, bújj el valahova, most már úgyis mindegy...

A fejemet ráztam: nem lehet. Akkor még elképzelni sem tudtam, hogy az ilyen parancsnak ellene is lehessen szegülni, hogy hetekig, esetleg hónapokig bujkálhasson az ember, ma már van ebben némi gyakorlatom, és velem együtt annyi másnak. Azt is útközben mondta el barátom, hogy a levél már előző nap érkezett, alig valamivel azután, hogy elmentem hazulról. A házfelügyelő vette át, régi, derék szociáldemokrata, akivel mindig nagyon jól megértettük egymást, néha szavak nélkül is, csak egy-egy pillantást váltva, amikor a házbeli nyilas vagy félnyilas urak nagyhangon hirdették a légópincében a német győzelmet. Pista bácsi, rosszat sejtve, Terushoz szaladt fel, Terushoz, a nagy garzonház ötödik emeleti szobalányához, aki immár tizenhat esztendeje jó angyala, édes, türelmes, áldozatkész, hűséges segítőtársa volt magányos életemnek. Terus felbontotta a levelet, s rögtön tudta, miről van szó. Tűvé tette értem az egész várost, de nem talált sehol. Végül is barátomhoz szaladt el, aki csak úgy találomra jött értem a Sashegyre. Lakásomon két névjegyet találtam. Dr. Kiss Károly kollégám, a Pesti Hírlap fiatal munkatársa, két ízben is fent járt nálam előző nap. A névjegyekre írt sorai tele voltak együttérzéssel, bátorítással, biztatással – nem értettem, mit jelent ez, azzal magyaráztam, hogy tudta, meny-

nyire fáj otthagyni kis szerkesztőségi szobámat, íróasztalom, amelynél jóban-rosszban huszonnégy éve írtam cikkeimet. Sejtlemem sem volt róla, hogy a zsidótanácsnak ugyanazt a levelét előző nap még ötvenhárom újságíró társam kapta kézhez rajtam kívül, és hogy a szerkesztőségben előbb tudták, mi készül ellenünk, mint mi magunk. Azt hittem, engem is a Névtelen Feljelentő keze ért utol.

Idegesen, kapkodva, valami sohasem érzett szorongással, csomagolni kezdtem. Hátizsák híján kénytelen voltam a nehéz bőröndömbe csomagolni, amelyen, mint egy örökre elmerült gyönyörű élet nyomai, ott tarkállottak bécsi, salzburgi, müncheni, párizsi, velencei szállodák színes vignettái. Régi, boldog utazásaimnak ezek az emlékjelei hányszor gyötörték meg később az internálótábor sivárságában!

Világéletemben a legtehetségtelenebb csomagoló voltam, valamikor, régen, Édesanyám csomagolta be bőröndömet, ha útra keltem, most már, tizenöt éve Terus. De Terus, éppen most, amikor olyan „vakációra” indultam, amilyenre még soha, nem lehetett mellettem: egy közeli hozzátartozóját kellett hirtelen kórházba vinnie, gyámoltalan agglegényi sorsommal magamra maradtam. Szigorúan a behívólevél előírásához igazodva, végre mégis sikerült összekapkodnom, ami kellett, közben eszembe jutott ugyan egy s más, amire egészen bizonyosan szükségem lehet majd, de lemondtam róla. Minek? – gondoltam –, mi értelme? Úgysem lehet ezt túlélni. Hideg ujjakkal, fásultan turkáltam holmim között, ezt, azt a bőröndbe dobálva, és közben állandóan az az érzésem volt, hogy mindez nem is velem történik, valaki más tesz-vesz itt helyettem, kapkod, csomagol, dobálja ide-oda holmimat, valahogy magasról, kívülről láttam magamat... hogy is magyarázzam meg ezt?... mintha álomban történt volna az egész.

Csak akkor találkoztam megint magammal, amikor ott álltam végre, bőrrönddel kezemben, lakásom ajtajánál, amikor még egyszer – akkor úgy éreztem: utoljára – visszanéztem az ajtóból, és kedves kis otthonom, amely telve volt tavaszi fénnel, meleggel, visszanézett rám, némán, fájdalmasan... sohasem éreztem még annyira, mint e pillanatban, hogy évek és évek során annyit magukba szívnak a falak, az otthonunk bútorai, tárgyai az életünkből, hogy szinte velünk éreznek, osztoznak örömünkben, bánatunkban, ha elutazunk, búcsúznak tőlünk, gyöngéden magukhoz ölelnek, és ha túlságosan sokáig voltunk távol, mintha sértődötten duzzognának egy ideig, amíg újra fel nem enged kedvetlen hűvösségük. Most tudtuk mindketten, kis otthonom is, én is, hogy hosszú, nagyon hosszú időre búcsúzunk, talán örökre, mert hiszen az internáltságnak – esetleg – vége szakadhat egyszer, de ki lakik akkor már e falak között?

Bezártam magam mögött az ajtót, zsebre tettem a kulcsosmot, az emeleti közös telefonfülkében feltárcsáztam a húgomat, de már csak sírni tudott... ő már előző nap megtudta Terustól, mi történt.

Amint a kapun kilépek, beleütközöm kedves, újságíró kollégámba, Süle Antalba.

– Jó, hogy látlak – szólítom meg –, legalább elbúcsúzhatom tőled. Képzeld, internálótáborba hívtak be...

Meglepett, hogy mennyire nem lepték meg szavaim.

– Tudom – mondta, leírhatatlan undor kifejezésével az arcán –, már tegnap tudta az egész szerkesztőség. Még nem tudjuk, mi van e mögött a disznóság mögött, hogy miért kell benneteket internálni, de már megindítottunk valami mozgalmat az érdeketekben...

– Benneteket?... Az érdekünkben? Hát nem engem egyénileg hívtak be? Még mást is?

- Nem is tudod? Mindnyájatokat, akiket a Sajtókamarából töröltek... Legalább jó társaságban leszel - tette hozzá szokott, fanyar humorával, és megszorította a kezemet. - Isten áldjon. Nem fogunk rólatok megfélekezni...

Valami nagy megkönnyebbülést éreztem hirtelen. Csak most eszméltem rá, hogy az a sötét szorongás, amely szinte fizikai súllyal ülte meg a mellemet, nem is attól van, hogy elindulok valami egészen ismeretlen és bizonytalan úton, amelyről nem tudom, hova vezet, és meddig tart, csak azt az egyet, hogy nehéz lesz, talán elviselhetetlenül nehéz - most eszméltem rá, hogy ez a fojtogató szorongás attól a rettegéstől nehezedik rám, hogy erre a bizonytalan és nehéz útra egyedül kell elindulnom, társtalanul, idegenekkel, idegenek közé... egész életemben rettegtem a magányosságtól, féltem idegen emberektől.

Kissé könnyebben lélegeztem... Isten bocsássa meg bűnömet, ha ez önzés volt tőlem. Villamosra szálltam, feszélyezett a sárga csillag, amelyet - miközben csomagoltam - egy derék szomszédasszonyom varrt fel a kabátomra, sűrű könnyeket ontva, de az emberek nem törődtek velem. Ahogy a kocsi haladt, minden háztól, bolttól elbúcsúztam, itt vásároltam be minden szombaton estefelé a jó, bőséges vasárnapi reggelihez valót... itt vettem cigarettát... itt ittam minden délelőtt az eszpresszót... magam sem vettem észre, hogy már elkezdtem múlt időben gondolkozni, és jaj, dehogyis sejtettem volna, hogy lesz idő, a nyilas paradicsom kora, amikor már csakis múlt időben gondolkozunk majd valamennyien... Amikor a József körútról befordultam a Röck Szilárd utca felé, néhányan sokat sejtetően utánam néztek, úgy látszik, nem volt nekik ismeretlen látvány, hogy valaki sárga csilaggal, bőrrönddel, kenyérzsákkal ama bizonyos épület felé igyekszik. Még bementem egy trafikba, vettem egy csomag

Darlingot és egy doboz gyufát, bár úgy hallottam, hogy az internálótáborban tilos a dohányzás.

Aztán megálltam a Röck Szilárd utca 26. kapuja előtt. Órára néztem, délután egy óra volt. „Most már mindegy, így is, úgy is megbüntetnek a késedelemért” – gondoltam, és rágyújtottam egy Darlingra. Búcsúztam a cigarettától, minden mohó szippantással külön-külön, mint amikor búcsúzkodó rokonok apró, heves, sűrű kis csókokat cuppogtatnak egymás arcára az induló vonatnál. Mint szám a füstöt, olyan mohón nyelte fülem az utca zaját, szemem a tavasz fényeit, színeit – egyetlen nagy búcsúzás voltam azokban a percekben, ott az internálótábor előszobájának küszöbén.

– No, Isten veled, cigaretta – mondtam magamban, amikor elhajítottam a csutkát, és ujjamat a kapucsengőre tettem. De még nem nyomtam meg. Egy hang szólalt meg bennem, olyan hirtelen és erősen, hogy meglódult tőle a szívem.

„Ne nyomd még meg azt a csengőt – mondta a hang. – Ha megnyomtad, mindennek vége, a következő pillanatban bezáródik mögötted a kapu, és vele az egész világ, az egész élet, ne nyomd még meg azt a csengőt. Most még itt állsz a kapun innen, még menekülhetsz, megfuthatsz, tied a világ, az élet. Próbálj higgadtan gondolkozni, még semmi sincs veszve. Nézd, ne tégy egyebet, csak tépd le melledről azt a sárga csillagot, és fuss el innen. A többi majd jön magától. Valahol, valaki, barátaid, ismerőseid közül befogad ma éjszakára, és közben kigondolhatod, kitervezheted, hogyan tűnj el, hova bújj el, ne nyomd még meg azt a csengőt!”

Csodálatos volt ez a kísértő, csábító hang, egyszerre frissen lélegeztem tőle, felszabadultan, majdnem boldogan. Hirtelen olyan egyszerűnek látszott minden. Körülnéztem, senki sem járt a közelben. Mutatóujjamat levettem a csengő gombjáról, mellemhez nyúltam, hogy letépjem a sárga csillagot.

Ekkor belülről kinyílt a kapu, és egy rendőr lépett ki rajta.
- Mit akar itt? - szólt rám. - Behívót kapott?
- Igen - mondtam csöndesen, és beléptem a kapun,
amely bezárult mögöttem.

III. EGY MEGISMERKEDÉS ÉS SOK RÉGI ISMERŐS

A TEREMBEN, ahova beléptem, sűrű dohányfüst hullámozott a levegőben. Olyan súlyosan, hogy szinte beburkolta azt a sok embert, aki bőröndökön, hátizsákokon kuporogva üldögélt, vagy csoportokba verődve beszélgetett. Az első gondolatom az volt, hogy hála Istennek, úgy látszik, mégis szabad dohányozni. Az első, amit megpillantottam a füstben, Mohácsi Jenő érdekes, ezüstös művészfeje volt.

Körülnézni azonban nem volt időm. A terem végében hosszú asztal állt, mögötte egy rendőrtiszt. Kevés ilyen rosszképű embert láttam életemben. Tompa orrával, mélyen bennülő szemeivel, előreugró alsóajkával, apró madárfejével a hajlott hát, a cingár alak felett, amelyen szinte lötyögött az egyenruha, pontosan olyan volt, mintha csak a régi müncheni Simplicissimus egyik katonatiszt karikatúrája elevenedett volna meg. Az is volt: nem ember, csak emberkarikatúra. Nem ember, csak Ubrizsy rendőrfogalmazó úr.

Nádpálcával kezében állt ott az asztal mögött. Odaléptem, bemutatkoztam, átadtam a behívólevelet.

- Most van reggel kilenc óra? - kérdezte jéghideg nyugalommal.

- Bocsánatot kérek a késedelemért. Nem voltam otthon tegnap, amikor a behívó érkezett, és a légó miatt nem is aludtam otthon. Ma délelőtt tizenegykor kaptam kézhez.

Az asztalra csapott nádpálcájával.

- Most egy óra is elmúlt már. Majd megmutatom én magának...

Nem voltam rá kíváncsi, mit akar megmutatni.

- Bocsánatot kérek... - próbáltam magyarázkodni, de a fogalmazó úr háta mögött álló civil (mint később megtudtam, maga is internált, aki itt mindenféle századírno-ki teendőket végzett) szájára tette mutatóujját, hogy hallgassak.

- Nem érdekel - suhintott nádpálcájával Ubrizsy, és oda-
szólt az írnoknak:

- Vegye fel pótlólag a listára ezt az embert.

Hát szóval „ez az ember” lettem. Eddig „szerkesztő úr” voltam, de hát ezt már úgy látszik, meg kell szoknom... annyi baj legyen. Fő dolog, hogy nem büntettek meg. Ubrizsy úr elhagyta a termet, amelynek minden sarkából a nevemet kiáltották. Azt sem tudtam, kihez siessek előbb kezet szorítani, azt sem tudtam, kinek örüljek előbb.

Itt voltak régi barátaim, kollegáim a Pesti Hírlaptól: Szabó Béla, Győri Imre, dr. Vidor Gyula, Kemény Ferenc, Réti Lajos, dr. Gál László. Az egyik sarokban hátizsákján Farkas István ült, a nagyszerű festőművész, az Új Idők (Singer és Wolfner) kiadóvállalat tulajdonos-vezérigazgatója - sejtelmem sem volt róla, hogy kerülhetett ő ide, az újságírók közé. Később megtudtam, hogyan. Alig pár hónapja, hogy szerencsétlenségére tagja lett a Sajtókamara kiadói alosztályának, és Gáspár Jenő ömértósága, aki a német megszállást követően a maga részéről viszont az Új Időket sietett megszállni, szemrebbelés nélkül internáltatta gazdáját.

Aztán itt volt a magyar újságírás két doyenje: Ágai Béla, az Újság főszerkesztője és Szomori Emil. Itt voltak az Újságtól még Nádor Jenő, György Endre, Halász Ernő, a Népszavától Jemnitz Sándor zenekritikus. A Friss Újságtól Radvány Ernő, Stób Zoltán, Simonyi Sándor, a Kis Újságtól László Ferenc és Löb Ernő. A Pester Lloydtól a legműveltebb magyar újságírók egyike, dr. Kecskeméti György, a fiatal, alig huszon-

négy éves dr. Sugár Péter és a jó, öreg, bohém Geiringer Ernő. Az Esti Kurírtól Kardos István.

Érdekes, hogy még Föld Aurélról, a Városi Színház volt igazgatójáról sem feledkeztek meg Kolosváry-Borcsáék, akit, ha nem csalódom, mint az egyik turflap szerkesztőjét tartották markukban.

És ott volt Tábori Kornél, Szatmáry Sándor, Márer György, Sós Endre – neves újságírók, napilapok, folyóiratok, szaklapok munkatársai és mellettük névtelenek, akiknek minden bűnük az a becsvágy volt, hogy a Sajtókamara tagjai lehessenek.

Derűsen beszélgetett egy csoport közepén Török Sándor, a kitűnő író, akit még itt sem hagyott cserben bölcs humora.

Összesen körülbelül hatvanan voltunk, de akadtak, akik tudni vélték, hogy ennél sokkal többen kapták meg behívólevelüket a törölt tagok közül, csak épp okosabbak voltak nálunk: egyszerűen nem tettek eleget a parancsnak, és fütyültek az egészre. Elbújtak, megszöktek – jól tették. Farkas Imréről, az örökifjú és örökbohém „Mokuciról”, Szántó Dénesről és Kristóf Károlyról, a két ismert színházi újságíróról beszéltek ezt elsősorban. És a behívóparanccsal kezében, a halálba menekült Elek Artur, ez a finom, nemes, humanista lélek, aki inkább agyonlőtte magát, nemhogy az internálás megaláztatását vállalja.

IV. RÖKK SZILÁRD UTCAI SZÉP NAPOK

EGY RENDŐR lépett a terembe, felolvasta a neveket, kettével sorba állított bennünket, és felvezetett az első emeletre. A folyosó falairól szakállas, tekintélyes rabbinusok képei néztek le ránk. A rendőr beteretelt bennünket egy tanterembe, amelynek kisebbik felét dobogó foglalta el, íróasztallal, nagyobbik fele pedig lépcsőzetes padló volt, ahol azelőtt a növendékek iskolapadjai állottak. Közölte velünk, hogy az ablak nyitva maradhat, de közelében tartózkodnunk nem szabad, a folyosóra – további intézkedésig – nem mehetünk ki. Kijelölt egy szobaparancsnokot, akinél mindenkinek jelentkeznie kell, ha WC-re akar menni, és ha onnan visszajön. Biringer nevű bajtársunkat érte a szobaparancsnoki tisztség, nem tudtuk, miért éppen őt, ő sem tudta. A legtöbben a nevét sem hallottuk soha.

Letelepedtünk a dobogóra, az íróasztalra, a lépcsőkre, és persze falatozni kezdtünk. Az egésznek volt valami diákos kalandhangulata, mint amikor az osztály tavaszi kirándulásra indul, és hirtelen zivatar kergeti be valahova, ahol meg kell várnia, amíg a vihar elül. A helyzet szokatlan volt, izgalmasan újszerű, és valamennyien éreztük, hogy ezekben a pillanatokban olyan élet kezdődik számunkra, amelyben megszűnt minden egyéni felelősség – jót és rosszat most már nem önmagunktól várhatunk, hanem egyedül csak azoktól, akiknek ki vagyunk szolgáltatva, ezzel szemben a rólunk való gondoskodás is csak őket terheli. Nincs más dolgunk, mint bevárni, míg a vihar elül.

De mikor ül el a vihar? Nem tudom, mást is gyötört-e annyira ez a kérdés, mint engem. Hogy a háború vége előtt nem szabadulunk, ezt határozottan éreztem, de a háború vége irdatlan messzeségben látszott. Émelygő szédülést éreztem, ha előre próbáltam tekinteni ebbe a sötét és bizonytalan messzeségbe, amely úgy tátongott előttem, mint valami mély szakadék. És ebbe a szakadékba, ha akarom, ha nem, bele kell ugranom.

Hírnök jött, és pihegve szólt, hogy hagyjuk abba a táplálkozást, és legyünk csendben, mert Ubrizsy fogalmazó úr közeledik. Ekkor hallottuk először a rút, cingár emberkari-katúra nevét, hogy ez a dallamos (?) név ebben a pillanatban örökre bevésszék emlékezetünkbe.

Biringer mint szobaparancsnok, az ajtóban állt, és har-sány vigyázzt kiáltott, amikor Ubrizsy belépett. Felugrottunk, vigyázzba merevedve, mint önkéntes korunkban, sohasem felejttem el szegény, öreg Ágai Bélát, Szomori Emilt, amint hetven év súlyával vállukon, több mint félszázados érdemes újságírói múlttal, haptákba dermedtek e nem túlságosan ma-gas rangú és legfeljebb harmincöt éves rendőrtisztecske előtt, akinek kezében most is ott volt a nádpálca.

Ubrizsy úr megállt a dobogón, és végignézett rajtunk.

- Pihenj - mondta kegyesen, és mi „pihenj”-be lazultunk.

Aztán megszólalt valami kásás, furcsa orrhangon, amely olyan volt, mintha valahonnan nagyon magasról beszélne hozzánk, olyan magasról, hogy onnan szinte nem is látszunk többnek parányi pondróknál.

- Figyelmeztetem magukat - mondotta -, hogy maguk itt politikai foglyok, akiket mint a fennálló rend ellenségeit vet-tünk őrizetbe, és akikkel ehhez képest fogunk bánni. Arról, hogy innen szabadulnak, ne is álmodjanak. A szökést meg se kíséreljék, úgylis hiába. A szökevényt, amint elfogják - és hogy

elfogják, arról biztosak lehetnek –, azonnal agyonlövöm, és agyonlövöm azt a két embert is, akinek a neve a listán előtte és utána áll.

E biztató bevezetés után még számos erkölcsnemesítő intellem következett feltétlen engedelmességről legközvetlenebb előljárónk, a rendőr iránt, a rend és a tisztaság fenntartásáról, katonai fegyelemről, destruktív szellemű eszmecserék mellőzéséről, a németek feltétlenül bizonyos győzelméről, majd végül – nem minden büszkeség és elragadtatás nélkül – közölte velünk, hogy rólunk és sorsunk felől kizárólag csak Baky államtitkár úr óméltóságának, közvetlen és egyedüli feljebbvalójának köteles beszámolni, és ha ez burkolt fenyegetés óhajtott lenni, akkor elérte célját, mert arról mindnyájan meg voltunk győződve, hogy Baky úr igazán nem fog lelkiismereti kérdést csinálni abból, mi történik velünk.

Roma locuta est – Ubrizsy fogalmazó úr, nádpálcáját suhogtatva, eltávozott, hogy utána egy rendőrtörzsőrmester fűzzön néhány erőteljes glosszát az imént elhangzott szavakhoz. Érdekes azonban: a rendőrraltiszt goromba szavai sokkal kevésbé voltak nyugtalanítók, és lényegesen emberibben hangzottak, mint a fogalmazó úr könyörtelen hűvösségű mondókája, amely olyan volt, mint a mérges kígyó sziszegése. Azután ő is eltávozott, és mi fojtott csendben bámultunk egymásra; a kalandos tavaszi kirándulás gimnazistahangulata rég elpárolgott: ezekben a pillanatokban eszméltünk rá először és igazán, hogy ami velünk történik, nem tréfadolog, hanem olyasvalami, amit igen nehéz lesz élve megúszni, ha ugyan nem lesz merőben lehetetlen.

Senki sem folytatta a félbehagyott táplálkozást, csak szegény Simonyi Sándor és egy Kállai nevű bajtárs, akiről szintén nem tudtuk, kicsoda. Ők azonban – szerencsájukra – süke-

tek voltak mindketten, tehát a két nyájas üdvözlő szónoklat nem vette el az étvágyukat.

Egyesek, nyilván csak pusztá kíváncsiságból, kimentek arra a bizonyos helyre, ahova a király, sőt mondjuk, még Ubrizsy úr is gyalog jár, és sokáig nem jöttek vissza. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a dohányzás csak ama bizonyos hely folyosóján volt megengedve, másrészt, hogy – újságírókról lévén szó – a kíváncsibb természetűek azonnal környezettanulmányozást végeztek, kifaggatva a kegyes célú épület régebbi lakóit az itteni állapotok és várható sorsunk felől. Nem sok jóval biztattak, akik visszatértek, az már bizonyos.

A tanteremben, ahol közel hatvanan szorongtunk egymás hegyén-hátán, egyre tűrhetetlenebb lett a levegő, de még tűrhetetlenebb lett a lárma. Mindenki egyszerre beszélt, pillanatról pillanatra újabb információk futottak be.

– Itt maradunk – mondta az egyik.

– Kistarcsára visznek – mondta a másik.

– A Svábhegyre visznek, kihallgatnak – mondta a harmadik.

A WC-ből, mint szorgos méhecskék a virágos mezőről, hírekkel megrakodva jöttek vissza egyre az újoncinternáltak. Olyanok is akadtak, akik odakint már azt is hallották (vajon kitől?), hogy Kolosváry-Borcsa máris interveniált érdekünkben a belügyminiszternél, mert azzal, hogy névsorunkat kiadta a politikai rendőrségnek, egyáltalán nem volt szándéka bennünket internáltatni. Mosolyogni kell rajta, hogy akadtak közöttünk, akik hajlandók voltak ezt a dajkamesét elhinni. Nincs optimistább állatfajta az újságírónál.

Fölszakították az ajtót, és szinte bezuhant rajta egy sárga csillagos fiatalember. „Bújtassanak el, bújtassanak el, az Istenért” – lihegte, és valaki közölünk, aki hamarabb magá-

hoz tért a rémült meglepetésből, mint a többi, gyorsan a kabátja és hátizsákja mögé gyömöszölte az ismeretlen fiatalembert. Máris nyílt az ajtó, és egy rendőr lépett be rajta.

- Nincs itt senki idegen a szobában? - kérdezte mérgesen.

- Senki, biztos úr.

A rendőr gyanakodva szimatolt körös-körül, aztán továbbment a szemközti terembe, a fiatalember pedig kisurrant az ajtón. Kiderült, hogy egyike volt azoknak az ifjú zsidóknak, akik - nem annyira önzetlen emberszeretetből, mint inkább üzletszerűen - levelek és üzenetek közvetítésével foglalkoztak a város és a Rökk Szilárd utca között. Megszabott és nem is valami csekély díjazása volt a levélközvetítésnek, az élőszóval vagy telefonon átadott üzenetnek, a csomagbehozásnak. Hogy azonban az illető ki- és bejárasson a Rökk Szilárd utcai épületbe, ehhez elkerülhetetlenül szükséges volt, hogy a rendőr szemet hunyjon, mert ez a ház - mint tudjuk - rendkívül vendégszerető volt: csak bejutni volt könnyű, kijutni majdnem (sőt majdnem teljesen) lehetetlen. A rendőri szemet hunyásnak azonban szintén meghatározott díjszabása volt, de ez nem a levél vagy az üzenet küldőjét, hanem vivőjét terhelte, magyarul: a hírvivő sápot adott le a rendőrnek. A szobánkba bebukott élelmes fiatalember - úgy látszik - „huszonnyolcra akarta venni a rendőrt” (hogya stílusosan fejezzem ki magamat), azaz el akarta bliccelni a sápot, mire a derék rendőr üldözőbe vette. Máig sem tudom, megcsípte-e vagy sem, már akkor sem érdekelt túlságosan. Undorítóan éreztem az egészet. És nem jellemző-e mindenestül az akkori szellemre, hogy amikor ártatlan, sárga csillagosok ezrei a szabadulás minden reménye nélkül szoronganak és nyüzsgögnék a Rökk Szilárd utcai házban, ugyanakkor más, élelmes sárga csillagosok szabadon járhatnak, kelhetnek ki és be a kapun, em-

berbaráti szolgálattá kendőzött üzleti alapon és lepénzelt, zordon rabtartóink segédletével?!

És mégis, tagadhatatlan, hogy volt ennek a kis üzletnek egy nagy jótékony eredménye is: olyanok, akiket az utcán fogtak el, és még annyi időt sem engedélyeztek számukra, hogy hazamenjenek, összecsomagoljanak, és elbúcsúzzanak családjuktól, ezen az úton legalább értesítést küldhettek hozzátartozóiknak hollétükről, és bekérhették a szükséges holmit. Feltéve persze, hogy meg tudták fizetni a küldöncöt, aki ötven-száz pengőt kért egy üzenet átadásáért, ami akkoriban még igen tekintélyes összeg volt, mert azt el is felejtettem mondani, hogy még odalenn, a „fogadóteremben” elvették tőlünk a pénzünket, nyugtát adtak róla (ami merőben fölösleges volt, mert ezekből a pénzekből soha senki sem látott viszont egy fillért sem), mindössze száztíz pengőt tarthattunk meg fejenként.

Estefelé megengedték, hogy fel-alá sétáljunk a folyosón, ahol nyüzsgöttek az emberek. A legtöbbjük szálnalmas állapotban volt, lefogyva, elgyötört, pergamenszínű arccal, rongyosan, piszkosan. Ezeket már hónapok óta hurcolták ide-oda különböző vidéki és budapesti táborok között, ma az egyikbe vitték, holnap a másikba, holnapután esetleg megint vissza a megelőző táborba, minden cél, rendszer, értelem nélkül; Páva utca, Columbus utca, Szabolcs utca... a fejem szédült a sok, számomra eddig ismeretlen névtől és emberi tragédiától. Volt közöttük sok olyan „Keokos” (azaz: a KEOKH hatáskörébe tartozó, külföldi állampolgárságú zsidó), aki már 1938, Hitler ausztriai bevonulása óta vándorolt táborról táborra, tehát hat éve.

Évek és évek, napi tányér levesen, lerongyolódva, szennyesen, férgesen, állandó bizonytalanságban, rettegésben, nehéz munkában, vagy ami még ennél is rosszabb: emésztő

tétlenségben és szüntelen megaláztatásoknak, durvaságoknak kitéve – csodálatos, hogy vannak, akik ezt kibírták! A természet azonban gondoskodott az emberek számára egy olyan narkotikumról, amely felér a morfiummal, kokainnal, minden kábítószerrel és ez az apátia, a fáradtság, a lélek egyre fokozódó és végül talán már tökéletes közöny, minden szenvedés, sérelem, bántás iránt. Itt találkoztam először azokkal az arcokkal, amelyek most – ahogy ezeket leírom – már annyira ismerősek és megszokottak: azokkal a fáradt, elgyötört, fásult arcokkal, azokkal az üres pillantású szemekkel, amelyek olyanok, mint most a kiégett házak, amint üres ablak-szemeikkel a semmibe merednek. És itt eszméltem rá először, hogy amint a nagy, a kivételes lelkeket megneemesíti, önmaguk fölé emeli a szenvedés, úgy az átlaglelekekből kiégeti a részvét, az érzés, az emberiség minden atomját, nem hagyva maga után mást, csak az önzés, mohóság, durvaság és közöny kemény salakját.

Ettől ments meg, Istenem – ismétелgettem magamban a gyermekes és egyszerű fohászt, mert a nélkülözésnél, az éhségnél, szennynél, minden szenvedésnél iszonyúbb volt számomra az a gondolat, hogy engem is hatalmába keríthet a léleknek ez az állapota, amikor nemcsak a magam gyötrelmét nem érzem, hanem a másokét sem; amikor úgy igyekszem védekezni a magam szenvedései ellen, hogy másokba rúgok bele.

A termék ajtajai nyitva voltak, és mindenütt ugyanaz a kép: padlón heverő, falak mentén kuporgó emberek, egy-egy teremben százan is összezsúfolva, piszkos pokrócokon, foszladozó paplanokon, egyesek, akiket az utcáról hoztak be, és még nem kapták meg hazulról holmijukat, a puszta földön készültek az éjszakára.

Az OMZsA (Országos Magyar Zsidó Alap) sárga csillagos irgalmas nővérei kosarakat cipelve jöttek végig a folyosón,

és minden terem ajtajánál megálltak – egy darab kenyér, egy szelet tömör lekvár volt a vacsora.

Mi is megvetettük fekvőhelyünket a lépcsőkön, csak ekkor derült ki, mennyivel többen vagyunk egy szobában, mint ahányan elférünk. Kinyújtózásról, kényelmes fekvésről persze, szó sem lehetett, örülnünk kellett, ha valahogy elheveredhettünk a lépcsőzetes kemény fapadlón, amelynek fokai a széleik felé egyre keskenyedtek, úgyhogy akinek már csak ott jutott helye, félig a levegőben lebegett.

Amitől előre rettegtem, csakhamar bekövetkezett: a horolók hangversenye. Csak az az egy vigasztalt, hogy aludni amúgy sem tudtam volna. Az éjszaka mindent eltúlzó, torzító perspektívájában még gyötrelmesebb bizonyossággal tört rám annak tudata, hogy mi történt velem, és velünk, hogy a szabadulásnak leghalványabb reménye sincs számunkra. Szinte boldog voltam, amikor tizenegy órakor felkeltettek (kellett is engem kelteni, hiszen a szemem sem hunytam le), hogy rajtam van a sor a WC-ügyeletesi szolgálatban. A WC-ügyeletesi szolgálat abból állott, hogy ki kellett ülnünk ama bizonyos helyiség folyosójára, egy székre, és egyrészt arra vigyázni, nehogy a megengedettnél többen tartózkodjanak a helyiségben, másrészt nehogy tíz percnél tovább maradjanak, harmadsorban pedig a tisztaság fenntartására kellett ügyelnünk... lucus a non lucendo: hol volt az a WC a tisztaságtól?

De legalább – éjszaka lévén –, talán magamra maradhatok kissé, kinyújtóztathatom elgémberedett tagjaimat, és cigarettázhatom.

Elfoglaltam helyemet a széken, fejem fölött kis légó vilanykörte barátságtalan kékes fénye derengett, émelyítő volt a bűze, mögöttem a helyiség rendeltetésével együtt járó hangok – az egész helyzet, mindenestől, annyira tragikomikus volt, hogy nem tehettem mást, nevetnem kellett.

Nevetnem, micsodán, kicsodán? Ezen az egész életem, világon, önmagamon.

Hát sokra vittem, az bizonyos – rázott, cibált az ideges nevetés –, igazán sokra vittem. Nyilván azért neveltek annyi gonddal édes szüleim, azért tanítottak nyelvekre, muzsikára, azért habzsoltam gyerekkorom óta a művészettörténeti könyveket, azért vallottam világéletemben a Szépség Hiszekegyét, azért igyekeztem minden tollvonásommal, minden gondolatommal, egész munkámmal és életemmel ezt a tündöklő és tiszta istenséget szolgálni, hogy most, ötvenedik évemben, itt üljek, ahol ülök, és az legyen minden dolgom a földön, amiért ide ültettek.

Hát ezen igazán csak nevetni lehet. És én nevettem, nevettem magamban, csöndesen, görcsösen, annyira nevettem, hogy csak úgy ömlöttek a könnyeim, és végigfolytak arcomon.

Két óra múltával jött az „őrségváltás”, visszamentem a terembe, és megpróbáltam aludni. Hat órakor ébresztő volt, egész fölöslegesen, mert már senki sem aludt. Feltápaszkodtunk, nyögve nyújtóztattuk sajtó tagjainkat.

– Sajtókamara – mondta Grätzer József kollégánk, az azóta mártírhalált halt rejtvénykirály.

Nevettünk – megszületett internáltságunk első, és azt hiszem legjobb szóvicce. De nevetésnek ez volt viszont az utolsó, elég sokáig.

#

ORVOSTUDOMÁNYI TÉNY, hogy az operált beteg az első napon eléggé könnyen érzi magát, sőt bizonyos eufóriában él: végre túl van azon, amittől rettegett, túlesett a legrosszabbon. Annál nehezebb a második nap, testileg, lelkileg – ez a mélypont.

Így voltam én is. Ha megelőző nap még eléggé félvállról vettem a dolgot, ha volt is számomra bizonyos kalandíze,

ha egy-egy pillanatban szinte örültem is; végre túl vagyok azon a szorongó bizonytalanságon, amely március 19-ike óta egy pillanatra sem hagyott el, és most legalább már befejezett ténnyel állok szemben – ez a második nap szinte elviselhetetlenül nehéz volt. Nem csak lelkileg, az internáltság sötét árnyékát most már testi vonatkozásban is elénk vetette az a pillanat, amikor tisztálkodni készültünk. Az egész épületben egyetlen vízcsap működött, közvetlenül a mi szobánk mellett, de valóságos ökölharc folyt, közel ezer ember tolongott, verekedett a fali vízcsap körül, amelyhez hozzáférni teljesen kilátástalan volt. Csak most döbbsentem rá igazán helyzetünk egész reménytelenségére, jövőnk egész kilátástalanságára, sorsunk egész bizonytalanságára, valami sötét melankólia terjedt el fölöttem percről percre súlyosabban. Nemcsak én voltam így, még igen sokan közülünk, leginkább talán szegény Mohácsi Jenő.

Odamentem hozzá: Jenőkém, adj tanácsot, hogyan viseljük el, ami velünk történik?

Hallgatott.

– Nézd, Jenő – folytattam –, engem nem az gyötör, hogy esetleg meg kell halnom. Talán inkább az, hogy élnem kell, hogy ilyen igazságtalanság, méltánytalanság eshetett meg rajtam, hogy most már csak rútság, sivárság lesz az életem, a szépségnek, az élet bájának, lírájának minden nyoma nélkül... hiszen érted, ki értené, ha te nem?

Rám nézett, csöndesen, szelíden, aztán olyan határozott hangon, ahogy ezt a finom költőt, ezt a csodálatosan, szinte tökéletesen irodalommmá szellemült embert még sohasem hallottam beszélni, így szólt:

– Így nem fogod elviselni, János, így nem lehet. Az éjjel én is ezen tépelődtem, és rájöttem egy igen egyszerű igazságra. Nincs méltóság, nincs igazság, nincs szépség a vilá-

gon, nem is volt soha. Ezeket a fogalmakat el kell magunk előtt tagadnunk, ha el akarjuk viselni azt az életet, ami ránk vár. És ami főként nincs, az: a jövő. Nincs jövő, nincs múlt, csak a jelen pillanat van. Rá kell nevelnünk magukat, hogy csak ebben és ennek éljünk. Várni az ebédet és várni a vacsorát és várni az alvást, ennyi az egész. Nem gondolkozni, nem reménykedni, nem emlékezni, nem érezni, csak valami egészen állati létezésre szorítkozni. Hidd el nekem, ha ezt sikerül elérned, kibírod, feltéve, hogy nem tesznek el bennünket láb alól. Kérlek, gondolkodj azon, amit most mondtam, talán hasznodra válik.

Aztán még hozzátette, már kissé bizonytalanabban:

- És ha van hited, imádkozz. Úgy tudom, te hívő katolikus vagy, neked ennyivel is könnyebb...

Nem kellett sokáig elmélkednem ezeken a szavakon, azonnal éreztem: Mohácsinak igaza van. Úgy hatott rám, amit mondott, mint valami fájdalomcsillapító, megnyugodtam tőle. De sajnos, mint a fájdalomcsillapítónak, úgy ezeknek a szavaknak a hatása sem tartott tovább pár óránál. Ebédhez most már sorakoznunk kellett, levezettek bennünket a földszinti étkezőhelyiségbe, amely a kapubejárat mellett volt. A nyitott kapun át egy pillanatra kiláthattunk a tavaszi fényben fürdő utcára, hallhattuk az utcai lármát, és én arra gondoltam, hogy ha a kapunál nem ülne ott a rendőr, egyetlen ugrással kint lehetnék az utcán, és úgy eltűnhetnék a tömegben, hogy sohasem akadnának rám. Még az étkező ajtajából is úgy néztem vissza a kapu felé, mint akinek a szíve a szemén akar kiszakadni a vágyódástól.

Lencsefőzelék volt ebédre, ízletesen elkészítve, de bizony alig-alig volt étvágyam hozzá. Az OMZsA hölgyei második porcióval is kínálgattak -, örültem, hogy az elsőt is le tudtam gyűrni valahogy. Azon tépelődtem, mi volna, ha visz-

szamenet a rendőr nem ülne ott a kapunál, és én kiugranék rajta. Amíg legtöbb bajtársam jó étvággal táplálkozott, egyre ellenállhatatlanabban hatalmába kerített a szabadságnak az a szédülete, amelyet ekkor éreztem először életemben, és amely percről percre hasonlatosabbá vált a részegséghez. „Ha nem lesz ott a rendőr, meglógok” – ismétелgettem magamban – és mindez olyan egyszerűnek, magától értetődőnek látszott. Szinte láttam magamat, amint kilépek a sorból, kiugrom a kapun, és eltűnök –, úgy pergett le ez a jelenet belső látásom előtt, olyan élesen, tisztán, mint valami film. Éreztem, hogy a rendőr nem lesz ott, és abban a furcsa, részegségféle lelkiállapotban egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy esetleg rajta veszíthetek a szökésen. Lázasan lüktetett a szívem, és alig vártam, hogy visszafelé induljunk az emeletre. De ebben a pillanatban egy hang csendült vissza emlékezetemben, ha ugyan vissza „csendülhet”, egy undok, kásás orrhang, amely inkább visszacsikordult bennem. Ubrizsy úr hangja volt ez, amint azt mondta, a szökevénnnyel együtt agyonlövöm azt a két embert is, akinek a neve a listán előtt és utána áll.

A szökési terv különös, keserű-édes mámore egy pillanat alatt elpárolgott, és nem maradt helyén csak sötét, nehéz csüggedés. Most már tudtam, hogy akármi történik is velem, soha megszökni nem fogok. Ubrizsyék, nyilván német módszer szerint, jó emberismerettel dolgoztak: lélektani alapon. Tudták, hogy a szabadságnak ez a részegsége, ez a szökési mámor mindenkit (vagy legalább majdnem mindenkit) elfog, és hogy ez ellenállhatatlan. Tudták, hogy ebben a lelkiállapotban nincs megfontolás, nincs józan mérlegelés, csak „vagy-vagy” van. Vagy sikerül, vagy nem, ami majdnem mindig, tehát úgyszólván kockázat sincs. De van még valami: a lelkiismeret. Nem dobhatom oda áldozatul két sorstársam

életét a magam szabadulása fejében – olyan erkölcsi parancs ez, amelyet rendes ember nem hághat át. És Ubrizsyék, hiába operáltak ki bennünket a közösség testéből, mint ártalmas fekélyt, végeredményben és öntudatlanul a rendes ember belső erkölcsi parancsára építették fel fegyelmi rendszerüket – micsoda groteszk és jellemző ellentmondás!

A rendőr tényleg nem ült ott, amikor újból elvonultam a kapu mellett. De én csak sóhajtottam egyet, és lehajtott fejjel mentem vissza társaimmal együtt az emeleti terembe.

Nem sokkal ebéd után – túlesve a legalább tizedik aznapi névsorolvasáson –, váratlanul megint szerencsétetett bennünket Ubrizsy fogalmazó úr.

Ezúttal azonban tényleg „szerencsétetett”, legalábbis néhányat közülünk, akiket „árja-párja” alapon kénytelen volt szabadon engedni. Látszott rajta, mennyire nem szívesen teszi. Fanyalogva, mint aki valami kiállhatatlan megbízásnak tesz eleget, átvizsgálta az elébe terjesztett iratokat. Átvizsgálta jobbról, balról, előlről, hátulról, felülről, és ahol még így sem akadt kifogásolnivalója, ott rettenetes kegyesen megadta az engedélyt: az illető csomagolhat és mehet. Ahol azonban a legcsekélyebb kételye lehetett, ott sietett kijelenteni: az ügyet Baky öméltósága elé terjeszti, és tőle teszi függővé a döntést. Ha jól emlékszem, talán öt-hat kollégánk szabadult meg ezen a réven azonnal, és talán még további négy-öt „árja-párja”-ügy maradt függőben.

Istenem... látni, hogyan sietnek csomagolni ezek a szerencsés bajtársaink; tudni, hogy szabadon kimehetnek a kapun, villamosra vagy akár taxiba is ülhetnek (hiszen csillagviselésre sem voltak kötelezve), és nemsokára otthon lesznek; elképzelni, milyen felszabadultan, boldogan fekszenek le ma este otthoni ágyukba, amíg előttünk ott ásít sorsunk, jövőnk, életünk egész reménytelensége, kilátástalansága, bizonyta-

lansága... ez az érzés szinte elviselhetetlen volt. És mégis, szívből örültünk valamennyien, hogy akad közöttünk, aki szabadul.

Ők, a szerencsések, szinte szégyenkezve búcsúztak tőlünk, szíves készséggel jegyezték fel az általunk megadott címeket, telefonszámokat, ahová értesítést vigyenek felőlünk, aztán elmentek, mi meg ott maradtunk, még levertebben, mint azelőtt.

A folyosóról izgatott nyüzsgés hangjai hallatszottak, ki mentem megnézni, mi az. A szemközti nagyterem lakói csomagoltak – viszik őket. Hová? Ki tudná? Keokosok voltak, akik megjárták már Magyarország valamennyi internálótáborát: cseh, szlovák, osztrák, jugoszláv, román zsidó állampolgárok, de persze majdnem kivétel nélkül magyar ajkúak. Nem először voltak a Rökkben – ezeket a Keokosokat ideoda ráncigálták, rúgták minden cél nélkül. Most is úgy hírlett, hogy a Páva utcai táborba viszik őket vissza, ugyanoda, ahonnan alig egy-két napja a Rökkbe hozták. Legalábbis az optimisták így vélték. A pesszimisták azonban csak keserűen legyintettek arra a kérdésre: hova mennek. Nekik volt igazuk. A vagonba mentek.

Amikor sötét, csüggeteg menetük elvonult előttem a folyosón, összeszorult a szívem. Nem csak értük, kissé magunkért is. Rossz sejtelmeim voltak, de azt, hogy ezek a balsejtelmek milyen hamar valóra válnak, bizony mégsem hittem volna azokban a pillanatokban.

Lassan beesteledett. Már lefekvéshez készülődtünk, amikor a rendőr közölte velünk, hogy friss szalma érkezett, tessék lemenni és szalmazsákot tölteni magunknak. Elképzelhető, milyen szívesen rohantunk le, nemcsak azért, mert ilyenformán legalább az éjszakai pihenésünk válik elviselhetővé, hanem azért is, mert úgy véltük: ha szalmazsákot ka-

punk, akkor bizonyára nincs egyelőre szándékukban Csepelre vinni bennünket, ahogy azt a nap folyamán egy-egy hírhordozótól hallottuk.

De alig cipeltünk fel és helyeztünk el néhány frissen töltött szalmazsákot, amikor újból megjelent egy rendőr a szobában, és kihirdette, hogy másnap reggel négy órakor ébresztő, fél ötkor pedig mindenkinek menetkésznek kell állnia az udvaron.

Sápadtan meredtünk egymásra.

- Csepel - mondta egyikünk rekedten, aztán némán vetközni kezdtünk.

Egy fiatalember lépett a szobába, és megállt a dobogón, mérnök volt, szintén internált, aki azonban Ubrizsy úr mellett teljesített belső, személyes szolgálatot mint sofőr. Ubrizsy úr felettébb meg lehetett elégedve szolgálatával, mert a fiatal mérnököt felmentette a csillagviselés kötelezettsége alól is, azaz az indoklással, hogy sárga csillagot viselő egyén - az idevonatkozó rendelet szerint - nem ülhet gépkocsiba.

T. mérnök úr - általában - igen ügyes fiatalember volt, sógorával, B. úrral egyetemben: a Röck Szilárd utcai épület „vendégei” sok érdekeset mesélhetnének róluk...

Bennünket, mindenesetre, igyekezett narkotizálni, mint bennfentes és beavatott, bizalmasan közölte velünk, hogy másnap reggel valóban Csepelre indítanak bennünket útnak. De, nem kell nyugtalanzkodnunk, az újságíróknak megkülönböztetett bánásmódban lesz részük, ami abban is megnyilatkozik, hogy Csepelen nem az úgynevezett Mauthner-telepre kerülünk, ahol reggeltől estig magot kellene válogatnunk, borsót szednünk és a kertészetben robotolnunk, hanem a Tsuk-féle szőrmegyárban helyeznek el bennünket. A bombatámadástól sem kell tartanunk, mert ez a gyár sokkal távolabb esik Csepel gyári központjától, mint a Mauthner-telep,

azután itt a tisztálkodási lehetőségek is szinte tökéletesek: fürdőszoba van, hideg-meleg folyóvízzel, az elhelyezés talán nem annyira jó, mint a Mauthner-telepen, de viszont dolgozunk sem kell annyit, mint ott kellene. Legfeljebb néhány órát naponta, és ezt is inkább csak azoknak, akik szívesebben dolgoznak, mint unatkoznak. Ami pedig az élelmezést illeti, erről csak a legjobbakat mondhatja.

Sajnos, kilenc óra lett közben, T. mérnöknek el kellett hagynia a szobánkat – de ha még tovább beszél, bizonyára kiderül, hogy mi másnap tulajdonképpen ingyenes nyaralásra indulunk, és Baky úréknak semmi más céljuk sincs velünk, mint az, hogy évtizedes újságírói munkánk fáradalmait végre, ha kissé kényszerű formában is, de biztonságban, hideg-meleg folyóvízes kényelemben és teljes dolce-farniente-ben pihenhessük ki Csepel kies szigetén.

T. mérnök diszkrét, de lelkes éljenezés közben távozott, mi pedig megpróbáltunk elszenderedni. Az andalító dajkamese álomba ringató hatása azonban – csodálatosképpen – elmaradt. Ezen az éjszakán, a legelszántabb horkolók sem léptek üzembe. Ezen az éjszakán nem hallottam csak nehéz sóhajtásokat, vergődő hánykolódást... az egyik sarokban valakiből kirobant az elfojtott zokogás. Ráismertem a hangra: Farkas István sírt, ez az egészen egyedülálló egyéniségű nagy festő, aki ha angolnak, franciának vagy amerikainak születik, világhírű művész, nemzetének büszkesége, most pedig itt fekszik, Sztójay-Magyarország Kisegítő Toloncházának csupasz padlóján, és mint a nemzetre és társadalomra nézve kártékony, közveszélyes egyént holnap internálótáborba szállítják.

Irtózatos volt ezt a fojtott férfisírást hallgatni az éjszakában, irtózatos az is, most visszagondolni rá: ha valaki, ez a végtelenségig kifinomult idegzetű művész megérezte, mit

rejt számára a jövő: valamelyik németországi haláltáborban semmisülni meg...

Ébresztőre ezúttal még kevésbé volt szükség, mint előző reggel. Négy órakor feltápáskodtunk, ideges, lázas csomagolás kezdődött, mindenkinek hiányzott valamije, mindenki a másikon kereste eltűnt holmiját, és persze, végül mindenki ott találta meg, ahol legkevésbé kereste: a saját motyójában. Fél öt előtt pár perccel bejött a rendőr, és névsort olvasott. Azon a néhány árja-párján kívül, akinek ügye még függőben volt, a hetven éven felüli Ágai Bélát és Szomory Emilt tartották vissza, és az utolsó pillanatban, amikor már indulóban voltunk az udvarra, kiemelték a sorból Farkas Istvánt. (Akkor bizonyosra vettük, hogy kiszabadul; nem volt nehéz arra következtetni, hogy Herczeg Ferencnek mint az Új Idők főszerkesztőjének és a Singer és Wolfner vállalat nagybefolyású patrónusának sikerült Horthy kormányzó útján, az egyébként teljesen indokolatlanul internálásra ítélt Farkast megmentenie. Sajnos, nem így volt. A Gestapóval és Hain Péteréssel szemben még Horthy maga is tehetetlennek bizonyult. Farkas Istvánt, miután hetekig a Röck Szilárd utcai épület foglya volt, Németországba deportálták, és mindmáig sincs róla hír.)

Odalenn, a rideg, sivár udvaron, amely olyan volt, mint egy fegyházé, újból és újból névsort olvastak, aztán teát és kenyeret osztottak ki az OMZsA-hölgyek, és valamivel hat óra után a kapu elé állt két rabomobil, az egyik nyitott, a másik zárt. Én az utóbbiba szerettem volna kerülni, de nem sikerült. A szuronyos rendőrök, ahogy épp ránk került a sor, bezúfoltak bennünket a két gépkocsiba. Az utcai járókelők persze, kíváncsian csődültek össze a kapu előtt, és a kocsik elindultak.

Édes, harmatos, fiatal napfénytől aranyló májusi reggel volt, akkor ébredt a Nagykörút. A villamosokon boldog, sza-

bad emberek siettek munkahelyükre; a járókelők megálltak, és utánunk bámultak: az egyik utcasarkon egy kosaras némbor az öklét rázta felénk: a Baross kávéház egyik ablakánál valaki újságot olvasott, és a pincér épp elébe szolgálta a reggelijét – azt hittem, a szívem szakad meg a keserű irigységtől; valahol a Soroksári úton egy csoport férfi ocsmány szitkokat szórt felénk gyűlölettől szikrázó szemekkel, az egyik a kocsí felé rohant, és nagyot köpött. Egy kis nyálfoszlányt az arcomba vert a légáramlat, nyugodtan letöröltem. Aztán végre Csepelen voltunk, elhagytuk a Vásárcsarnokot, elmaradt mögöttünk néhány gyártelep, és a kocsik megálltak a drótsővénnyel borított betonkerítés nagy, kátrányos deszkakapuja előtt, amelyen primitív, kékceruzás felírás hirdette, hogy ahol vagyunk az a

TSUK-TELEP
ŐRIZETES TÁBOR.

Megérkeztünk az Ördögszigetre, de akkor még nem sejtettük, hogy ez még mindig nem az igazi, legfeljebb az internáltság második előszobájába.

V. TSUK-TELEPI „NYARALÁSUNK”, KÖZELRŐL

HA – MINT MONDOTTAM VOLT – T. mérnök bevezető konferansa a Csepelen ránk váró élet kellemetességeiről nem ringatott is bennünket túlzott illúziókba, valami halvány kis reménység mégis ott derengett a tudatunk mélyén, hogy a hely, ahova kerülünk, legalább félig-meddig elviselhető lesz az úgynevezett kultúrember számára. Vagy – egész egyszerűen – csak az történt, hogy a Röck Szilárd utcai tapasztalatok ellenére is meglehetősen tájékozatlanok voltunk az internáltság fogalma felől?

Rám, például, senki sem mondhatja, hogy általában túlságosan hajlamos volnék az optimizmusra. Amikor a kocszi megállt velünk a Tsuk-telep kapujánál, valahogy mégis úgy éreztem: a helyzet jobb lesz annál, amit vártunk... Például: szó sincs hevenyészett, rideg barakktáborról – rendes gyári épületben helyeznek el bennünket, minden gyárnak nagyobb udvara is szokott lenni, fákkal, sőt virágokkal, villanyvilágításunk egész biztosan lesz, vízvezetékünk is a csepeli vezélynától, a W. M. gyártelepektől igazán eléggé messze vagyunk, és a Tsuk-gyárnak kétségtelenül óvóhelye is van –, ha mindez együttvéve még nem jelenti is azt az államköltségbe való nyaralást, amellyel T. mérnök az este kecsegtetett bennünket, valahogy majdcsak mégis könnyebb lesz minden, mint ahogy várhattuk volna.

A kapu kinyílt, rendekbe sorakoztunk, és megindultunk befelé. Nos, a kép, amely fogadott, már ebben az első pillanatban lerombolta azt az amúgy is végletekig lecsökkentett illúziómat, amelyet a tábor „külleme” tekintetében találtam.

Hát udvar az volt ugyan, de ennél sivárabb, kopárabb gyári udvart elképzelni sem lehetett volna. Az udvar L-alakú volt, épületekkel szegélyezve, és valami penetráns állati bűzzel terhesen – az egyik üzemben még folyt a termelés, és a raktár telve feldolgozásra váró birkairhával. Fák? Virág? A gyárigazgatóék lakása előtt volt ugyan bizonyos kertféle, de az is oly végtelenül sivár, szomorú, és nekünk amúgy is csak az L-alakú udvar függőleges vonalának megfelelő keskeny udvarrészt volt szabad használnunk, amelyet kétoldalt az internálótábornak kijelölt épületek szegélyeztek.

Épp a reggelit osztották a tábor régebbi lakóinak, akik kíváncsian vizsgálgattak bennünket, ahogy a kondérnál sorakoztak. Lehettek vagy százan, nők, férfiak, vegyesen – a többi már munkára ment. Micsoda fáradt, gyűrött, pergamen-szerű arcok, micsoda szennyes, megviselt, elnyűtt ruhák, mi, az újoncok, igazán úgy hatottunk mellettük, mint főúri vendégek a nyomortanyán.

Megálltunk, a tábor parancsnoka szintén internált és véletlenül szintén mérnök, neve nem fontos – elénk állt, és rövid üdvözlőbeszédet intézett hozzánk. A beszéd nagyképű volt, és hüvös, körülbelül az csendült ki belőle, hogy neki teljesen közömbös, kik vagyunk, újságírók vagy más egyebek, tőlünk ugyanazt a fegyelmet várja el, mint a tábor többi lakóitól, és az, hogy újságírók vagyunk, magasabb szellemiségű emberek, csak annyit jelent számára, hogy jó példával kell elöl járnunk a tábor fegyelme szempontjából. (Közbevetőleg: abban, amit mondott, igaza volt, de a mód, a hang, ahogy beszélt, nyegle és majdnem ellenséges volt.)

Hogy nem voltunk tőle elragadtatva, az természetes. Hiszen igaz: nem vártunk fogadásunkra diadalkaput, fehér ruhás szüzeket és virágosőt, de annyit joggal elvárhattunk volna, hogy bizonyos együttérzés, megbecsülés, tisztelet fo-

gadjon bennünket, hiszen sorainkban ott volt a magyar újságírás és irodalom nem egy kiválósága is, talán elég, ha csak Mohács Jenőt, dr. Kecskeméti Györgyöt, Tábori Kornélt, Török Sándort említem.

Átestünk a névsorolvasáson, az adatok bemondásán, aztán a parancsnok megmutatta a körletünket.

Egyemeletes, félig kész gyárépület volt ez, amelynek földszintjét már a régebbi internáltak foglalták el: szalmazsák szalmazsák hátán, leírhatatlan zsúfoltság és ennek megfelelő bűz, pedig ez a két földszinti helyiség e pillanatban üres volt: napközben tilos a szobában tartózkodni! – sietett velünk közölni a parancsnok.

Számunkra az első emelet két terme közül a nagyobbikat jelölte ki. Vakolatlan, nyers téglafalak, cementpadló, az ablakok üvegtelenek, nagyrészüket deszkával fedve, jól-rosszul.

– Nemsokára megérkezik a friss szalma – mondja a parancsnok –, be kell majd hordani a szekérről az udvarra, és ha a szalmazsákok is megérkeznek, tessék megtömni őket. Számítsák ki, hány emberre jut egy szalmazsák, és tessék elhelyezkedni. Addig pedig válasszanak az urak szobaparancsnokot, aki az elhelyezkedést irányítja.

A parancsnok eltávozott, mi pedig fáradtan, csüggedten lekuporogtunk hátizsákjainkra, bőrröndjeinkre.

– Dachau – jegyezte meg egyikünk tompa hangon.

– Fenét Dachau! – mondtam én. – Fogadni mernék, hogy Dachau különb ennél.

Ott bizonyára igazi német alapossággal és higiéniaiával van berendezve a tábor, nem pedig ilyen nyomorúságosan.

– Hátha még a latrinát látnátok – legyintett valamelyik bajtársunk –, olyan förtelmesen piszkos és bűdös, hogy előre rettegek, mi lesz itt nyáron, a hőségben. Tífuszjárvány... kolera... mit tudom én?...

De hát nem elmélkedhetünk sokáig, meg kellett kezdenünk a berendezkedést. Szobaparancsnoknak közfelkiáltással György Endre kollégánkat választottuk meg, akinek nemcsak derűs, filozofikus nyugalma volt ránk jótékony hatással, hanem aki épp elég időt töltött el, mint munkaszolgálatos különböző táborokban, hogy tudja, mit hogyan kell csinálni bizonyos adott helyzetben.

György Bandi rövid, formás kis beszédben köszönte meg a bizalmat és elmondhatom: mindvégig, míg szobaparancsnokunk volt, egy pillanatig sem vált erre a bizalomra érdemtelenné: okos volt, ügyes, jóindulatú és – mint később meglátjuk – eléggé kényes feladatát csupa kedves újságírói bohémiával töltötte be.

Azonnal több kellemetlen kötelesség hárult rá. A parancsnok magához hívatta, és amikor visszajött, közölte velünk, hogy először is mindenféle világító eszközünket, zseblámpát, elemet, gyertyát azonnal le kell adnunk, mert besötétedés után semmiféle világosságot nem gyűjthetünk, még gyufát sem. Őreinknek – akik csepeli rendőrök voltak – joguk van azonnal fegyvert használni, ha a legcsekélyebb fény villan fel valahol. Le kell adnunk zsebkésünket is. Másodszor: kötelesek vagyunk hajunkat huszonnégy óra alatt nullásra lenyíratni, a borbély a parancsnoki épületben található. Harmadszor: takarodó után ránk zárja az épület ajtaját, és így maradunk – bezárva! – légiriadó esetén is, mindenki a maga helyén.

No – szép kilátások, mondhatom! Hogy takarodó után nem gyűjthetünk világosságot, az csak annyiban volt kellemetlen, hogy cigarettára csak a legkörülményesebben lehet majd rágyújtanunk, mert a villany amúgy sem volt bevezetve körletünkben. De azt, hogy lekopasztanak, mint a fegyenceket, az első pillanatban leírhatatlanul megalázónak

éreztem; attól pedig, hogy légiriadókor egyemeletes kis kártyavárunkba bezárva kell maradnunk, még itt is az emeleten, egyszerre rádöbbszünk, amiről úgyszólván meg is feledkeztünk, hogy hiszen: ezért vagyunk itt, éppen ez a céljuk velünk Sztójay-Baky-Kolozsváry Borcsa-Gáspáréknak: kiirtani bennünket.

Ha eddig csak homályosan éreztem, most bizonyossággá érlelődött bennem: innen élve nem szabadulunk.

Megérkeztek a szalmásszekerek, az udvarra hordtuk a szalmát, hozzáálltunk a zsáktömésnek, aztán ebédre sorakoztunk a konyhánál.

A „konyha” két hatalmas vaskondér volt, szabad tűzön az udvar végében, két-három lépésnyire a latrinától. Ebédért a latrina fala mentén sorakoztunk – jó étvágyat!

Arra is emlékszem, hogy első ebédünk itt is lencsefőzelék volt, egy karéj kenyérrel. Állva ettünk, az udvaron nem volt egyetlen leülési lehetőség – a két pad, ami volt, az öregeknek volt fenntartva.

Mert öregek is voltak szép számmal a táborban, hatvan-, hetven-, sőt nyolcvanéves férfiak, nők, borzasztó volt látni szegényeket. Különösen egy magas, csontvázra aszott hátgerincsorvadásos aggastyánt, akit egyik vagy másik bajtársa a hátán cipelt ki az udvarra, ha a szerencsétlennek szükségét kellett elvégeznie. Neki is, nekünk is megváltás volt, amikor pár nap múlva holtan találták a szalmazsákján. A csepeli zsidó hitközség halottaskocsija jött érte, és furcsa véletlen, hogy amikor a holttestet elszállították, éppen magas vendégünk volt: Ubrizsy.

– Innen csak ezen a kocsin lehet szabadulni – mondta a tőle megszokott finomsággal.

Első csepeli napunk krónikájához még hozzátartozik, hogy alig ebédeltünk meg, bennünket, újoncokat is sora-

koztattak, és munkába küldtek. A többséget a Neményi-papírgyárba, engem György Endrével, egy Frank József nevű W. M. munkással, akit annak ellenére, hogy hadiüzemi munkás volt, az utcáról vittek be a detektívek a Rökkbe, a fiatal Lajta Péter textilkereskedővel és egy Weiszmann Laci nevű kis mezítlábas pékinassal, a rendőrség új őrszobájának kitakarítására és berendezésére vezényeltek ki.

Késő délutánig sikáltuk, súroltuk, separtuk, poroltuk a rendőri őrszobát, cipeltük a bútorokat, állítottuk a vaságyakat, hordoztuk a régi őrszobából az új helyiségbe a rendőrök ruháit, csizmáit. Mindezt szívesen, mert a rendőrök igazán jók, elnézők, kíméletesek voltak irántunk, csak egy huszártisztnak maszkírozott ifjú rendőrtisztecske, aki pár percre kegyesen megjelent az új őrszobát megszemlélni, csak ez az egyenruhás kis jampec nézett végig bennünket megvető pillantással.

– Akasztófa kellene ezeknek, nem internálótábor – mondta kedvesen, és snájdig sarkantyúpengés kíséretében távozott.

A rendőrök mintha nem is hallották volna megjegyzését, mi pedig tovább dolgoztunk, de hogy mit gondoltunk közben, azt kitalálni a nyájas olvasó fantáziájára bízom.

Bevonulás után megtöltöttük a szalmazsákokat, és elhelyeztük a szobában. Elméletben három személyre két zsák jutott, ami azonban gyakorlatban annyit jelentett, hogy két ember kényelmesen elfoglalt egy-egy zsákot, a harmadik pedig besüppedt a kettő közé – elképzelhető, micsoda ádáz háttárvillongások támadtak ebből. Azután az is kiderült a berendezkedés során, hogy túl kevés a hely a szobában ennyi zsák számára, és még centiméternyi átjáró sem marad közöttük – röviden: egymás hegyén-hátán kellett feküdnünk, egymáson átlépnünk, bukdácsolnunk.

Így történhetett meg az a kis eset, amelyen már első éjszaka, amikor pedig vajmi kevés kedvünk volt a mulatságra, könnyesre nevettük magunkat.

Egyik bajtársunknak, nem sokkal lefekvés után, ki kellett menni. „Kimenni” a lépcső aljában elhelyezett vödörhöz lehetett éjszaka, persze, csak sötétben. Amikor visszajön, elmondja, hogy a lépcsőn valami szegbe, vagy cserépbe léphetett, mert úgy érzi, mintha felhasította volna a talpát. Botorkálva, tapogatózva, az útba eső bajtársakon átbukdácsolva, visszatalál helyére. Tapogatja a lábát, aztán megnyugodva jelenti ki: semmi baj, nem vérzik.

- De a fenét nem vérzik a lábad - mondja erre Márer György újságíró kollégánk dühösen -, hiszen egészen véres a fejem...

Ezen az első éjszakán - egyébként - mintha csak megrendelték volna pribékjeink, a sziréna is megszólalt.

Álmunkból riadtunk fel, hiszen két éjszakai álmatlanság után, testben, lélekben megtörve, igazán nem csoda, ha mély álomba merültünk valamennyien.

Én, aki egyébként kegyetlenül rossz alvó vagyok, olyan mélyen elaludtam, hogy hálótársamnak, Szabó Béla kollégámnak kellett felráznia, és még akkor is pillanatokig tartott, amikor magamhoz tértem, és ráeszméltem, hol is vagyok tulajdonképpen.

A sziréna olyan közel és olyan kísértetiesen bőgött, ahogy eddig még sohasem hallottam - mintha egész Csepel egyetlen roppant sziréna lett volna. A sötétben lázas sietséggel öltözködni kezdtünk, mert szigorú utasításunk volt, hogy légiriadó esetén fel kell öltöznünk és így maradni helyünkön. Hogy ez a felöltözés mire volt jó, máig sem tudom, hiszen lakatra zárt ajtó mögött kuporogtunk a vaksötétben, sorsunkra hagyva, sorsunknak kiszolgáltatva és hóhérainknak iga-

zán egészen mindegy lehetett, felöltözve vagy hálóingben talál belénk a bomba.

A szomszédos teremben a tábor női internáltjainak egy része volt elhelyezve, hátborzongató volt hallgatni rémült sívalkodásukat, hisztériás jajveszékelésüket anélkül, hogy segíthettünk volna rajtuk, mert a női terembe szigorúan tilos volt belépnünk.

A bombatámadás egyébként nem nekünk szólt, és hamarosan véget is ért.

Tsuk-telepi „nyaralásunkról” nincs sok érdekes mondanivalóm.

Dolgoztunk sokat és keményen, legtöbbünk a Neményi papírgyárban, helyzetünk mindenestől eléggé elviselhető volt, és ezt elsősorban „keretlegénységünknek” köszönhetjük, derék, emberséges csepei rendőröknek, akik – amennyire tőlük telt – olyan mértékben megkönnyítették sorsunkat, hogy...

...hogy ez már egymagában is elég lett volna egészen biztosra venni: a Tsuk-telepi internáltság nem tarthat sokáig, valami sokkal rosszabbnak kell utána következnie. Valami sokkal rosszabbnak, ami már nemcsak a sok és kemény munka, a hiányos táplálkozás, a kényelmetlen elhelyezés, a szenny, a bűz testi megpróbáltatásait jelenti majd számunkra, hanem az állandó halálveszedelem és a durva megaláztatások lelki szorongattatásait is.

De hát mi erre természetesen nem gondoltunk, és azt hittük: az internáltság iskolájának már legmagasabb osztályát járjuk a Tsuk-telepen. Pedig hol voltunk ettől még akkor?

Ami a megaláztatás lelki megpróbáltatásait illeti, persze azért a Tsuk-telepen is kaptunk belőle némi ízelítőt, sőt egy ízben olyan alapos adagot is, amelynek emlékét még horthyigeti élményeink sem moshatják el bennünk.

Második és egyben utolsó vasárnapunkon történt ez a Tsuk-telepi táborban.

Előző este, parancskihirdetéskor izgatottan közölte velünk a tábor parancsnoka, hogy másnap délután magas rangú német tisztetek szemlét tartanak a táborban, és ha nem találnak tökéletes rendet, fegyelmet, tisztaságot, Ubrizsy fogalmazó úr az egész tábort átadja a németeknek, pontosabban az SA-nak. Másnap, hűvös májusi hajnalon, eszeveszett hajsza kezdődött, olyan nagytakarítás, amilyen kaszárnyákban szokott lezajlani, ha tábornoki szemlét várnak. Súroltunk, sikáltunk, poroltunk, separtunk az udvaron, a szobákban, amelyeknek rendjét fenekestől fel kellett forgatnunk, úgy helyezkedve el, hogy a szalmazsákok között szabályos átjárók legyenek. Hátizsákok, bőröndök, pokrócok előírással kaszárnyai rendbe rakva, valamennyien, még a legkoszosabb, legrongyosabb internált is kipucolva, a táborparancsnok egyik sorakozót tartotta a másik után, az izgalom percről percre fokozódott, ami érthető is volt, hiszen nem volt nehéz feltelezni Ubrizsyról, hogy valóban átad bennünket a németeknek, ha ezek nem találják nálunk a legdachauibb rendet, fegyelmet és tisztaságot.

Arról persze senki sem beszélt, hogy vajon azért is bennünket büntetnek-e majd, hogy – például – a „konyhát” a fokozhatatlanul bűzös és szennyes árnyékszék közvetlen közelében kellett felállítani, és hogy e helyett az undok járványfészek helyett nem építhetett a tábor valamivel rendezebbet, civilizált emberhez méltóbbat, egyszerűen azért, mert az amúgy is szűk udvaron nem volt erre hely. Az udvar végéből nyíló üres telket pedig, ahol erre bőven lett volna hely, szöges drótkerítéssel zárták el előlünk.

Nem is voltunk tehát valami túlságosan nyugodtak a szemle kimenetele felől, az bizonyos.

Hideg, szürke májusi vasárnap volt ez – csak Csepelen, ahol a Duna két ága felől fújó szelek egymást tépázzák dühösen, csak Csepelen lehet olyan hideg a május, amilyen ezen a napon volt.

Szeretetre méltó és főleg tökéletesen begyulladt parancsnokunk már három órakor sorakozót rendelt el, és mi ott álltunk – körülbelül háromszázan, nők és férfiak – didegelve, topogva egészen hat óráig, miközben a parancsnok, minden közeledő autótól megriadva, egyre-másra vigyázz-t vezényelt.

Már-már felbomlott a rend, egyesek titokban felszöktek a szobába, kissé leülni, mikor egy közeledő autó végre valóban megállt a kapu előtt.

– Vigyázz! – kiáltotta a parancsnok, és mi – közöttünk egész sereg roggyant térdű, rongyos, kiéhezett, öreg zsidó és zsidónő – katonásan, stramm haptákba dermedtünk. Látványnak – azt hiszem – eléggé tragikomikus lehetett.

A kapu kinyílt, és belépett rajta egy magas, szikár német tiszt, a Gestapo egyenruhájában, mögötte két civil.

Mi, újságírók, azt hittük: a szemünk káprázik – az egyik civil, ballonkabátos, monoklis, bulldogképű alak Somody (Klaszek) István szerkesztő úr volt, akit hosszú évek óta ismerünk mint notórius álhírlapírót, amíg – pár év előtt – a nyilas Magyarország belső munkatársa lett. A másik civil, kezében fényképezőgéppel, szélsőjobboldali lapok fotóriportere volt, nem emlékszem becses nevére.

Ez volt hát a nagy ijedtséggel várt német katonai bizottság? Első pillanatban nem értettük a dolgot, a parancsnok a német tisztnek feszes vigyázzállásban jelentést próbált leadni, de ez leintette, és valamit mondott, amiből csak ezt az egy szót hallhattuk tisztán: Journalisten... Ekkor előlépett Somody (Klaszek) szerkesztő úr, aki az első pillanatban fel-

ismerte az újságírók csoportját, de állandóan félrefordított fejjel állt velünk szemben, és halkán valami utasításfélét adott a parancsnokunknak.

- Álljanak ki a Magyar Nemzet volt munkatársai! - kiáltotta felénk a parancsnok.

Ligeti Ernő jelentkezett, az ismert erdélyi hírlapíró, akit - szegényt -, hónapok múlva kivégeztek a nyilas gazemberek.

- Der Schweinehund - jegyezte meg félhalkan a Gestapo-tiszt, és Somody úr szolgálatkészen vigyorgott, mint aki valami nagyon jó viccet hall.

- Álljanak ki a Pester Lloyd volt munkatársai!

Kiálltak néhányan. A Gestapo-tiszt csinos félkörbe dirigálta őket kesztyűs kezével, és szeméhez emelte parányi, öngyújtó nagyságú fényképezőgépét.

- Los! - vezényelte, a fotóriporter gépe felett fellobbant a magnézium, a német tiszt intett -, jöhet a következő csoport.

- Álljanak ki a Pesti Hírlap volt munkatársai!

Heten álltunk ki - megint félkör, „los!”, magnéziumfény.

Aztán jött az Újság, az Esti Kurír, a Népszava, végül hatásos csoportfelvétel az összes újságírókról - Somody (Klászék) kolléga úr közben állhatatosan kerülte tekintetünket, cigarettázott, járkált, körülnézett az udvaron és jegyzeteket csinált. No, ebből legalább megtudtuk, amin addig hiába törtek a fejünket: mire való ez az egész cirkusz?

Riport lesz belőlünk.

Eltaláltuk - egy hónap múlva már Horthyligetre Terus csomagot küldött, és ebbe - bámulatos leleményességgel - úgy csempészte bele a „Harc” című kloáka-újságnak azt a számát, amelyben Somody úr Tsuk-telepi riportja megjelent, hogy egy darab szappant burkolt be vele: „A zsidótoll utolsó mohikánjai az internálótáborban” - ez volt a riport címe, a közbetördelt fénykép pedig a Pesti Hírlap munkatársait áb-

rázolja a Tsuk-gyár udvarán. Szerénységemet még külön is megtisztelte Somody kolléga úr: a képaláírásában mint a Pesti Hírlap „rettegett” kritikusát említ, bár – tudja Isten – nem tudok visszaemlékezni, hogy valaha valaki is rettegett volna tőlem.

Amikor végeztek a fényképezéssel, a három úriember eltávozott, anélkül, persze, hogy szemlét vagy ilyesmit tartottak volna; Somody (Klaszek) úr azonban mindvégig nem nézett a szemünkbe – nem tudom azért-e, mert mindennek ellenére, még mindig maradt benne egyatomnyi szemérem-érzet, vagy pedig azért, mert talán felrémllett előtte, hogy a kocka esetleg fordulhat is?

Bizonyos csak az, hogy az említett képen szereplő hét Pesti Hírlap-munkatárs közül ma mindössze hárman vagyunk itthon, a többi sorsa még ismeretlen, és bizonyos az is, hogy sorsát Somody (Klaszek) úr sem fogja elkerülni.

Azután jött egy szép, sugaras májusi délután, amikor munkánkból hirtelen és váratlanul visszarendeltek bennünket a táborba, ahol – egy, az előző napon lezajlott, titokzatos kiválogatás eredményeképpen – a tábor összes munkaképes, hatvan évet be nem töltött férfiainak percek alatt össze kellett csomagolniuk, miközben Ubrizsy az udvaron nádpálcáját suhogtatta, és a tábor orvosával szembeszállva, egyeseket kiemelt az elszállításra ítélték közül (vajon mit fizettek érte?), helyükre pedig betegeket és öregeket nyomott be.

Egy pillanatig sem áltattuk magunkat afelől, mi vár ránk. Dr. Kelemen Endre, a tábor orvosa, nagy titokban megsúgta egyik-másiknak, hogy Horthyligetre visznek, és Horthyliget már akkor is hírhedt fogalom volt.

Előálltak a teherautók, amelyekre felzsúfoltak bennünket, elbúcsúztunk ottmaradó kollegáinktól – amikor búcsúzásul megéleltem Mohácsi Jenőt, határozottan éreztem, hogy

ezt a nagyszerű embert és poétát soha többé nem látom, és sajnos, sötét sejtelmem valóra is vált. A teherautók elindultak, és mi tehetetlenül, kiszolgáltatottan gurultunk Horthy-liget és reménytelen sorsunk felé.

Az utolsó kép, amely a Tsuk-telepi táborból megmaradt emlékezetemben, annak a bájos, finom, művelt lengyel aszszonynak fájdalmasan mosolygó arca és integető keze, akit sorsa immár hat esztendeje sodort internálótáborról internálótáborra, és aki annyi emberfeletti viszontagság és szenvedés után, annyi elállatiasodott vagy legalábbis érzéketlenné vált sorstársa között, rongyokban és szennyben is megmaradt igazi dámának, együttérző, gyöngéd, előkelő embernek.

Azóta bizonyára ő sem él már. Nevét nem írhatom ide, mert meg sem kérdeztem. De ez a pár egyszerű sor álljon itt róla, mint tűnő hullámgyűrűk a mélységes víz színén, miután valaki örökre elmerült benne...

VI. MEGÉRKEZÉS HORTHYLIGETRE!

SARKVIDÉKI expedíciós filmekben láthatja az ember, hogy a hajó elé, mely egy ideig sima víztükrön haladt, egyre nagyobb jégtömbök úsznak, ezek árulják el, hogy a hajósok közelednek újtjuk céljához: az északi vagy déli sarkhoz.

Így voltunk mi is, a Horthyliget felé utazó „expedíció” tagjai.

A teherautók Csepel városának békességes utcáin robogtak át, a gyári üzemekből épp akkor özönlöttek ki a munkások, lányok és fiúk korzóztak a tavaszi fák alatt, a mozi előtt tolongtak az emberek, minden olyan nyugalmas és kisvárosian idillikus volt, hogy a három teherautó utasainak joggal sajdult meg tőle a szíve. Aztán elmaradt a város, el a gyárak, a boltgárkertészetek, a lángvörösen alkonyodó ég alatt egyszerre mind több és több romba dőlt épület tűnt fel előttünk, kiégetten, üszkösen, feketén, kísértetiesen. Elhaladtunk a repülőtér mellett, amelynek zöld fűvén döglött német repülőgépek heverték, mint óriásmadarak tetemei, az óriási hangárok kiégett ablakszemekkel meredtek a magasba, a teherkocsik bekanyarodtak egy mellékútra, és előttünk állt egy táborzöldre mázolt, modern simaságú épület, aránylag eléggé épen, a Dunai Repülőgépgyár igazgatósági épülete. Aztán – vasúti sínek mentén – begördültek az autók valami udvarforma körpár térségre, amelyet földszintes vályogviskók romjai szegélyeztek három oldalról, míg a negyedik a HÉV vasúti töltése volt, pár lépésnyire a csinos, csodálatos épségben maradt állomásépülettel, amelynek peronján a vonat érkezésére vártak, és kíváncsi közönnyel bámultak utánunk az emberek.

SZIGETSZENTMIKLÓS-GYÁRTELEP

ez volt az állomásépület táblájára festve. Ma sem egészen világos előttem miért, de mégis ez volt Horthyliget.

Május 10-ike volt.

A vályogviskók romjai között elterülő poros udvaron mindenféle korú és ruházatú férfiak csoportjai álltak, ültek, jártak fel-alá, ami elsőnek tűnt fel rajtuk, az volt, hogy pilantásuk, amellyel a begördülő három teherautót fogadták, valahogy olyan fásult volt, olyan közönyös, amelyet az ember vagonba zsúfolt barmok szemében szokott látni, amint a párhuzamos sín páron megálló vonatra merednek. A második, ami feltűnt rajtuk, hogy valamennyien jókora, négyszögletes bádoglemezt viseltek a jobb mellükre tűzve, a bádoglemezen haránt futó sárga sáv és alatta egy számjegy. A bal melletlen – ezen kívül – persze a sárga csillag. „Mint a guayanai fegyencek” – ez volt a legelső gondolatom.

Az autók nem álltak meg ezen az udvarrészen, hanem a mellette elterülőn, amelyet a félig ép, félig romba dőlt vályogviskók sora választott el tőle.

Egy viharkabátos ismeretlen, akinek bal mellén viszont a Dunai Repülőgépgyár DR-monogramja díszelgett, ordítva hajszolt bennünket a leszállásra. Mint később – és később elmondandó viharos körülmények között – megtudtuk, Hetyeyei úr volt ez, a gyár egyik üzemellenőre.

(„Üzemellenőr” – ezt a szót jól jegyezzük meg, mert a továbbiak során igen gyakran fogunk találkozni vele!)

Akkor azonban – mondom – még halvány sejtelmünk sem volt róla, kit tiszteljünk a nyájasnak legkevésbé sem mondható vörös arcú és mérges férfiú személyében, aki annyiban hasonlított Ubrizsyhoz, hogy neki is nádpálca suhogott a kezében. Lekászálódunk, négyszögbe sorakoztunk, amelyek

közepén ott állott egy rettenetesen kövér, de ehhez mértén szokatlanul jóindulatú arckifejezésű főhadnagy és egy sárga csillagot viselő civil.

A főhadnagyról még a Tsuk-telepen megtudtuk, hogy ő a horthyligeti tábor katonai parancsnoka, a neve Dudás, és igen rendes ember.

Ezt hamarosan magunk is megállapíthattuk, a hang, amelyet velünk szemben használt, mondanivalói, amelyeket hozzánk intézett, egész magatartása pontos ellentéte volt mindannak, amit Ubrizsy úrtól megszoktunk.

Íme: Ubrizsy, a savanyú, rosszindulatú, sovány ember; Dudás, a kedélyes, jóindulatú kövér ember – szinte fellélegeztünk, de talán mondanunk sem kell, hogy egy kissé korán.

Dudás főhadnagy is megismételte persze a már-már megszokott fenyegetéseket, szökési kísérletek, levél ki- és becsempészések esetére, de azt is hozzátette, hogy ő jó embernek tartja magát, aki nem akar nekünk semmi rosszat, annyira nem, hogy kizárólag a tábor jó magaviseletétől, szorgalmas munkájától és kifogástalan fegyelmétől tesz a maga részéről függővé különböző könnyítéseket és kedvezményeket.

Bizony Isten, kis híja, hogy meg nem éljeneztük, amikor katonásan rövid és egyszerű – de mondom – igen jóindulatú mondókájával végzett. Azután szalutált és eltávozott.

Most a sárga csillagos civil szólt hozzánk.

– Dr. Vajda Ernő ügyvéd – mondta mellettem halkán az egyik kolléga, aki régebben ismerte ezt a rokonszenves arcú férfit. Már az első pillanatban feltűnt nekem, hogy vonásaiból, szemeiből mennyire tisztán kiolvasható a szelídség és erély, a hűvös okosság és meleg együttérzés olyan összhangja, amelyet ritkán figyelhet meg az ember ugyanabban az arcban.

Vajda Ernő mint a tábor parancsnoka üdvözölt bennünket.

Ő sem mondott udvarias frázisokat, ő sem kecsegtetett nem tudom micsoda illúziókkal, ő is rendet, fegyelmet, munkát követelt tőlünk, arra figyelmeztetett bennünket, újságírókat, hogy nekünk kell elsősorban példát mutatnunk a tábor többi lakóinak, de mégis mennyivel másképp hangzott mindez az ő szájából, mint amit a Tsuk-telepen az ellenszenves mérnök mondott el üdvözlésünkre.

– Így kell beszélnie egy parancsnoknak – mondta valaki sorainkból. Igaza volt: azonnal éreztük, hogy ez az ember parancsnoknak született, és ezt – a későbbiek folyamán – hányszor láttuk igazolódni.

A szökési kísérleten kívül az ún. „fekete” levelezéstől óvott bennünket a leghangsúlyozottabban. Amit a Tsuk-telepen, a mérnök úr állandó ordítózása ellenére sem tudtunk komolyan venni. Itt, Vajda Ernő szavai nyomán, határozottan éreztük: „a tábor viszonylagos biztonsága és jóléte” – ezek az ő saját szavai – azon áll vagy bukik, megtartjuk-e vagy sem a fegyelmi kódexnek ezt az első és legsarkalatosabb paragrafusát: meg sem kísérelni, hogy gyári munkással vagy bárkivel levelet, üzenetet csempésszünk ki a táborból vagy be a táborba. Bele kellett nyugodnunk, hogy hetenként mindössze egy levelezőlapot írhatunk, ezt is a lehetőségig rövidre fogva.

Lassan esteledni kezdett; soha életemben, még a múlt világháború harcterein, kvártélyain sem éreztem a tájnak, a környezetnek azt a szörnyű és reménytelen sivárságát, nyomasztó ridegséget, ami csak úgy áradt felénk a szürke vályogvisekből, a rommá lőttekből éppúgy, mint az épekből, üszkös, kormos romokból, a törmelék- és szemétdombokból, a napnyugta tűzében üres ablakszemekkel ránk meredő

távoli hangárokból, a sűrűn tátongó bombatölcsérekéből és általában az egész környező tájból, amelynél jellegzetesebb, már-már színpadiasan hatásosabb díszletét elképzelni sem lehetett volna az internáltságnak. Ha igaz, hogy a tájnak lelke van, akkor annak is igaznak kell lennie, hogy a táj is lehet lelketlen, rosszindulatú, ellenséges...

Ezekben a pillanatokban újra megszállt az a dermesztő, bénító pánikérzés, amely április 25. óta nem egyszer elfogott, de most még sokkal erősebben, mint eddig. Pánikérzés, a tehetetlenség, kiszolgáltatottság rémülete. Itt élni, ezek között a romok között, ebben az irtózatosan sivár, kimondhatatlanul rút és rideg környezetben, ki tudja meddig – ez a gondolat szinte elviselhetetlennek tetszett.

Hát, még amikor parancsnokunk kijelölte körletünket, az ún. II. udvar 10., 11. és 12. számú szobáit, amelyek közül mi, újságírók, a 11-es szobát választottuk.

Nem tudom, kiknek, talán az Erdélyből felhurcolt román munkásoknak építették a gyár tövébe ezeket a vályogbarakkokat, az is lehet, hogy állatok számára, mert egyik-másik ilyen viskó – mielőtt internáltakat helyeztek el bennük – tényleg istálló is volt, arról azonban határozott tudomást szereztünk, hogy röviddel az internáltak idetelepítése előtt zsidó munkaszolgálatosokat akartak itt elhelyezni, de parancsnokuk, akiről pedig joggal feltételezhető, hogy nem volt éppen filozsemita, tiltakozott ellene, kijelentve, hogy emberi szállásnak ezek a viskók teljesen alkalmatlanok, mire a munkaszolgálatosokat a körülbelül fél kilométerre fekvő, vadonatúj, tiszta, kényelmes, vízvezetékekkel felszerelt munkásbarakkokba telepítették be. (Ezt persze nem azért mondom el, mintha ezzel le akarnám kicsinyelni a derék musz-bajtársak sorsát, a magunkét pedig hatásosan nagyítani, csak annak jellemzéséül, hogy milyen lehetett a számunkra kijelölt

körlet, ha még egy musz-parancsnok is megütközéssel és tiltakozással utasította vissza!)

A viskók zsindeletét elfújta a bombázás, apró ablakaiban nem volt üveg, az ajtókat üres nyílás jelezte. Amikor beléptünk, ezer egér szaladt szét a sarokban felhalmozott, ki tudja mióta ott rothadó krumpli- és hagymakupacokból, amelyek förtelmes bűzt árasztottak. Egy pillanatig tanácstalanul álltunk meg az ajtónyílásban, és egymásra bámultunk.

- No, a Tsuk-telep egy szanatórium volt ehhez képest - mondta egyikünk, és ezután csak Tsuk-szanatórium néven emlegettük előző táborunkat.

De hát végre is be kellett rendezkednünk éjszakára, hiszen, már hét óra elmúlt, és kilencre takarodó. György Endre szobaparancsnokunk, akit Vajda táborparancsnok közben tájékoztatott a legközelebbi tennivalókról, közölte velünk, hogy a túlsó udvarral határos kis akácliget végében szalmát találunk, és ugyanonnan pár romba dőlt barakk tetejéről zsindelet is hozhatunk, hogy befedjük a magunk szállását. Először persze, amennyire lehetett, kitisztogattuk a szobát a szeméttől és egerektől, aztán nekiláttunk a szalmahordásnak. Közben eleredt az eső, és a szalma alaposan átázott - még csak ez kellett, hogy amúgy is elképesztően kellemes helyzetünket és lelkiállapotunkat még javítsa! Tapasztalatlanságunkban megpróbáltuk, hogy a mi barakkunkkal szemközt húzódó, erősen megrongált viskókból hozzuk át a szalmát, de megtudtuk, hogy ezekben a barakkokban külföldi munkások tanyáztak, és a szalma csupa féreg. Hát csak hordtuk tovább a nedves szalmát az akácosból, amíg valahogy beteregettük vele a szobánk padlóját. Aztán ráteríthettük pokrócainkat, és lefeküdtünk.

Kilenc óra után bejött Vajda Ernő és dr. Kovács György ügyvéd, az egykori olimpiai vívóbajnok, a helyettes tábor-

parancsnok. A parancsnok névsort olvasott, és közölte velünk a tábor éjszakai rendjét.

Megtudtuk, hogy besötétedés után semmiféle világosságot sem gyűjthetünk, még gyufát sem. Akinek éjszaka ki kell mennie, annak az épülettel szemközti kis homokbuckán álló honvédőrszem kiáltására: „Állj, ki vagy?” – meg kell állnia, bemondania nevét és szobaszámát (pár nap múlva, amikor már mi is megkaptuk a számmal ellátott, sárgacsíkos bádoggal „fegyencjelvényt”, a név mellett a számot is be kellett mondanunk), ezenkívül a szobából való eltávozás célját, amelyet pedig – ugyebár? – nem lehetett nehéz kitalálni. Ennek a „távollétnek” időtartama nem lehetett több tíz percnél, és egy időben többen nem élvezhették az eltávozás gyönyöreit.

Megtudtuk ezenfelül, hogy légiriadó esetén maximum három perc alatt teljesen felöltözve az ajtó előtt kell sorakoznunk és bevárni parancsnokunkat, aki zárt rendben elvezet bennünket az akácson túl húzódó futóárokba.

– Jó éjszakát! – mondta a parancsnok, és eltávozott.

A sötétségben nehéz sóhajtasok keltek, aludni egyikőnk sem tudott. Ekkor megszólalt a sötétben Török Sándor kitűnő újságíró és író társunk. Érezte, hogy valakinek közölünk ki kell mondania azt, amit mindnyájan éreztünk, ami mindnyájunk szívét mázsás súllyal nyomta.

– Mielőtt most bejöttem a szobába – kezdte –, megszólított odakint valaki.

Felfigyeltünk.

– Valaki, akiről azt hihettük, mindnyájan, hogy ellenségünk, mert első pillanatra annak mutatja magát, de ő megszúgta nekem, hogy barátunk...

Feszülten hallgattunk... egy gondolata volt valamennyiünknek: az ordítózó, nádpálcás, vörös arcú... bizonyos, hogy róla van szó...

– Akivel találkoztam – folytatta Török Sándor –, az a Táj Génusza volt...

Valaki egy nagyot és cifrát káromkodott a sötétben, azt hiszem, Rittersporn Aladár kollégánk, akihez a legkicszerzetebb nyelvű huszárörrmester is tanulni járhatott volna, ami a káromkodást illeti.

– A Táj Génusza megsúgta nekem... – folytatta Török, de azt, hogy mit súgott neki a Táj Génusza, sohasem tudtuk meg, mert a szoba részint dühös káromkodással, részint bosszankodó nevetéssel belefojtotta a szót. Ilyen csúfosan még soha meg nem bukott költő, aki – mint mondják – azért született erre a rút világra, hogy szép gondolataival elviselhetővé segítsen tenni a sivár földi létet.

Valahogy mégis elszenderedhattünk, mert egyszerre örvöngő szirénabölgésre ébredtünk fel. Kapkodva, lázasan öltözni kezdtünk, és ekkor történt meg az az eset, amely – azt hiszem – páratlanul áll a történelemben: ugyanazt a nadrágot ketten húzták fel, az egyik a jobbszárát, a másik a balt; dühös veszekedés kezdődött közöttük, amíg végre szét tudták magukat választani egymástól... odakint feneketlen sötétség és zuhogó eső. Igaz, hogy odabenn is sötét volt, és bőven hullott fejünkre a májusi áldás a fedetlen tetőn és a vályogmennyezeten át.

Felsorakoztunk. Vajda Ernő rohanva jött értünk, a másik udvarról fojtott vezényszavak, futó lábdobogás, ideges suttogás hallatszott, a tábor „öslakói” már elindultak a futóárok felé. Öreink, a fegyveres honvédek is rohantak, csak ellenkező irányban: a gyár felé, ahol a remekül megépített, a legnehezebb bombáknak is ellenálló vasbetonbunkerek várták őket.

A vaksötétben, az ismeretlen helyen, egymásba kapaszkodva, bukdácsolva, botladozva szaladtunk a futóárok felé, amelyet persze nem láttunk, csak amikor úgyszólván bele-

zuhantunk. Egymáshoz préselve guggoltunk az árokban, amely még így is alig ért a vállunkig – ettől az „óvóhelytől” ugyan bátran a szobánkban is maradhattunk volna, semmi-vel sem volt biztonságosabb. Nagy bombatámadás volt azon az éjszakán Pest ellen, irtózva néztük a fellángoló tüzeket, és otthagytunk kedveseink életéért remegtünk, ahányan voltunk.

Aztán – a lefújás után – visszamentünk a szobánkba, és vakon, süketen, halálosan kimerült idegekkel elaludtunk ázott szalmavackunkon.

VII. EGY MÁSIK „ÜDVÖZLŐBESZÉD” ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

TÁBORPARANCSNOKUNK, Dudás főhadnagy engedélyével, az újonnan érkezettek ébresztőjét ezen az első reggelen hat órára rendelte el, úgyhogy amire mi felkeltünk, a többiek, az „őslakók”, már munkába mentek. Azt is Dudás engedélyezte, hogy ezen a napon ne a gyárban végezzünk munkát, hanem körletünket hozzuk rendbe: fedjük be a tetőt, készítsük el fekhelyünket, és – általában – igyekezzünk valahogy lakhatóvá tenni egyébként szinte lakhatatlan szállásunkat.

Az eső csökönyösen zuhogott, olyan sűrű köd terjengett a táj fölött, mintha késő őszi lett volna, nem pedig május. A ködben varjak károgtak, amelyek csapatosan fészkelhettek valahol, mert ennyi varjúkárogást, mint itt, soha és sehol sem hallottam még.

Nagy kedvem lett volna jó Török Sándor kollégámtól megkérdezni, hogy hallja-e a Táj Géniuszát, de nem akartam megbántani.

Korda Imre bajtársunk, aki asztalosmester volt, elválaszthatatlan pajtásával, Szép Endrével, felmászott a tetőre, mi pedig hajnaltól délig hordtuk a zsindelyt. Mások szalmát hordtak, takarítottak, a szoba padlóját téglázták ki, éreztük, hogy nagyon meg kell dolgoznunk, ha azt akarjuk elérni, hogy szállásunk csak félig-meddig is emberhez méltó vagy legalábbis valahogy elviselhető legyen. Déli egy óráig szünet nélkül dolgoztunk, ekkor hazajöttek a gyárból a tábor régebbi lakói ebédre. Sokat ismertünk közülük, nagy részük előkelő, tekintélyes budapesti ügyvéd volt.

Egymásután ismertük fel dr. Beck Salamont, az európai híró jogtudort, aki tudja Isten, hány dioptriás szemüvege ellenére pontosan olyan volt, mint valami öreg gyári munkás; dr. Kuti Arturt, a Hitelbank jogtanácsosát, dr. Czukor Gábort, az Olasz-Magyar Bank ügyészét, dr. András Ernőt, aki valamikor mint költő is ismertté tette nevét, dr. Lederer Antalt, dr. Ambrus Sándort, dr. Gál Andort, dr. Hajdú Sándort – aki nek aranyos humora később sok súlyos percen átsegített bennünket –, dr. Sichermann Frigyest, dr. Algai Józsefet, aki még itt is meg tudta őrizni arisztokratikus eleganciáját, dr. Jakobovits Bélát, az ismert műgyűjtőt, dr. Heidelberg Mártont, dr. Klein Pált, dr. Faragó József Jánost, dr. Gergely Sándort, dr. Rapoch Gézát, dr. Eőrsi Istvánt, dr. Kovács Sándort, hogy a nyolcvan internált ügyvédből csak ennyit említsek. Most ott álltak sorban a konyha üstjei előtt, csakával, kanállal, és ott álltunk mi is, újoncok, ott állt mind a többi – összesen körülbelül háromszáz fő volt ekkor a tábor létszáma, és az ebédkiosztásra vártunk. De ott álltak őrünk, a szuronyos honvédek is, ordítva próbálván rendet teremteni a zajongó, tolongó, türelmetlen és főként éhes sokaságban. Ahol az ordítás nem használt, ott biztos eredményt ért el a puskatus.

Ebédre – bizony isten – itt is lencse volt, úgy látszik, az volt számunkra megírva, hogy az ebéd premierétrendjén mindenütt lencsefőzelék szerepeljen.

(Itt említem meg, hogy úgy Tsuk-telepen, mint a horthy-ligeti táborban az OMZsA élelmezett bennünket, és könnyen elképzelhető, hogy amikor annak a nagyszabású jóléti intézménynek száz és százezer internált, menekült és nyomorgó zsidó élelmezését kellett lebonyolítania, ellátásunk nem lehetett olyan, ami megfelelt volna a tőlünk követelt munka-energiának. Reggelire pótkávéból vagy pótteából főzött vékony lötytyöt, ebédre levest vagy főzeléket, este kis darab tö-

mör lekvárt vagy sajtot kaptunk, néha több, néha kevesebb kenyérrel – kész csoda, hogy az OMZsa még ezt is győzte pénzzel. Viszont ezt is pokolian jól kigondolták Baky úrék: hadiüzemi gyárban dolgoztattak bennünket, teljesen ingyen, de még élmezésünkről sem ők gondoskodtak, hanem ez a zsidó jótékony intézmény, mialatt – például a horthyligeti repülőgépgyárban – naponta legalább ötszáz adag munkás-ebédet és vacsorát öntöttek a moslékba, az internáltakat azonban szigorúan tilos volt a gyári munkások kosztjából részesíteni.)

Ebéd után újra munkához láttunk, az „öslakók” visszamentek a gyárba. Munka közben alig páran vettük észre, hogy a szomszédos pilótalaktanya felől egy repülőtiszt közeledik a tábor felé, és vele jön a tegnapi vörös arcú, mérges ismeretlen is, elmaradhatatlan nádpálcájával. Bejöttek a táborba, de ügyet sem vetve ránk, eltűntek a másik udvaron.

Egyszerre dr. Vajda kiáltását halljuk: sorakozó! – és már jön is, hogy a másik udvarra vezessen át. A mi megérkezésünkig a horthyligeti tábor csak ebből az udvarból és a körülötte épült viskókból állt, itt volt a keretlegénység szobája is, az udvar végében, és a fogdának kinevezett, istállószerű helyiség.

Megálltunk az udvaron, egy honvéd altiszt rendekbe sorakoztatott bennünket, egyszer, kétszer, tízszer, sohasem voltunk neki elég katonásak, láthatólag tudomást sem óhajtott venni róla, hogy nem regruták vannak a keze alatt, hanem javakorabeli, sőt még annál is idősebb civilek. Végre, úgyahogy sikerült neki katonás rendbe állítani a társaságot, és ekkor a vigyázz! pihenj! végtelen sorozata következett.

Utoljára éppen harminc esztendeje csináltatták velem ezt a komédiát, boldogult önkéntes koromban a kaszárnya-udvaron, de voltak közöttünk, akik ebből a szempontból még távolabbi múltra tekinthettek vissza. Mondhatom, nagyon

furcsa érzés volt vénülő fejjel megint regrutának érezni magamat, és egykori tart. főhadnagy létemre vigyázzba meredni és pihenjbe lazulni ennek a taknyos kis tizedesnek vezényszavára, aki szemmel látható gyönyörűséggel egzecciroztatott bennünket. És hogy káromkodott hozzá az istenadta, hogy ráncigálta, cibálta egyik-másikunkat, aki – szégyen – talán soha életében sem volt katona, és azt sem tudta, mi fán terem a vigyázz és a pihenj.

Ezalatt a pilótahadnagy ott állt a legénységi őrszoba ajtajában, a viharkabátos vörös arcúval beszélgetve és gúnyos mosollyal szemlélve a kis tizedes erőlködését, hogy megrögzött civilekből (öreg és kevésbé öreg intellektuelekből, kereskedőkből és egyéb destruktív elemekből) percek alatt stramm katonákat neveljen. Végre sikerült valahogy félig-meddig előírásos katonai rendben állnunk, a tizedes jelentést tett a pilótának (aki nem is volt pilóta, hanem mint lilászörös parolija elárulta, csak afféle irodai tiszt a légierők szolgálatában), aztán kilépett a hadnagy úr az ajtóból, elénk állt, és beszélni kezdett.

Szeretném elkerülni, hogy a hadnagy úr küllemét leírjam, mert olvasóim azt hihetnék: túlzok vagy a nagyobb hatás kedvéért meghamisítom a valóságot. Nincs az az antifasiszta film, amelynek rendezője stílusosabban választhatná ki azt a színészt, aki az ilyen urak szerepét eljátssza, mint amilyen tökéletesen a sors Pintér hadnagy urat (mert ez volt becses neve) szerepére kiválasztotta, hogy ne mondjam: predestinálta.

Középmagas, karcsú fiatalember volt Pintér hadnagy úr, de karcsúsága nem az agáré volt vagy pláne az özikéé, hanem a hiénáé. Soha még emberi arcon az elvetemült kegyetlenség, a szadizmus kifejezését annyira tisztán nem láttam kirajzolódni, mint az övé. Bőre egészségtelenül sárgás volt,

arca beesett, haja vöröses, orra horgas, szeme mélyen bennülő, valahogy még azokban az igen kevésbé elmélkedésre készítő pillanatokban is Heep Urias jutott eszembe, a Copperfield Dávid legundokabb figurája.

Ott állott előttünk, és... tökéletesen játszotta szerepét. Ismétlem: szinte leírni sem merem, annyira hatásosan. Jobb lábát hanyagul egy ott heverő kőkockára helyezte, egyik kezében lovaglóstort tartott, amellyel szüntelenül csapkodta csizmája szárát, másik kezében, hosszúszerű szipkában, cigaretta füstölgött. És beszédmódra hajszálig olyan volt, mintha bálványa, eszményképe és mintaképe, Hitler Adolf szólalt volna meg magyarul, éles orrhangja, recsegő, pattogó mondatai elárulták, hogy készült a szerepre, és nemcsak tudja, hogy tökéletesen játssza, hanem élvezi is.

– Pár szavam lesz magukhoz – kezdte vészjósló nyugalommal –, de előbb szeretném tudni, ki volt az a vöröskezes karszalagot viselő zsidó maguk között, aki tegnap, mikor idehozták magukat, szemtelenkedni mert az üzemellenőr úrral...

A vörös arcúra mutatott, aki kutató szemekkel nézett végig sorainkon. – Jelentkezzék azonnal, vagy kiköttetem valamennyiüket.

Előlépett egy Friedmann László nevű fiatalember, aki mint orvosnövendék, a Tsuk-telepen asszisztensi szolgálatot teljesített a tábor orvosa mellett.

– Ez volt az? – kérdezte Pintér úr a vörös arcú Hettyeitől.

– Ez volt.

Pintér hadnagy úr intett az ifjú tizedesnek, és csak ennyit mondott: „intézzétek el!”

A tizedes és még egy honvéd megragadták a szerencsétlent, és elvezették az akácós felé, ahonnan pillanatok múlva vad csattanások, tompa puffanások, hangos szitkok je-

lezték, hogy alaposan működik már az ököl, a lábfej és a pus-
katus. De jajszó nem hallatszott – a fiatal orvosnövendék hő-
siesen állta az „elintézést” –, megszokhatta szegény, hiszen
évek során megjárta a németek által megszállt Európa majd-
nem minden internálótáborát, még a halálkamráiról hírhedt
Kamenec-Podolskot is. Csodával határos módon, leírhatatlan
ügyességgel és vakmerőséggel szabadult meg mindenhonnan.

De közben Pintér hadnagy úr folytatta beszédét.

– Hát most idefigyeljenek, piszok zsidók! Tudják, miért
vannak itt?

Dermedt csönd volt, mereven álltunk vigyázban.

– Úgy látszik, nem tudják. Hát én majd megmondom.
Mert tönkretették Magyarországot. Mondják utánam, de
egyszerre és hangosan: azért vagyunk itt, mert tönkretették
Magyarországot... no, mi az?... nem mondják? Vigyázzanak,
mert...

Felemelte lovaglóostorát, és suhintott egyet a levegőben.

– Még mindig nem hallom... no, egy-kettő, gyerünk, kü-
lönben...

Engedelmesen zengeni kezdtük kórusban:

– Azért vagyunk itt, mert tönkretették Magyarországot...

– Szóval, mint Magyarország ellenségei, maguk politikai
foglyok, és majd lesz rá gondom, hogy innen egy se szaba-
duljon élve. Addig azonban dolgozni fognak, hogy legalább
egy milliomod részét jóvátegyék annak, amit Magyarország
ellen vétettek. Most majd maguk is megtanulják, tetvesek, mi
az, dolgozni, mert eddig úgyis csak libahússal tömték a ben-
dőjüket, amíg becsületes, derék magyarok robotoltak maguk
helyett, és örültek, ha családjuknak egy falat kenyér és sza-
lonna jutott. Épp ezért, vegyék tudomásul, hogy a gyárban és
itt mindenki feljebbvalójuk. A legegyszerűbb munkás, de
még a tizenöt éves levente is. Ha bárki ezek közül megszólítja

magukat, vigyázzba állnak... meg vagyok értve?... és „alázatosan jelentem”... meg vagyok értve?... Mert ezek derék, becsületes magyar emberek, akik elől maguk, jöttment zsidók, eddig elzabálták a falatot.

Cigaretára gyújtott, mi moccanni sem mertünk, és már a derekunk sajgott a feszes vigyázzállástól. Pintér hadnagy úr intett a tizedesnek.

- Hozd csak elő azt a két jómadarat! Hadd lássák ezek a derék urak, mivé tudnak lealjasítani becsületes, keresztény magyarokat...

A tizedes két ijedt fiatalembert ráncigált elő a fogdából - a gyári tisztviselők kerek zománcjelvényét viselte mindkettő.

- Jól nézzék meg ezt a két embert - folytatta Pintér hadnagy -, ezek is a maguk áldozatai... tiszteletbeli zsidók...

Ez roppantul mulatságos lehetett, mert Hettyei úr vörös arca lilára változott a buzgó nevetéstől, de kötelességtudóan hahotázott a tizedes és a honvéd is.

- Hát ez meg micsoda? - csattant fel minden átmenet nélkül Pintér hadnagy hangja -, vigyázzállásban mozogni mernek? Lépjen elő az a szemüveges zsidó... ott... ott... igen, igen, maga.

Előlépett Fenichel Tibor, az Esti Újság volt fotóriportere.

- Mozogni mert vigyázzállásban? Intézzétek el - intett a hadnagy újból a tizedesnek, és szegény Fenichel már ment is hátra, az akácok felé, ahonnan hamarosan az előbbi vérlázító hangok hallatszottak: rúgások, ütések, pofonok puffogása. De jajsztót most sem hallottunk, csak egy-egy elfojtott, tompa nyögést.

- Magát pedig kiköttetem, Vajda - ordított Pintér az udvar végében sápadtan álló táborparancsnokunk felé, de azt, hogy miért óhajtja kiköttetni, nem indokolta meg bővebben.

Vajda Ernő, az előkelő budapesti ügyvéd, az európai hírű botanikus, katonásan vigyázzba vágta magát.

– Ez a két ember – tért vissza a kis közjáték után a tárgyra Pintér – jellemző példája, hogyan tették tönkre maguk, zsidók, Magyarországot, sőt az egész világot. Nem elég, hogy csaltak, loptak, megrontották a keresztény erkölcsöket, megfertőzték a keresztény nőket, még vesztegetnek is? Becstelen hazaárulókká tesznek a rongyos pénzükkel becsületes, derék magyarokat?

Most a két sápadt, remegő „tiszteletbeli zsidóhoz” fordult.

– Mit kaptatok a levél kicsempészéséért? Na, hadd halljuk, mit fizettek érte a zsidók?

Az egyik tisztviselő szepegve mondta:

– Két doboz Symphoniát...

Pintér hadnagy úr rettenetes felháborodással fordult Hettyei úr és a katonák felé.

– Hallották ezt? Két doboz Symphoniával vesztegetnek ezek a bűdös zsidók. Még ebben is ők csinálják a seftet! Pár fillért érő cigarettával becsstelen hazaárulókká aljasítanak le rendes, keresztény, magyar embereket... Pfuj, szégyelljék magukat... – köpött ki a két tisztviselő előtt, és intett a tizedesnek, hogy kísérvék vissza őket a fogdába.

Aztán még a szabotázs különböző válfajairól tartott nekünk rendkívül tanulságos előadást, a legváltozatosabb halálnevekkel kecsgetve azokat, akiket közülünk netán e válfajok valamelyikén rajtacsípnének. Végezetül kijelentette, hogy különös gondja lesz ránk, kilátásba helyezte hamarosán újbóli látogatását, és azzal az indoklással, hogy ma – mint látja – egész nap nem dolgoztunk, csak lustálkodtunk, megparancsolta a tizedesnek, hogy foglalkoztasson kissé bennünket, ő maga pedig a kíséretével visszavonult az őrszobára.

Ami ezután következett, azt legjobban szeretném nyomtalanul kiirtani az emlékezetemből. Vagy talán... még mélyebben belevésni, nehogy valaha is elfeledjem, micsoda fenevaddá aljasította a náci-fasizmus az embert, másrészt micsoda tehetetlen, kínzásra és halálra ítélt mártírok tömegeit termelte ki.

A tizedes, anélkül, hogy pihenjbe állított volna bennünket, elkezdte velünk azt a szadista társasjátékot játszani, amelyet „fegyelmező gyakorlatnak” hívnak. Térdhajlítás, guggolás, rugózás és persze: feküdj! – fel! – feküdj! – fel! a víztócsákban, a sárban. Ez tartott jó negyedóráig. Utána futást vezetett az ifjú hadfi, akinek szemmel látható gyönyörűséget okozott a látvány. Először csak az udvar körül futtatott bennünket, aztán az akácos megkerülésével az egész tábor körül, beleértve a szomszédos udvart is.

Futottunk, súlyosan ázott felöltőnkben, lihegve, zihálva, egyre gyorsabb és gyorsabb tempóban, mert köröskörül egy-egy honvéd állt fel itt és ott, hogy ellenőrizze: rendesen futunk-e. Futottunk, kimeredt szemmel, már-már öntudatlanul, annyi öreg, öregedő és csak egészen csekélyszámú fiatalember. Futottunk megszakadásig, kalapáló szívvel, szitkok és gúnykacaj közepette, térdig tócsákba lépve, megcsúsztatva, zuhanva, feltápaszkodva, futottunk hörgő lélegzettel az erdő körül, az udvar körül, tízszer, hússzor, százszor, ki tudta volna megszámolni.

Egyszerre csak kidőlt egyik bajtársunk, halálsápadtan, fuldokolva támaszkodott egy fához. Biringer volt, – akit súlyos szervi szívbjaja ellenére – mint munkaképepest küldött ide velünk Ubrizsy.

– Futsz azonnal tovább, бүдös zsidó! – ordított rá a tizedes, és felemelte a puskatust.

Szegény Biringer torkán nem jött ki hang, szederjes ajkai hápogva kapkodtak levegő után. A tizedes belerúgott, Biringer, mint egy meglökött zsák, roskadt össze.

– Lőjön agyon... tizedes úr, lőjön agyon – könyörgött –, nem tudok tovább futni, lőjön agyon...

A tizedes ráncigálni kezdte a földről, és közben vadul szitkozódott. Biringer arcán könnyek folytak végig, és vinyogva sírt a sárban, mint egy megvert kutya,

– Lőjön agyon, tizedes úr, lőjön agyon... – folytón ezt hallottuk, miközben továbbrohantunk mellette.

Jemnitz Sándor egyik sárcipője beleragadt az agyagos földbe, de nem emelhette fel, tovább futott nélküle. Valahányszor elrohantam a fél sárcipő mellett, le akartam hajolni érte, de annyi időm sem volt, hogy felkapjam, mert aki egy pilanatra is megállt, jókora rúgást kapott a fenekébe.

És egyszerre ott látjuk feküdni az udvar sarkában Kugel Ernő kollégánkat, viaszsárgán, megmerevedett testtel, kidülledt, merev szemekkel, eszméletlenül.

Tudtuk valamennyien, hogy Kugelt már évekkel ezelőtt agyvérzés érte, tudtuk, hogy minden fizikai megerőltetés halálát okozhatja, és tehetetlenül tovább kellett rohannunk mellette, miközben a tizedes-hóhér és egyik pribékje puskatussal és szöges bakancssal próbálták élesztgetni az eszméletlent.

– Szimulálsz, kutya? No, majd nem szimulálsz te rögtön – ordította a tizedes, és egy vödör jéghideg vizet zúdított a szerencsétlen arcába.

Futottunk tovább körbe-körbe, már valamennyien széldülve, tántorogva, a kidőléshez közel, és valahányszor Kugel mellett vitt el az utunk, kálváriájának újabb és újabb stációihoz értünk. Egyik vödör vizet a másik után zúdították rá, már valóságos tócsában feküdt, teljesen átázva és még mindig halálos mozdulatlanságban, nyitott, merev szemekkel. Biringert otthagyták heverni az akácosban, most már csak Kugel kínzásában lették minden örömüket. Rugdalták, verték, öntözték a mozdulatlanul fekvőt. Krisztus

kínztatására kellett gondolnom, valahányszor elfutottam mellette.

Végre – ki tudja, micsoda örökkévalóság, vagy talán csak (!) húsz-huszonöt perc múltával, elhangzott a megváltó vezényszó, mely végét vetette a tébolyult karusszelnek.

„Oszolj” után Biringert bevittük a szobába, lefektettük, de Kugel még mindig nem tért magához. Még akkor is eszméletlen volt, amikor Török Sándor és még néhány bajtárs óvatosan felemelte a földről, bevitte a szobába, levetköztette, és pokrócba burkolva végigfektette a szalmán.

György Endre, a szobaparancsnok, saját szakállára félórai pihenést rendelt el, és mi halálos kimerültséggel végigzuhantunk vackunkon.

Vesztünkre. Alig hevertünk pár percet – még végletekig megerőltetett szívünk dühödt kalapálása sem csendesedett le jóformán –, amikor odakint felhangzott a vezényszó: sorakozó!

Felugrottunk, sorakoztunk, a tizedes újból futólépést vezényelt. De most nem a kiserdőn, az udvaron köröskörül, hanem át a vasúti vágányokon, a gyár felé. A gyár kapuja kitárult előttünk, és mi először léptünk rá arra az útra, amelyen azután – négy hónapon át – ki tudja, hányszor haladtunk végig: a Dunai Repülőgépgyár főútvonálára.

Ez az útvonal, amelynek mentén a hatalmas gyártelep üzemi épületei sorakoznak, körülbelül olyan hosszúságú, mint az Andrássy út. Most végső erőnket összeszedve, zihálva futottunk rajta végig, de még így is valósággal élveztük a pusztulásnak azt a pokoli látványát, amely ezekben a percekben tárult először szemünk elé.

Az angolszász bombázók mesteri munkát végeztek. Szinte mérnöki pontossággal találtak célba bombáik az április első hetében lezajlott légitámadások során. Kiegett épü-

letek, üszkös romok mindenütt: sehol egy ép ablak, sehol egy ajtó, leszakadt födémek, tetők, hatalmas vastraverzek meggörbülve, egymásra zuhanva. Megszámlálhatatlan miliókat érő anyagok ócskavassá égve. Acél, vas, alumínium, réz; pótolhatatlan gépek, mint döglött óriásszörnyek mindenfelé. Csak két épület maradt sértetlenül és – sajnos – épp a két legfontosabb: az erőtelep, amely villanyárammal látta el az üzemet, s az úgynevezett fékpad, amely a repülőgépmotorok kipróbálását végezte. Ennek köszönhette a gyár, hogy még így, romjaiban is folytathatta üzemét, erősen csökkentve persze, hiszen a bombázást megelőző 30 000 főnyi munkáslétszám helyett most mindössze ötezerrel dolgozott, de... dolgozott.

Mi azonban akkor csak a pusztulást láttuk, és először éreztük közvetlenül: milyen lehet az angolszász légitámadás. Először láttuk a saját szemünkkel, amiről a városban csak suttogni mertek, amit a napsajtónak el kellett hallgatnia, hogy a német Messerschmitt-gyár budapesti fióktelepét tényleg sikerült elpusztítania az angolszász bombázóknak. Ha nem is egészen, de legnagyobb részben, mert ebből a gyárból többé nem került ki teljesen kész repülőgép. A félig-meddig épen maradt üzemek csak alkatrészeket gyártottak immár, sérült repülőgépeket állítottak helyre, egyébként pedig nagy sietve költözködtek Kőbányára, a sokat emlegetett földalatti, új Messerschmitt-gyárba.

Lihegő, hajsztolt futásunk közben is, ó, hogy élveztük a kísérteties romok látványát, pedig azt sem tudtuk jóformán, hová visznek. A délutáni előjátéktól felzaklatott idegeinkkel és fantáziánkkal még azt sem éreztük valószínűtlennek, hogy most azonnal a falhoz állítanak, és megtizedelnek.

Nem ez történt – dolgozni vittek. Itt-ott az úton mohón csaptak le ránk a munkafelügyelők, ide őt, oda tíz, amoda

harminc embert igényelve. Engem néhányad magammal valami raktárnokféle vett birtokába, két-két embernek eléggé súlyos, körülbelül nyolcvan-száz kilós vascsöveket és rudakat kellett beszállítani az iparvágánytól a raktárig. A legnagyobb csoportot a gyár teherpályaudvarán álló vagonokhoz vezényelték, amelyek deszkával voltak megrakva.

- Hat óráig le kell nekik rakni az egészet, ha vért izzadnak is - mondta egy üzemellenőr a kísérő honvédnek, aki lábhoz tett töltött fegyverrel ellenőrizte a munkát.

Öt óra lehetett ekkor, és valami húsz vagon deszka állt a síneken. Később bennünket is idevezényeltek a vashordástól, és hat órára el is készültünk a munkával, igaz, hogy majdnem vért izzadtunk bele, és az ört álló honvéd is lelkiismeretesen noszogatott bennünket, egyszer szuronnyal, másszor puskatussal.

Aztán „haza” vonultunk, ahol még egy kis egészséges testmozgás várt ránk, némi „fegyelmező gyakorlat”, de végül is elnyújtózhattunk az ázott szalmán, és elalvásig jogosan elmélkedhattunk azon, mi vár ránk itt, ha már ez az első nap is annyira gazdag volt eseményekben. És ígéretekben.

Nem hiszem, hogy akadt volna biztosítóintézet, amely - e nap tapasztalatai után - hajlandó lett volna életbiztosítást kötni velünk, akár az elképzelhető legmagasabb díjösszeg fejében is.

Két nap múlva szegény Biringert holtan találtuk szalmavackán. Az egyik romba dőlt barakkban terítették ki holttestét, és újabb két nap múlva a horthyiligeti táborba is begördült a halottaskocsi...

VIII. MEGKEZDŐDIK „ÖRDÖGSZIGETI” ÉLETÜNK

E NYÁJAS FOGADTATÁST követő napon számunkra is megkezdődött a „normális” ördögszigeti élet. Reggel ötkor ébresztő, a tisztálkodást meg sem kíséreltük a tábor egyetlen vízcsapjánál, amely körül – bokáig érő tócsában – közelharc folyt. Ha a Tsuk-telepen fájdalmas nosztalgiával gondoltunk otthon hagyott kényelmes fürdőszobánkra, akkor itt a nosztalgia bizonyos nemével sóvárogtuk vissza a Tsuk-telep mosókonyháját, ahol – ha nem is kényelmesen és nem valami gusztusos körülmények között – mégis rendszeren és rendszeresen tisztálkodhattunk, mert mindenféle csövekből és csapokból ömlött a víz.

Fél hatkor reggelihez sorakoztunk, utána megcsináltuk a „szobarendet” (micsoda szégyenletes szolgálissággal vette át a fasiszta honvédség hivatalos nyelve az olyan német katonai műszavakat, amilyen például ez a „Zimmerordnung”), azután körlettisztogatás következett, fél hétkor sorakozás és bevonulás a gyárba.

Ó, ezek a didergetően hideg májusi reggelek ott Csepelen! Boldog hajnali madárcsicsergés helyett rekedt varjúkárógás a sűrű dunai ködben, amely úgy lengett az egész táj fölött, szürkén, súlyosan, mintha sohasem kelne fel többé a nap. Azok a szomorú bevonulások a gyárba, el a szomszédos csendőrlaktanya és repülőlaktanya előtt, amelynek ablakaiból mindig kaptunk a nyakunkba egy csomó sértést, gúnyos megjegyzést vagy fenyegetést. A HÉV vonatai ott robogtak el előttünk Pest felé, utasokkal telve, szabad emberekkel, akik cigarettázva, újságot olvasva dőltek hátra a kényelmes üléseken. Amint

minket megpillantottak, az ablakhoz sereglettek, és nevetgélve mutogattak a sárga csillagos menetire, amely nehézkesen, rendetlenül cammogva vonult a gyár felé. Sohasem értettem, mi lehet ebben a látványosságban annyira nevetséges vagy érdekes, hogy az utasok alig győztek betelni vele. A gyár kapujába velünk egy időben érkeztek a szép kék autóbuszok, amelyek a tisztviselő urakat szállították a városból munkahelyükre. Ezek az autóbuszok valamikor, még nem is olyan régen, a város utcáin száguldoztak. Talán volt közöttük olyan, amely budai lakásom elől napról napra beröpített pár perc alatt a Belvárosba... vágódva, szinte gyöngéden tekintettem minden reggel kék testükre, csillogó króm felszerelésükre, míg jelenlegi utasaik, a gyári tisztviselő urak és hölgyek, leplezetlen, kárörvendő vidámsággal szemlélték bennünket, és hangos megjegyzésekkel szórakoztatták egymást a mi rovásunkra.

Benn, a gyár főterén azután megkezdődött az embervásár. Parancsnokunkat megrohanták a különböző üzemek felügyelői. „A tizes üzembe húsz embert”... „A Központi Szállításnak tíz embert...” Mi ott álltunk megadóan, türelmesen, és amikor valahova beosztottak bennünket, megindultunk a csoportvezető nyomában engedelmesen, mint a rabszolgák. Ez a reggelről reggelre megismétlődő rabszolgavásár az internáltság első idejének legnagyobb lelki megpróbáltatásai közé tartozott.

Negyedik napja voltunk Horthyligeten, május 13. volt, és szombat, amikor a gyártelep végében húzódó iparvágányhoz vittek harminc embert, köztük engem is. Tizenöt vagon szénpor várt kirakodásra. Felállítottak bennünket a vagonok előtt, és kiadták az utasítást: délután öt óráig ki kell üríteni a tizenöt vagon, és a szénport a vágány mentén felhalmozni, nehogy a gyár egy pillanattal is tovább fizesse a fekbért, mint ameddig az elkerülhetetlenül szükséges.

Harminc újságíró, ügyvéd, kereskedő, bankember, orvos és egyéb haszontalan elemei a társadalomnak, szembeállítva tizenöt vagon szénpor fekete hegyláncával! Nem látszott túlságosan valószínűnek, hogy megbirkózunk a feladattal. Az eső is zuhogott, amitől a szénpor még súlyosabbá, ragadósabbá, ellenállóbbá vált. Az állandó csepeli szél persze szintén megtette a magáét, hogy munkánkat még megnehezítse, ennél sivárabb és reménytelenebb nap talán még sohasem sötétlett előttem. Ott álltam, lapáttal a kezemben, az egyik vagon szénpor fekete hegycsúcsán, és először életemben éreztem át a szegény mitológiai Sisyphus sorsát, akit a bosszús istenek körülbelül ugyanolyan kilátástalan munkára ítélték, mint engem most a földi hatalmasságok. Akárhogy megmerítettem lapátomat a szénben, mindig több maradt belőle. Amit sikerült kidobnom a vagonból, az a sínek közé esett – biztattak is a bajtársak, hogy majd különmunkaképpen onnan is ki kell lapátolnom –, de akárhogy erőlködtem is, minden lapát szén felét a vagonba fújta vissza a szél. Mások sem voltak különben. Sohasem felejttem el két idősebb újságíró kollégámat, Kemény Ferencet és Radvány Ernőt, amint erejük végső megfeszítésével előbb buzgón lapátolják a nedves szénport, aztán csak piszkálgatják, és a munka sehogy sem halad előre. Később valahogy belejöttem, de a fekete hegy csak nem akart fogyni. Mire dél lett, valamennyien szerezsenekké változtunk... nem sok kedvünk és okunk volt a derűtségre, de amikor végignéztünk egymáson, mégis nevetnünk kellett... mintha valamennyien Al Jolson emlékezetes négermaszkját öltöttük volna fel, a Singing Fool című régi filmből.

Csoportvezetőnk Török Sándor volt, aki azonban nem a Táj Génuszával igyekezett ezúttal segítségünkre sietni, hanem azzal, hogy dolgozott négy ember helyett is; úgy égett kezében a munka, mintha világéletében szeneslapátot kezelt

volna, nem pedig íróttolat. És közben még humorizálni is ráért, ezzel tartotta bennünk a lelket.

Egy órákor visszamentünk a táborba, megettük a csajka levesünket a karéj kenyérrel, aztán mi, szénlapátolók, pernyi pihenés nélkül siettünk vissza munkahelyünkre, hogy hamarabb folytassuk a munkát, amelyről amúgy is tudtuk, hogy estig nem készülünk el vele.

Amint – Török Sándorral az élen – fáradtan vonultunk a gyári főúton munkahelyünk felé, az egyik bunker előtt, ahol mindig élénk kaszinózás folyt a légó tiszturak, üzemellenőr urak és tisztviselő urak között, és ahol sohasem mehattunk el úgy, hogy valami inzultus ne ért volna bennünket, felugrik egy ismeretlen úriember, és vörösen a dühtől, öklét rázza felénk.

– Nézzétek a sok zsidót, milyen kényelmesen cipelik a dagadt libatemetőjüket – ez volt a nyájas üdvözlés bevezetője, továbbiakban pedig összes felmenőink szóba kerültek, legcifrább szitkozódások kíséretében.

Török Sándor azonnal feltalálta magát. Futólépést vezényelt, és nem csoda, hogy ebben az esetben szívesen fogadtuk az egyébként oly rosszemlékezetű és gyűlölt vezényszót. Ötven lépéssel távolabb persze, már rendes lépésben haladtunk tovább.

Ez a „dagadt libatemető” azonban nem hagyott nyugodni. Nem mintha az ilyen emberek sértése felért volna hozzám, az járt a fejemben, vajon komolyan hiszik-e, amit folyton emlegetnek, hogy a zsidó egyebet sem tesz, csak libát eszik. Hiszen láthatják a saját szemükkel, hogy nemcsak gazdag bankemberek, vezérigazgatók, ügyvédek vannak az internáltak között, hanem a zsidó proletáriátust talán még nagyobb arányszám képviseli. Koldusszegény kisiparosok, akiknek kezéből a zsidótörvények kiűtötték a szerszámot, nyomorgó

kiskereskedők, pincérek, kávéházi zenészek, gyári munkások, kifutófiúk, kereskedősegédek, kishivatalnokok, bolti szolgák, akik valósággal rongyokban jártak, és lábukról leszakadt a cipő... hát ezek is az örökös libaevők szektájához tartoznak. Jellemző a náci-fasizmus butító hatására, hogy ezek a légós üzemellenőr és gyári tisztviselő urak egyáltalában nem voltak hajlandók tudomásul venni a különbséget a „kiszidó” és „nagyzsídó” között, hacsak annyiban nem, hogy vak gyűlöletüket irántunk, intellektuelek iránt, még leplezetlenebbül kimutatták.

Ezen a délutánon is megkaptuk a részünket, amikor a fogyni nem akaró szénhegylánc mentén egyszerre csak megjelent két szuronyos honvéd és egy ifjú, de annál hetykébb üzemellenőr, hogy munkánkat állandó és felettebb humoros megjegyzésekkel kísérjék. Ha eddig valahogy csak ment a munka, most elkezdett sehogy sem menni. Ettől a szüntelen gúnyolódástól, mely persze nem maradt a bántó és ártalmatlan szavaknál, hanem itt-ott tettelegességekben is megnyilatkozott, a szénlapátolás legkitűnőbb szakembere is megkapta volna azt a bizonyos „kisebbrendűségi komplexust”, amelyről Freud doktor beszél. Hát még mi, szerencsétlen értelmiségiek, mennyire megkaptuk! De hát ezeknek álltunk volna oda Freud doktorról és a lélekelemzésről beszélni? Öt óra elmúlt, hat óra lett, a többi üzemben dolgozó bajtársaink számára már rég ütött a „feieramt” órája, amikor mi még a félénél sem tartottunk elvégzendő robotunknak. Sötétetni kezdett, de az üzemellenőr úr megvigasztalt: sötétben is lehet szén lapátolni, tehát ha éjfélig tart, akkor is el kell végeznünk a munkát.

Ekkor váratlanul mentőexpedíció jött segítségünkre. Amikor még hét órakor sem tértünk „haza”, Gáspár Laci bajtársunk a parancsnok engedélyét kérte, hogy önként jelent-

kezőkkel segítségünkre jöhessen. Húsz-harminc bajtárs jelentkezett, s a kis „mentőcsapat” segítségével nyolc órára sikerült is végeznünk.

Közben a honvédek és az üzemellenőr eltávoztak, és egy emberséges gyári portás megengedte, hogy az Erőtelep munkásfürdőjében tisztálkodhassunk. Hogy ez micsoda gyönyörűség volt, azt talán fölösleges hangsúlyoznom, bár a víz sajnos langyos volt, és kevés. Törülköző híján az... alsónadrágunkkal szárígtattuk magunkat. De négerekből mégis visszavilágosodtunk valahogy félnégerekké.

IX. ELSŐ VASÁRNPUNK HORTHYLIGETEN

MÁSNAP első horthyligeti vasárnapunkra virradtunk. Öt óra helyett hatkor volt az ébresztő, és az ünnepnap azzal kecsegtetett, hogy a gyári munka helyett végre kissé tisztálkodásnak, szállásunk rendbe hozásának és egyéb hasonlóan hasznos mulatságoknak szentelhetjük időnket. Abban is reménykedtünk mi, újságírók, hogy a munkaszünet lehetővé teszi majd számunkra bizonyos kis társasélet megalapozását is, azzal, hogy látogatást teszünk a másik udvarban tanyázó ügyvédbajtársaknál.

Nem ismertük még Horthyligetet. Fél nyolckor kerékpáros küldönc jött a gyárból, pár perc múlva sorakozót vezényeltek, és mi megindultunk a megszokott mindennapi úton a gyár felé.

A munka ezen a napon igazán nem volt nehéz, egy darabig kerek duralumínium kötegeket gurigáztunk az erdőből, ahol rejtve voltak, német teherautókra, miközben beteljesült Pintér hadnagy úr jóslatának egyik pontja: tizenöt-tizenhat éves leventék látták el a munkafelügyeletet, karabéllyal a kezükben. A kiskorúsággal járó tekintélyhiányt mázsás gorombaságokkal igyekeztek pótolni. Később az egyik üzemből szállítottunk, ugyancsak német teherautókra, mindenféle anyagot, gépet, gépalkatrészt, engem pedig „kiszúrt” egy igen rokonszenvesnek látszó munkafelügyelő, hogy olajos kendővel tisztogassam meg egy üzemellenőr motorkerékpárját. Szégyen, de való: sohasem láttam közélről motorkerékpárt, világlemben utáltam. Most utolért a nemezis: rendesen, alaposan, legkisebb alkatrészéig meg kellett tisztítanom, beola-

joznom utálatom tárgyát, amely éppen egyik üzemellenőr úr tulajdona volt.

Szerencsémre a fiatal munkafelügyelő nem csupán látszott rokonszenvesnek, hanem az is volt valóban. Megmagyarázta, hogyan csináljam, aztán egy idő múlva visszajött, és beszélgetni kezdett velem.

- Mi volt ön civilben? - kérdezte barátságosan.

- Újságíró.

- Melyik lapnál dolgozott?

- A Pesti Hírlapnál.

- Milyen néven írt?

- A rendes nevemen: Fóthy János.

- Ön Fóthy? - nézett rám csodálkozva. - Sok cikkét olvastam. De hát miért internálták?

- Hatvan nem árja újságírót internáltak velem együtt.

- No, jó - erősködött -, de hát az, hogy újságíró volt, nem ok arra, hogy internálják. Mit követett el tulajdonképpen?

Nem tudtam, mit válaszoljak. Láttam, hogy jóindulatú ember, sőt talán szociáldemokrata is, mint a gyár munkásainak többsége, de akkoriban és főként ott nem ártott a bizalmatlanság.

- Nem tudom, miért internáltak - feleltem -, fogalmam sincs róla. A Sajtókamarából kidobták a zsidó és zsidó származású újságírókat, és internálták őket. Ennyi az egész, amit tudok. Vagyunk itt ilyenek vagy hatvanan.

A munkafelügyelő arcán az undor enyhe árnya futott végig.

- Micsoda világ ez - mondta fejcsóválva -, micsoda örült világ! No, Isten áldja, uram - megemelte kalapját, és elment.

Tudom, gyöngeség, de bevallom: úgy hatott rám ez a beszélgetés, hogy majdnem elsírtam magam...

A motorkerékpár még nem ragyogott teljes pompájában, amikor odakint, a gyárudvaron elhangzott a vezényszó: sorakozó!

Felálltunk, parancsnokunk, dr. Vajda, jelentést tett egy jól öltözött ismeretlen úriembernek, aki azonban valahogy mégis oly ismerősnek látszott.

Aha – jutott eszembe –, hiszen ez a tegnapi nyájas úriember, aki a „dagadt libatemetővel” üdvözölt bennünket.

– Átveszem a parancsnokságot – jelentette ki az ismeretlen ismerős, akiről később megtudtuk, hogy Korda légóparancsnok urat tisztelhetjük benne. – Vigyázz! Pihenj! Vigyázz! Pihenj!

Ennek se voltunk elég katonásak, jó ideig. Végre valahogy megfelelt neki a dolog, és akkor, ha nem is olyan tónusban, mint Pintér hadnagy úr, de épp eléggé zord hangon beszédet intézett hozzánk. A vasárnapi prédikáció textusa az úgynevezett fekete levelezés volt, amire nézve ő is a legváltozatosabb büntetések helyezett kilátásba az egész tábor számára.

– Most pedig álljon elő az a két ember, akinek a levele itt van a kezemben. Álljon elő azonnal, mert tudom, hogy kik azok. Annyira tudom, hogy hozzátartozóikat, akiknek a levelet ki akarták csempészni, már be is vitettem a Rökk Szilárd utcába.

Sápadtan és megtörten előállt Gál Andor újságíró kollégánk, aki azonban nem a Sajtókamara révén és nem is velünk került ide, hanem már régebben, ha jól emlékszem, a Gestapo jóvoltából. Vele együtt előállt egy ifj. Farkas István nevű fiatalember is, aki Farkas István szociáldemokrata országgyűlési képviselő fia, és arról volt nevezetes, hogy nem is volt zsidó, sem zsidónak tekintendő.

Korda főlégióparancsnok röviden, de lángoló felháborodással ismertette a levélcsempészési ügy tényállását. Meg-

tudtuk, hogy Gál Andor levelet írt hozzátartozóinak, és a levélben nem túl hízelgően nyilatkozott a hortyligeti állapotról. Ifj. Farkas vállalta magára, hogy annak az üzemnek egyik tisztviselőjével, ahol dolgozott, beküldi a levelet Pestre.

– Szerencsére azonban – folytatta Korda főlegőparancsnok –, vannak még derék, becsületes magyar emberek, akik nem tűrik az ilyen aljasságokat, és így kiderült a dolog.

A „derék, becsületes magyar ember” – ebben az esetben – maga az illető üzemi tisztviselő volt, aki a levél kicsempészését elvállalta. Röviden: beugratta a gyanútlan Farkast, ez pedig – akaratán kívül – a szegény Gál Andort.

(A besúgó, az agent provocateur mint „derék, becsületes magyar ember” – íme a Baky-féle náci-fasiszta métely már ilyen gyümölcsöket hozott.)

A főlegőparancsnok intésére Gál Andort és bűntársát elvezették a gyári fogdába, és arra nézve, hogy ott mi vár rájuk, Korda úr egyáltalában nem hagyott bennünket kétségben.

(Másnap tértek vissza a táborba, kék-zöld foltokkal, összevissza rugdalva, verve, pofozva, annyira, hogy szegény Gál Andor még hetekig vonszolta magát.)

Ezzel még nem teljes első horthyligeti vasárnapunk krónikája. A délutánt a körlet rendbehozásával töltöttük. A vezérelv általában az volt, hogy egyetlen pillanatig se pihenhessünk. Latrinaásás, a légoltalmi futóárkok kimélyítése, szemétdombok elhordása és hasonlók szerepeltek az ünnepi műsoron. Estefelé végre kissé lepihenhettünk, de alig hevertünk pár percig, amikor az egyik közhonvéd néhány önként jelentkezőt jött toborozni szobánkba valami újabb munkához. Ezek a fiatal (alig húszéves) közhonvédek is feljebbvalóink voltak természetesen. Vigyázzba kellett vágnunk magunkat előttük, „alázatosan” jelentenünk, és megszólításuk ez volt: oktató úr!... A katonai ranglétra legalsó fokán állva,

ahol mindenki őket rugdosta, persze boldogok voltak, hogy íme, most végre nekik is vannak alárendeltjeik, akiken viszont ők rúghatnak párat, amikor erre alkalmuk és kedvük van.

Például, most az, hogy nem siettünk azonnal önként jelentkezni, amikor – annyi robot és szekatúra után – végre lepihenhettünk pár percre.

Az „oktató úr” méregbe jött, és a „vigyázz”-ok és „pihenj”-ek már megszokott huzamos sorozata után az úgynevezett „rugózást” rendelte el. A rugózás – mint az katonaviselt olvasóim előtt nyilván nem titok – annyból áll, hogy az ember kackiásan a csípőjére rakja a kezét, aztán lassan, finoman behajlítja a térdait, guggoló állásba helyezkedik, és ebben az állásban pontosan úgy viselkedik, mintha bizonyos nemesebb testrésze alá rugószerkezet volna elhelyezve, és ez fel-alá dobálná. A baj csak az, hogy az említett testrész alatt semmiféle rugószerkezet nincs, és az embernek – minden jobb meggyőződése ellenére – magától kell fel-alá rugóznia, mintha valami megelevenedett Epeda-reklám volna. Lehet, hogy ez mint egészségügyi torna, ébredés után, otthon, bőséges reggeli előtt igen hasznos két-három percig, de ha egész napi fáradság után, vezényszóra és körülbelül tizenöt-húsz percen át csinálod, egyszerre úgy érzed, mintha minden vér a fejedbe tódulna, szemeid kiugranának üregeikből, a szíved pedig a szádon táncol. Nem szólva térdeidről, amelyeknek helyén két tüzes vasdarabot érzel.

Az „oktató úr” gyönyörködve szemlélte a buzgón rugózó társaságot, amelynek egyre hangosabb lihegése valami furcsa zenekísérettel festette alá a látványosságot.

Hiszen tagadhatatlan: nem mindennapi jelenet lehetett, tizenöt évestől hatvanévesig, kifutófiútól vezérigazgatóig, mindenféle korú és rangú embert regruták módjára rugóztatni, Baky, Ubrizsy, sőt Kolosváry-Borcsa, sőt Gáspár Jenő

is nyilván igen jól mulattak volna rajta. Csak az a kár, hogy Kugel Ernő bajtársunk, aki még ki sem heverhette pár nap előtt, a körbefutás közben elszenvedett rohamát, most újra kidőlt a sorból, de ezúttal bekövetkezett, amitől mindnyájan féltettük, az agyvérzés.

Az „oktató úr” pihenjt, majd oszoljt rendelt el. Kugelt óvatosan fölemeltük a földről, pokrócba csavartuk, és egy asztalra fektettük a friss levegőn. Közel és távol nem volt egyetlen orvos, aki megvizsgálhatta volna, aki injekciót adjon neki, és magához térítse életveszélyes eszméletlenségéből. Órákig tartott ez az eszméletlenség, melyből megvakulva ébredt.

Parancsnokunk természetesen azonnal jelentést tett a tábornak erről az újabb tragikus eseményéről. Dudás főhadnagy másnap intézkedett is, hogy Kugelt haladéktalanul kórházba szállítsák, a gyár orvosfőnöke, dr. Kollár megvizsgálta a magával tehetetlenül, vakon fekvő Kugelt, konstataálta, és illetékes helyen jelentette az esetet, sürgette a nagybeteg kórházba szállítását, és valóban...tíz nap múlva meg is érkezett a teherautó, amely szegény bajtársunkat, igazán a tizenkettedik óra utolsó percében elszállította szalmavackáról valamelyik zsidó kórház fehér ágyára.

E tíz nap alatt a nagybeteg úgyszólván semmi táplálékot sem vett magához, és már-már attól tartottunk, hogy végül az éhhalálnak esik áldozatául.

Hogy azonban visszatérjek első horthyligeti vasárnapunk krónikájához, este, lefekvés után, a mozgalmas és nehéz nap eseményein elmélkedve, jogosan tűnődhattünk el azon: ki is tulajdonképpen a horthyligeti tábor legfőbb ura és parancsolója?

Kezdetben vala – mint az Ószövetség mondja – Ubrizsy. Aztán lőn Dudás. Utána jön Pintér. Aztán e mai napon Korda.

Ám mindezek fölött – mint hallottuk – láthatatlan istenségként trónol egy Kótai nevű repülőszázados.

Ki hát az igazi a sok közül? Tűnődtünk, nem is sejtve, hogy ez a névsor idővel még jelentősen bővülni fog...

X. NEHÉZ IDŐK

MÚLTAK A NAPOK. Lassan-lassan beletanultunk az internáltságba, bár ez az iskola – még ma is azt hiszem – vég-eredményben kitanulhatatlan.

Néhány bajtársunk elhagyott bennünket – az idősebbeket és munkaképteleneket –, a városi internálótáborokba vittek, ahonnan később valamennyien el is tűntek nyomtalanul, pedig mennyire irigyeltük őket, amikor elhagyhatták Horthyligetet! Török Sándort, aki egyike volt a legkedvesebb és legerősebb lelkű bajtársainknak, és alig pár nap alatt az egész tábor kedvencévé vált, a zsidó ötös tanács tagjává nevezték ki, és ő is eltávozott tőlünk. Elment Szép Bandi, nem kevésbé kedves bajtársunk, a budapesti török követ sofőrje. Érdekében maga a követ járt el a kormánynál, de csak annyit tudott elérni, hogy Horthyligetről visszavitték a Rökk Szilárd utcába, innen pedig Németországba deportálták.

Néhányan elmentek, helyükre annál többen jöttek.

Majdnem minden héten begördült egy-két teherautó, megrakva újabb internáltakkal, akik persze, az első pillanatban éppoly riadtan, idegenkedően néztek szét és bámultak ránk, mint mi, amikor megérkeztünk. A sivár környezetbe és a változhatatlanba azonban pár nap múlva épp úgy beletörődtek, ahogy mi.

Lassan-lassan kevés lett a tizenegy szoba, a tábor eredeti területén túl húzódó, félig-meddig felépült barakksor is telni kezdett. Ha a demokrácia szent fogalmát Baký Lászlóék náci-fasiszta elvetemültségével egyáltalán kapcsolatba lehet hozni, akkor elmondható, hogy az ő „demokráciájuk” annyit

jelentett, mint a magyar társadalom zsidó vallású vagy származású értékes elemeit – lettek légyen ezek a szellemi élet kiválóságai vagy csak egyszerű, tisztességes munkásemberek – egy kalap alá venni és összezárni azzal a társadalmi szeméttel, amelynél mindegy, zsidó vagy nem zsidó, mert így is, úgy is csak kárára van a közösségnek.

Az egyre-másra érkező teherautókon egymás mellett szorongtak olyan emberek, mint – hogy csak néhány példát mondjak – dr. Bródy László, a Hungária-nyomda vezérigazgatója, a magyar könyvelőállítás művészetének egyik legkiválóbb mestere, Gergely Rezső, a Grill-féle előkelő budapesti könyvkereskedés tulajdonosa, a budapesti társadalom egyik legfinomabb műveltségű tagja, Kelemen Emil, a kitűnő festőművész, dr. Ormos János és dr. Altmann Jenő orvosok, dr. Domony Péter ügyvéd, Kiss Olivér mérnök, Nemes Jenő, egy nagy és európai hírű gyár vezérigazgatója, Erdős Zsigmond és Eisler Pál gyárosok, Lőrincz Miklós, a neves humorista és még annyi más értékes tagja a magyar társadalomnak, pótolhatatlan munkása a magyar kultúrának. Mondom, az érkező teherautókon együtt szorongtak ezek a pesti aszfalt, a zugkávéházak kétes egzisztenciáival, akik persze, Bakyék és cinksaik szemében, semmivel sem voltak alábbvalók a magyar szellem, a magyar munka zsidó származású értékeinél.

A tábornak ezek a kétes elemei bizony sok gondot okoztak Vajda parancsnoknak, akinek minden erejét és diplomáciáját harcba kellett vetnie, hogy – amint az általában történni szokott – az alvilág felül ne kerekedjék, és a tábor megőrizze azt a fegyelmet, amelynek legcsekélyebb meglazulása egész bizonyosan az egész tábor deportálására vezetett volna.

Közben mindnyájan megkaptuk a magunk állandó munkabeosztását, és ezzel némileg enyhült az a lelki gyötrelem, amelyet a reggelenként megismétlődő „rabszolgapénz” okozott.

Én néhányad magammal, az úgynevezett Központi Szállításba kerültem, ahol a romok közül biztosabb és védettebb helyre kellett átszállítanunk a nagy szürkés dur-alumínium-lemezeket, amelyekből a Messerschmitt repülőgépek teste készült. Többméteres magasságú oszlopokban álltak ezek a lemezek. Valami undok, gyomorémelyítő szagú, lilászörös olajjal voltak átmázolva a rozsdásodás ellen. Reggel hét órától déli egyig bontogattuk le ezeket a lemezeket, raktuk kék-zikocsikra, szállítottuk más helyre, és építettük újabb oszlopokká – egyik lemez a másik után, egyik forduló a másik után, leírhatatlan egyhangúsággal, fásult gépiességgel, miközben valami olyan ellenállhatatlan, súlyos álmoság szállt meg, hogy néha úgy éreztem, nem bírom tovább.

A gyári munkások és munkafelügyelők – általában – nem sokat törődtek velünk. Hagyták, hogy dolgozzunk, hagyták, hogy ne dolgozzunk, de sohasem lehetett tudni, mikor és honnan bukkan fel egy-egy üzemellenőr vagy tisztviselő, akiknek persze sohasem dolgoztunk elég szorgalmasan, és akik boldogok voltak, ha gorombáskodhattak, és kihallgatásra rendelhettek bennünket. Ennek megelőzésére léptettük életbe az úgynevezett „Hoffmann-rendszert”, amely pontos ellentéte a hírhedt Bedeaux-rendszernek. A Bedeaux-rendszer célja – tudvalévően – az emberi munkaerőnek a lehetőség határáig való kihasználása. Ezzel szemben az általunk életbe léptetett (de korántsem általunk kitalált) Hoffmann-rendszer célja: az emberi munkaerőnek a lehetőségig való kímélése, ami rövidebben és magyarul: lógást jelent. A Hoffmann-rendszer (ezt különben, azt hiszem, a musz-bajtársak is tudják) abban áll, hogy a munkáscsoportban lehetőleg csak egy-kettő dolgozik felváltva, ezek is csak úgy tessék-lásék módjára, a többi cigarettázik, társalog vagy pláne szunyókál, miközben a pillanatnyilag éppen dolgozók egyúttal

élesen figyelik is a terepet, és amint valami feljebbvaló vagy más „könnyen végzetessé válható” egyén közeledik, egyikük hangosan elkiáltja magát: Hoffmann... Erre azután az elképzelhető leglázasabb munka kezdődik, mindenki a fedélzeten, mindenki sűrög-forog, lelkesen robotol, amíg a veszedelem el nem vonult a láthatárról.

Ezt másképpen szabotázsnek is lehetne nevezni, de rögtön hozzá is kell tennem, hogy ami a szabotázst illeti, ebben a gyári munkásság legnagyobb része járt előttünk jó példával. Csodálatos, hogy a sok nyilas vagy legalábbis szélsőségesen jobboldali üzemellenőr és gyári tisztviselő állandó nyüzsgése ellenére, milyen boldogítóan szabotálta a munkát a Dunai Repülőgépgyár munkásságának zöme, merném állítani, kilencven százaléka. Ennek köszönhattuk, hogy köztünk, internáltak és a munkások között, idővel valami titkos szolidaritásféle alakult ki. Anélkül, hogy erről valaha egyetlen szót is szoltunk volna egymással, kölcsönösen respektáltuk és támogattuk egymást a szabotálásban. Ezzel – bátran mondhatom – a munkások tekintélyes károkat okoztak a náci-fasiszta gyárnak. Ami bennünket, internáltakat illet, mi is megtettük ebből a szempontból, amennyire csak tudtunk, a magunkét. Persze, bennünket sokkal szigorúbban ellenőriztek, velünk sokkal könnyebb volt elbánni (hiszen tulajdonképpen azért voltunk itt, hogy elbánjanak velünk), mi hiába is akartuk, nem tudtuk mindig és mindenütt következetesen alkalmazni „Hoffmann-rendszerünket”, a legtöbb üzemben és a legtöbb esetben bizony keményen dolgoznunk kellett, ha nem akartunk magunknak és az egész tábornak végzetes bajokat okozni.

A munkások, akik körülöttünk dolgoztak, borzalmas dolgokat meséltek a gyár két áprilisi bombázásáról, és valamennyien szinte még akkor, május-júniusban is az átélt szörnyűségek hatása alatt állottak. Nem is csoda, hiszen sok

ezer halottja és megszámlálhatatlan súlyos sebesültje volt a légítámadásoknak a gyári munkásság soraiban. Valóságos légópszichózisban élt a gyár. Minden üzemben működött egy-egy kis rádió, amely mellett állandó ügyeletes teljesített szolgálatot, és abban a pillanatban, amint a műsor adását megszakították, a munkások és tisztviselők otthagyták a munkát, és készülődni kezdtek a futásra. Két hatalmas, vasbeton bunker állt a munkások és tisztviselők rendelkezésére, de a munkások legnagyobb része nem bízott a bunkerek ellenállóképességében, és szívesebben futott a gyártól minél messzebbre, két-három kilométernyire, ahol – általános vélemény szerint – az erdő sokkal nagyobb biztonságot nyújtott a bombák ellen.

Minket, internáltakat, kitiltottak a bunkerekből. Ha a gyárban, munka közben ért bennünket a légiriadó, a parancs szerint zárt rendben sorakoznunk kellett, és a gyár igazgatósági épületének földszinti helyiségébe vonultunk, ahol körülbelül olyan biztonságban érezhettük magunkat, mintha a szabad ég alatt maradtunk volna, azaz hogy még ilyen biztonságban sem. Az igazgatósági épület ugyanis mindössze kétemeletes volt, földszinti helyiségeiben, amelyek az áprilisi bombázások során már eléggé megsérültek, több százan szorultunk össze egymás hegyén-hátán, úgyhogy telitalálat esetén valamennyien ott pusztultunk volna, míg a szabad ég alatt, különösen, ha a munkásokkal együtt pár kilométerre futhatunk a gyártól, legalább hírmondónk maradhat bombázás után.

És mégis alig vártuk, hogy délelőtt, úgy tíz és tizenegy óra között, szinte programszerű pontossággal, bekövetkezők a „légó” számunkra oly boldogító állapota.

Hiába mondták a munkások: könnyű maguknak, még nem tudják, mi az a bombázás... majd maguk is megtanulják, és akkor nem kívánják még egyszer átélni... mi nem hitünk nekik, csak azt tudtuk, hogy a légiriadó – számunkra –

egy vagy két óra pihenéstöbbletet jelent, sőt talán egy kis szunyókálást is. Arra, hogy a gyárat újra bombázhatnák, nem is gondoltunk, hiszen – úgy véltük – épp eléggé ki van már készítve.

Épp ezért, amikor azt láttuk, hogy a munkások egyszerre csak abbahagyják a munkát, sietve kezet mosnak, és magunkra hagynak bennünket, amikor a gyár főútvonalán, aktatáskával kezükben, mintha fontos és sürgős dolguk volna, siető léptekkel tűntek fel és tűntek el a tisztviselők, amikor az erdélyi román munkások otthagya csapot-papot, senkire sem hallgatva és minden parancsra fütyülve elkezdtek az erdő felé rohanni, a padura... a padura!..., akkor már tudtuk: hamarosan megszólal a sziréna, és számunkra ütött a pihenés órája.

Persze, hogy a légó-pszichózis, elveszett munkaórákban, milliós károkat okozott a gyárnak. Ezért egyik napról a másikra leszerelték az üzemek kis rádiókészülékeit, szigorúan megtiltva a munkásoknak, hogy a sziréna megszólalása előtt otthagyják munkahelyüket. Kis híja, hogy erre az intézkedésre komoly forradalom nem tört ki a munkásság soraiban. A lázongást csak úgy sikerült lecsillapítani, hogy a gyár vezetősége megígérte a munkásoknak, hogy amint a Budapesttel szomszédos légvédelmi körletben elhangzik a „légoltalom vigyázz!” – kerékpáros küldönc értesíti őket. Erre azonban nem volt szükség, mert volt a munkásoknak (és velük együtt nekünk is) sokkal megbízhatóbb riasztóberendezésünk, mint amelyet a gyár vezetősége kilátásba helyezett. Ez a riasztóberendezés a román munkások viselkedése volt. Máig is titok előttem, és nyilván sosem jutok a nyitjára, honnan és hogyan értesültek ezek a légiriadó közeledéséről, csak az bizonyos, hogy minden rádiónál biztosabb figyelmeztetés volt számunkra, amikor észrevettük, hogy eszeveszett futással rohannak

az erdő felé, holott senki a világon nem értesítette őket. Akkor is hajlandó voltam, ma is hajlandó vagyok azt hinni, hogy az erdélyi havasoknak és ősrendetegnek ezek a gyermekei, akik annyira egyek a természettel, hogy talán még a fű növést is meghallják, valami rejtelmes hatodik érzékük révén szereztek tudomást a bombázó repülőgépek közeledéséről – más magyarázat nincs. Tény azonban, hogy náluk megbízhatóbb eleven szeizmográf nem volt elképzelhető.

A gyári munkásság tehát – fütyülve a szigorú tilalomra – ezután sem várta be a kerékpáros hírvivőt, még kevésbé a riadót, hanem abban a pillanatban, hogy a románok futni kezdtek, ott hagyta a gépet, letette a szerszámot, és készülődött a menekülésre.

Közben lassan-lassan civilizálódni kezdett a tábor. Már szalmazsákon aludtunk: az egyetlen vízcsap helyett hosszú sor vízcsappal felszerelt bádogvályúnál tisztálkodhattunk, sőt a szállásunkkal szemben emelkedő kis dombon épült fürdőházban hetenként egyszer forró vizes zuhanyfürdőt is vehettünk. Helyzetünk – kétségtelenül – javulni kezdett, és ezt kizárólag annak a tekintélynek és megbecsülésnek köszönhattuk, amelyet Vajda Ernő a gyár hadiüzemi parancsnokágánál kivívott magának.

Szegény Biringer halála és Kugel Ernő agyvérzése is valóssággal mártíráldozatszámba ment a tábor jólétének oltárán, mert Pintér hadnagy úrhoz többé nem volt szerencsénk, és a honvédkeretet is megszüntették.

Viszont, ami ezt az utóbbit illeti, igen kétes szerencsének volt mondható.

Egy reggel ismeretlen fiatalember ébresztett bennünket, olyan harsány üvöltéssel, amelyet még a harcedzett hadfiaktól sem szoktunk meg. A fiatalember, civil öltözete fölött, hatalmas katonai revolvért viselt derékszíjon, kezében kis pál-

cát szorongatott, és kabátja hajtókáján egy kis fehér zománcjelvényen ez a felírás állott: Üzemellenőr.

Igen, ettől a naptól kezdve az üzemellenőrök voltak közvetlen feljebbvalóink. Többes számban mondom, mert csak úgy rajzoltak körülöttünk, mint legyek a méz körül. Huszonnégy óránként ketten-ketten váltották egymást, de úgy látszik, ez a szolgálat egyúttal élvezet is volt számukra, mert még szabadnapjaikon is a táborban töltötték idejüket.

Az előbb említett harsány fiatalember erre a dallamos színmagyar névre hallgatott: Hahnfeld, de a tábor csak Tom Mix néven emlegette, hihetőleg azért, mert egész viselkedése erősen texasi jellegű volt. Aztán egy másik, aki állandóan nyilas zöld inget és fekete nyakkendőt viselt, ezt viszont Babcsáknak hívták. Aztán a harmadik, akinek ősei szintén nem Árpáddal jöhettek be a vereckei hágón, mert ennek a becsületes neve Frey volt. És volt egy negyedik, aki minden reggel bevezetett bennünket a gyárba, és minden este hazavezetett, ennek sehogy sem sikerült megtudnunk a nevét (óvatos duhaj volt, úgy látszik), csak úgy neveztük egymás közt: ety-gedő, ety-gedő... mert ilyen zamatos sváb kiejtéssel vezényelte menetnél a lépést. És az ötödik, akit – nomen est omen – Bitónak hívtak, és volt egy hatodik és volt egy hetedik, igen, igen, és volt még egy, aki civilben – szerintem – söröskocsis lehetett, ezt viszont Gacsaj Pestának nevezte el Zsoldos Jenő kolégánk, és ez a név rajta is ragadt.

Igazi Ördögszigetté csak az üzemellenőr urak trónra lépésével változott át Horthyliget, amely azonban erre az átváltozásra eddig is felettébb hajlamos volt. Nincs az a guanyai fegyőr, aki kegyetlenebb, kérlelhetetlenebb ridegséggel látná el hivatalát, mint ahogy ezt az üzemellenőr urak tették. Erre nézve nem az volt az igazi kvalifikációjuk, hogy üzemellenőr csak az lehetett, aki a honvédség lepsényi altiszti isko-

láját elvégezvén, legalább szakaszvezetői rangot ért el, mert hiszen a honvédségnek számos derék altisztje lehet ma is, aki a világért sem vállalkozott volna az üzemellenőri pozícióra – igazi kvalifikációjuk erre a díszes állásra az volt, hogy tulajdonképpen a kémelhárító emberei voltak.

Ez azonban csak a kvalifikáció.

De mi predesztinálhatott egy tartalékos honvéd altisztet arra, hogy a kémelhárító szolgálatában üzemellenőrré legyen?

A válasz egyszerű: a durvaság és a hang. A durvaság, amely itt-ott szadista kegyetlenséggé fajult és a nagy hang, amely a vezényszavakon kívül a legszörnyűbb káromkodásban és szitkozódásban is kiélhette magát.

(Egyetlenegy üzemellenőrünk volt a sok között, aki nem volt sem durva, sem nagyhangú, aki bodros szőke hajával és állandó mosolygásával inkább kedves, ártatlan borbélysegédnek látszott, mint a kémelhárító emberének, ez is magyar volt, vagy legalábbis magyar nevű. Váradynak hívták, a többi üzemellenőr persze lenézte, és fölényesen kezelte, mi azonban nagyon kedveltük. Sajnos, ő csak ritkán és elég rövid ideig teljesített szolgálatot a táborban.)

Az üzemellenőrök – persze – túlságosan nagyurak voltak, semhogy őrszolgálatra lehetett volna őket felhasználni, a honvédkeret megszűnt, a szomszédos csendőrlaktanya kastollas betyárjai – hála Istennek – szintén csak kivételes esetekben jelentek meg táborunkban, így hát mi maradt?

Komikusan hangzik, még komikusabb volt a valóságban: az őrszolgálatot mi magunk láttuk el magunk felett. Szóval: mi magunk vigyáztunk magunkra, hogy meg ne szökjünk.

Parancsnokunk (mármint az egyetlen, akiről tudtuk, hogy az), Vajda Ernő, a hadiüzemi parancsnokság utasítására, öröket állított fel a tábor megbízható elemeiből, és ezzel együtt

őrpáncsnoki keretet is. Az utóbbit a tábornak azokból a lakóiból választotta ki, akik tartalékos tisztek voltak valamikor.

A tábor öt pontján volt az őrszemek figyelőhelye, az őrpáncsnoké a két udvar között, a vasúti vágányon innen álló sürgönypóznánál. Kétórás őrszolgálatot adtunk, előbb csak este kilenctől, később héttől, majd délután öttől.

Fegyver? Az persze nem volt. Nem volt még egy nádpálca sem az őrszemek kezében. Ez azonban korántsem volt akadálya annak, hogy az őrpáncsnok az őrszemekért, az őrszemek pedig az őrpáncsnokkal együtt az egész tábor minden lakójáért az életükkel ne feleljenek szökés esetén. Sohasem fogom megérteni, hogyan történhetett, hogy az éjszaka sötétségét kihasználva, mégsem történt egyetlen szökés, de még szökési kísérlet sem, holott említettem már, hogy a tábor lakóinak egy része – idővel – megbízhatatlan, szinte fegyelmehetetlen elemekből állott. És mégis, a rossz jellem, az eldurvult lélek mélyén ezeknél is ott lappanghatott az együttérzés, a szolidaritás szikrája, hiszen nem kellett volna, csak egy jól irányzott váratlan horogütés a vaksötétben, hogy a szökni készülő előtt nyitva álljon az út.

Az őrség felvezetése és leváltása egyébként a legkatonásabb formák szerint történt.

És miből állt az őrszolgálat?

Az őrszem minden embert, aki a tábor felé közeledett, a szabályos „állj! – ki vagy?” kiáltással szólított meg. Ha az illető nem volt hajlandó megállni, akkor az őrpáncsnokért kiáltott. Ha ennek a felszólítására sem állt meg a közeledő, akkor az őrpáncsnoknak az üzemellenőrök szobájába kellett futnia, és felkelteni őket édes álmukból. Náluk ugyanis volt revolver.

Ez volt az őrszolgálat egyik része, amely szinte éjszakáról éjszakára izgalomba hozta az egész tábor, mert a sza-

badnapos üzemellenőr urak valósággal sportot űztek abból, hogy az őrszemeket „kipróbálják”. Határozott volt a parancs, a táborba senkit be nem engedni, még ismerős üzemellenőrt sem, amíg a szolgálatban lévő üzemellenőr ki nem bújt a vackából, és engedélyt nem adott belépésre. Ebből azután véget nem érő sorozata keletkezett a rugdosásnak, pofozásnak és egyéb durvaságoknak. Egy-egy szabadnapos üzemellenőr, miután kissé beszszelt az egyik közeli kocsmában, azzal mulatta magát legszívesebben záróra után, hogy egymagában vagy valami jó komája társaságában, akinek imponálni akart, éjszakai látogatásra indult a tábor felé.

- Állj, ki vagy?! - kiáltotta szabályosan az őr, mikor bizonyos közelségbe ért hozzá.

- Hülye zsidó, nem látod, hogy X. Y. üzemellenőr vagyok?

Ha az őrszem erre tiszteletteljesen beengedte a táborba az üzemellenőr urat, azért kapott pofont, mert nem tartotta be az előírást: senkit be nem engedni. Ha viszont szabályosan ragaszkodott szegény az előíráshoz, és még arra a bűvös szezámra, hogy „üzemellenőr vagyok”, sem volt hajlandó félreállni az útból, akkor meg ezért kapta a pofont vagy a rúgást vagy mindkettőt.

Amint látjuk, olyan ritka gyönyörűség volt a horthyiliget-i táborban őrszemnek lenni, hogy nemsokára mindenki hideglelést kapott, ha az esti parancskiadásnál dr. Vajda Ernő őrségre rendelte ki.

Az őrszolgálat második feladata a táborból való kijutás megakadályozása volt. Ezért ha bárki kilépett éjszaka a szobájából, a legközelebbi őrszemnek ugyancsak meg kellett állítania: állj, ki vagy? - kiáltással. No, és ugyan miért lépett ki valaki éjszaka a szobájából? - találjuk ki, hármat szabad kérdezni.

A jelenet tehát a következőképpen játszódott le:

Őrszem: Állj, ki vagy?

Éji vándor: Spitzer Adolf a kettes szobából.

Őrszem: Gyári szám?

Éji vándor: Százharminckettő.

Őrszem: Hova megy?

Éji vándor: Szükségre.

Őrszem: Nagy vagy kis sükségre?

Éji vándor: Nagy sükségre (esetleg: kicsire).

Őrszem: Mehet!

Ilyenformán gyakran megtörtént, hogy Éji vándor, a katonai formaságok hosszadalmas lebonyolítása miatt, már későn érkezett oda, ahová még jókor indult el...

Visszafelé körülbelül ugyanez a párjelenet játszódott le az őrszem és az éji vándor között.

#

MOST PEDIG színre lép Horthyliget drámájának egyik főrendezője, Pusztafi úr.

Minden este, amikor már lefeküdtünk, Vajda Ernő parancsnokunk sorra járta a táborszobát, hogy ellenőrizze a létszámot. Utána, esetleg csak percekkel, de néha sokkal hosszabb idővel is, a szolgálatos üzemellenőrök tettek látogatást a szobában. Megkövetelték, hogy bármikor jönnek is (akár éjjélkor), a szobaparancsnok pattanjon fel fekhelyéről, és – hálóingben, mezítláb – vigyázzba vágva magát, jelentse a szobalétszámot. Ez megtörténvén, megkezdődött az éjszakai szobavizit. Tiszták-e és szabályszerűen sorakoznak-e a polcokon a csajkák? Ki vannak-e tisztítva, és vigyázzállásba állítva a bakancsok? Tiszták-e a lábak? Már-már nem is regrutáknak, hanem bizony isten, táborozó kiscserkészeknek érezhattük volna magunkat, élemedett férfi létünkre, az ilyen

gyerekes számárságotól, ha a legcsekélyebb hiba nem von-
ta volna maga után a különféle fenytételeket és büntetéseket.
Persze, elsősorban a boldogtalan szobaparancsnokot tették
mindenért felelőssé, és sokszor megtörtént, hogy a szegény
jó György Endrének, úgy ahogy volt, hálóingben és mezít-
láb, akár éjjélkor is pótseprést kellett végeznie a szobában, az
udvaron, vagy rendbe raknia a csajkákat. Éppen ezért, lefek-
vés után, néha megkérte Sugár Péter nevű fiatal kollégán-
kat, aki közvetlenül az ajtó mellett feküdt, hogy helyette ő je-
lentkezzék az üzemellenőröknél, mint szobaparancsnok.

Egy este – szokás szerint, kis elemlámpával a kezében –
belép hozzánk a két szolgálatos üzemellenőr, de udvariasan
előrebocsát egy harmadikat, akit még sohasem láttunk.

A kis Sugár felugrik, strammul jelentkezik: Üzemellen-
őr úr, alázatosan jelentem... – tovább azonban nem folytat-
hatta.

– Ki vele! – ordított az ismeretlen harmadik –, majd a fog-
dában megtanulja, hogyan kell nálam jelentkezni...

Szegény kis Sugárt elcipelték a fogda felé, mi pedig, mi-
után valahogy átestünk az éjszakai látogatáson, tanácsstala-
nul morogtunk a sötétben: hát ez ugyan ki lehet? És miért vi-
tette Sugárt a fogdába? És főként minő joggal?

Másnap megtudtuk, hogy ezúttal először, (de sajnos, nem
utoljára), Pusztafi úrhoz volt szerencsénk, aki a „parancsnok
úr” megszólítást adományozta magának, és követelte meg
mástól.

Még egy parancsnok... most már, Vajda Ernőt persze
nem számítva, mert róla tudtuk, hányadán állunk vele, ösz-
szesen hét darab parancsnok! Mert el is felejtettem monda-
ni, hogy közben született egy hatodik is: bizonyos Horváth
nevű főüzemellenőr. Az egyik vasárnap szintén minden be-
jelentés nélkül, és egészen váratlanul megjelent a táborban.

Szemlét tartott, és rólunk, újságírókról, kijelentette, hogy valamennyiünket fel kellene akasztani.

Ekkor mondtam, általános sikerrel, hogy nálunk bárki, akinek eszébe jut, parancsnok lehet, csak rendben legyenek a születési okmányai, és ha egyszer valami várakozó utasnak, itt a szomszédos HÉV-állomáson, unalmában kedve szottyán vonatindulásig parancsnokosdit játszani, csak át kell jönnie a síneken, és beállítani a táborba, azzal, hogy: átveszem a parancsnokságot – rögtön elhiszik neki.

Most megint olyan zavarban vagyok, mint mikor Pintér hadnagy úr küllemét kellett leírnom – megint félek: túlzásnak vélik. Ezt az embert, Pusztafit, talán csak Jókai tudta volna híven megrajzolni. Jókai, aki a „démont” oly kitűnően ábrázolta az emberi vonások mögött.

Soha még nem láttam szép, szabályos férfiarcban a sötét gonosztságot, a gátlátalan kegyetlenséget oly tökéletesen kifejeződni, mint ennek a Pusztafinak a vonásaiban. Az egész ember – valahogy – a sötétséget árasztotta magából. Olajbarna bőre, fekete, szúrós szemei, sötétbarna haja, bajusza és – érdekes – még öltözete is, mely majdnem mindig fekete volt. Olyan volt, mint valami fekete varjú, olyan volt, mint a Tosca Scarpiája, csak persze, a világfi eleganciája nélkül.

Mint valami sötét árnyék, úgy lebegett a neve és képe állandóan a tábor felett, sohasem tudtuk, hol és mikor bukkan fel, kit, miért és mivel büntet meg? A legkiszámíthatatlanabb időkben jelent meg a táborban. Mint valami szellemjelenés, egyszerre csak belépett a szoba ajtaján, és akit – mondjuk – rajtakapott, hogy szalmazsákján heverész, rögtön kihallgatásra rendelte másnap reggelre. Most már ő tartotta Dudás főhadnagy helyett a kihallgatásokat. Az üzemekben, a gyári udvaron is minduntalan felbukkant, és jaj volt annak, aki – feledékenységből vagy mert épp egy pilla-

natra levetette a kiskabátját – nem viselte feltűnően a sárga csillagot és a sárgacsíkos fegyencjelvényt.

Becsvággal és élvezettel „dolgozott”, mint egy művész. Tökéletesebben pofozni, pontosabb telitalálattal rúgni senki sem tudott nálánál. Talán csak leghűségesebb pribékje, bizonyos Vértés úr, akire majd szintén rátérek. Pusztafi kifogyhatatlan volt a kínzási ötletekben. Néha, pihenőjét is feláldozva, éjszaka jelent meg a táborban. – Valahol hátul, a fák és bokrok közt, ahol az őrszem nem láthatta, belopózott a tábor körletébe, és orvul, hátulról, hatalmas pofonnal támadt az őrszemre: miért nem vette észre, hogy valaki, mármint ő, bejött? Máskor, gondosan elfedve arcát a sötétben, az őrszem szabályos „állj, ki vagy?!” kiáltására, valami zsidósan hangzó nevet mondott, valamelyik szoba számát és egy többjegyű számot, mintha épp a latrináról igyekeznék vissza a szobájába. Ha a gyanútlan őrszem továbbengedte, irgalmatlanul nekiugrott, pofozta, rúgta: miért nem tudta az őrszem, hogy ilyen nevű és számú ember, az ennyi és ennyiedik számú szobából egyáltalában ki sem ment a latrinára, tehát vissza sem mehet? A reggeli kihallgatásokon, a legcsekélyebb fegyelmi vagy egyéb vétségekért, csak úgy záporoztak a büntetések, három éjszakai fogda, három-négyheti fogda, szigorított fogda, de záporoztak az ütlegek is. Első intézkedése az volt, hogy megszüntette a meleg zuhanyfürdőt, és a fürdőházat bezáratta előlünk.

Van egy szép orosz közmondás, amely fájdalmasan jellemző a mindörökre elmúlt cári Oroszország muzsikjainak alázatos és tehetetlen rezignációjára: „A cár messze van, és az Isten magasan”, mondja ez a közmondás. Ez ránk is találó volt ott Horthyligeten. Dudás főhadnagy jóindulatú és emberséges ember volt, de... „messze volt”, annyi alparancsnok és alparancsnok volt közte és köztünk, hogy dr. Vajda Ernő,

igen sokszor, hiába próbálta megkísérelni, hogy közbenjárjon, vagy pedig már elkésve kapta meg Dudás ellenintézkedését Pusztafival szemben. De talán nem is merészelt Dudás, bármilyen jóindulatú volt, szembeszállni alantasa, Pusztafi akaratával, aki a kémelhárító embere volt, és – ki tudja – tán épp azzal a titkos megbízatással, hogy Dudást ellenőrizze, és intézkedéseit megkontrázza?!

Igen, a „cár” messze volt, Isten pedig, kifürkészhetetlen szándékaival, magasan, nagyon magasan, túl a hűvös, nyári éjszakák közönyösen szikrázó csillagsátorán is...

#

ELMÚLT A MÁJUS, sorsunk napról napra súlyosabbá, bizonytalanabbá vált, bár a fásult beletörődés egyre vastagabb kéregben rakódott le szívünkre, lelkünkre.

Időközben engedélyezték a csomagküldést – sajtot, gyümölcsöt, tojást, kenyeret, heti ötven cigarettát és ruhaneműt küldhettek hozzátartozóink, a Rökk Szilárd utca közvetítésével. Csak az volt a baj, hogy a csomagok nagy része – kézen-közön eltűnt. Bátran mondhatom: legfeljebb minden második csomag érkezett meg Horthyligetre. Mi lett a többi csomag sorsa, nem tudom, szívesebben nem is kérdezem. A Rökk Szilárd utca irodájának falai sokat mesélhetnének, de ezt a kérdést hagyjuk, nem tartozik ide, bár tulajdonképpen nagyon is idetartoznék...

Micsoda izgalom és öröm volt, amikor a tábor udvarára begördült az OMZsA bérelt teherautója, megrakva csomagokkal! És micsoda fájdalmas csalódás, amikor a várt és jelzett csomag nem érkezett meg. De még ennél is fájdalmasabb volt, ha a csomag megérkezett ugyan, de amit tartalmából az első, a Rökk Szilárd utcai „cenzúra” meghagyott, azt az üzemellenőr urak dézsmálták meg. Ők ugyanis ott trónoltak

a kiosztásnál, minden csomagot, mielőtt a címzett kezébe került volna, átvizsgáltak, és egyszerűen kivették belőle, ami nekik tetszett, azzal az indoklással, hogy ezt meg azt nem szabad küldeni, vagy ebből, vagy abból túl sokat küldtek. Feleségek, anyák, szerelmesek gyöngéd szívvel sültt édességeit, nehéz pénzért vásárolt gyümölcsízeit, konzerveit, cigarettáit egy-egy ilyen csomagvizsgálat után kosárszámba vitették el a táborból az üzemellenőr urak, akik persze, ilyenkor bőségesen lakmároztak a mi rovásunkra.

Viszont arról, hogy június 1-jén miért tiltották meg hirtelen a táborba szóló levelezést, megint csak a Rökk Szilárd utca tudna beszélni... Ezt a tilalmat Ubrizsy rendelte el azzal az indoklással, hogy végre szigorúan meg kell büntetni a táborot, amiért a „fekete” levelezést, minden tilalom és büntetés ellenére sem sikerült letörni. Ez nem volt igaz, vagy legalábbis nem egészen, mert előfordultak ugyan egyes esetek, amikor a „feketén” levelezőt rajtacsípték, és súlyosan meg is büntették, de mindnyájan tudtuk, hogy ez a tilalom csak ürügy. Egyesek azonban tudni vélték, hogy a tábor felé irányuló levelezést már eddig is valósággal szabotálták. Voltak olyanok köztünk, akiknek hozzátartozói megszámozták leveleiket, és így derült ki, hogy a címükre feladott posta jelentékeny része elkallódott. Amikor Ubrizsy megtiltotta a táborba szóló levélküldést, a Rökk Szilárd utcában hatezer Horthyligetre szóló levelet semmisítettek meg. Hatezer levelet, amelyet a Rökk Szilárd utcai irodában lelkifurdalás nélkül hagytak felgyülemelni, hogy végül eltűnjék.

Július 6-ig, tehát hat hétig, egyetlen szó értesítést, üzenetet, életjelet sem kaphattunk hozzátartozóinktól, éppen azokban a nehéz időkben, amikor az úgynevezett „összeköltöztetések” voltak, amikor a csillagos házakat kijelölték, amikor vidékről deportálták a zsidókat, úgyhogy teljes bizony-

talanságban éltünk, hol élhetnek, hova költözhettek hozzátartozóink.

A táborlakók idegrendszere ezekben az időkben napról napra pattanóbbá feszült, és igazán csak a szolidaritás érzésével, Vajda parancsnokunk bölcsességével és általános kedveltségével magyarázható, hogy e hat keserves hét alatt egyetlen szökés vagy szökési kísérlet sem fordult elő.

A „fekete” levelezés azonban hatalmasan fellendült. A gyári munkások, akikről már elmondtam, hogy túlnyomó részük mennyire együttérzett velünk, nemcsak rossz sorsunkban, hanem az üzemellenőrök fokozhatatlan utálatában is, szívesen vállalkoztak néha levélközvetítésre a város és a tábor között. Ez persze egyre kockázatosabb vállalkozás volt, mind az ő, mind a mi részünkről, mert a tisztviselő urak legnagyobb része nemcsak a spicli, hanem az agent provocateur szerepét is élvezettel játszotta tovább.

De ha már a tisztviselő uraknál tartunk, hadd emlékezzem meg a tisztviselő hölgyekről is, közöttük pedig az édes Icu károl...

Miután végtelen napokon és heteken át végre sikerült munkáscsoportomnak lerakni és másutt megint felrakni az elfogyni szinte sohasem akaró „fredal”-lemezek ezreit a 10-es üzemben, az úgynevezett Központi Szállításban dolgoztam tovább. Voltak ennél „nehezebb” üzemek is, de minden irigységünk azoké volt, akik az úgynevezett Maurery-csoportban, vagy a „taksonyiak” csoportjában dolgozhattak.

Maurery egy derék, emberséges csepeli tűzoltótiszt neve, aki a gyárban munkáscsoportot szervezett az internáltak egy részéből. A csoport feladata tulajdonképpen az volt, hogy felkutassa és kiássa az áprilisi bombázások idején nyomtalanul eltűntek hulláit. Maurery azonban ezt a nem éppen üdítő munkát azzal könnyítette meg, hogy csoportját minden

reggel jó messzire elvezette a gyártól, olyan távolságra, ahol bombázás esetén is meglehetősen biztonságban voltak emberek. Kevés munka, sok pihenő, emberséges bánásmód és jobb táplálkozás – ez volt a derék Maurery alapelve a hozzá beosztott internáltak szempontjából. A „maureristák” abban különböztek a tábor többi lakójától, hogy rövidesen barnapirosra sülték le az erdei napfénytől, és egyesek közülük még meg is híztak, mert Maurerynek valahogy sikerült kiverelkednie, hogy a csoportjabeliek délben a gyári munkások kosztját kapták. Ez a csodabogár Maurery egy alkalommal még azt is megcselekedte, hogy amikor az OMZsA megint nem tudott kenyeret küldeni a tábornak, és a dr. Vajda által bölcsen tartalékolt mennyiség is elfogyott, berohant Csepelre, és a kenyérhiány miatt valósággal éhező tábornak fél mázsa kenyeret hozott egy hamarjában kibérelt szekéren. Hát, azért ilyen emberek is akadtak akkoriban...

Mondom, a „maureristák” közirigység tárgyai voltak a táborban, de az úgynevezett „taksonyi különítmény” is, amelynek csoportvezetője viszont egy Földesi nevű, nem kevésbé emberséges munkafelügyelő volt. Ezt a csoportot minden reggel a gyári iparvágány mozdonya, a Muki szállította ki a gyárból jó öt kilométernyire, Taksony község vasúti állomásához. És délután ötkor szintén Muki hozta őket vissza, miután napközben dolgoztak is, pihentek is, fürödtek is a Duna-ágban, sőt gyakran a közeli kocsmában ebédeltek. Ők is szép barnapirosra sülték, és – legalábbis ami beosztásukat illeti – felettébb elégedettek voltak sorsukkal.

Sajnos, sem a „maureristák”, sem a „taksonyi különítmény” jóléte nem volt örökéletű – mint az általában történni szokott. A Jó és a Rossz, a világosság és sötétség elkerülhetetlen harcában mindig a Rossz győzedelmeskedik ideiglenesen. Maurery és Pusztafi között kitört az ádáz küzdelem, és

persze Pusztafi győzött, a Maurery-csoportot feloszlatták, de a „taksonyi különítmény” is megszűnt.

Én egyikhez sem tartoztam.

A Központi Szállítás, ahová sokadmagammal beosztottak, sivár hely volt, és a munka talán még kiállhatatlanabb, mint amikor végtelen napokon át lemezeket raktunk le és raktunk fel ezerszámra. A Központi Szállítás egy félig rommá bombázott üzemben végezte munkáját. Ez abból állott, hogy a bombázásoktól épségben kikerült mindenféle gyártási anyagokat kellett kiválogatnunk és elszállításukban segídeknünk. Eleinte még eléggé kellemes is volt ez a munka, különösen, amíg a halomra égett anyagokból piszkálgattuk felszínre a még használhatókat, és közben elbeszélgettünk két felejtetetlen, kedves barátommal, dr. Gyenes Sándor volt eperjesi ügyvéddel, a legfinomabb és legnemesebb magyar urak egyikével, akiket valaha ismertem, és dr. Klein Pállal.

A csoport feje Weisz Ferenc volt, európai hírű farinológus, akinek nagy tekintélye volt az üzemben. Szinte önállóan vezette az üzemet, az üzemvezető mindent rábízott, hiszen a beosztott tisztviselők valóságos analfabéták voltak. Weisz ide-oda dirigált bennünket, aszerint, hogy milyen munkát kellett elvégezni. A földszinten iroda volt, amelyet egy tisztviselő hölgy vezetett; nevét, sajnos, már elfelejtettem. Rosszindulatú teremtes volt, de a lánya, a 17-18 éves csinos Icuka, aki szintén ott dolgozott az irodában, a legundokabb kis bestiák közül való volt, akikkel az életben találkoztam. Túltett az anyján is. Ha a Központi Szállításból valamely másik üzembe kellett „trógerolnunk” anyagokat, alkatrészeket, gépeket, Icuka kötelessége volt kísérni bennünket, nehogy – Isten őrizz! – egy pillanattal tovább elmaradjunk a kelletnél, és ő vitte a szállítójegyeket is. Ezeket, úgy látszik, nem merték ránk bízni.

- Na, gyerünk, gyerünk! - vezényelt Icuka.- Na, mi lesz már azzal a kiskocsival? Nem esik le az aranygyűrű az ujjáról, ha kicsit jobban megfogja azt a gépet! Nem szakad le a dereka, ha megindítja azt a kocsit! - Ilyen bájhangokon diskurált velünk a kis édes, és mi szívből utáltuk. Sohasem hittem volna, hogy egy csinos, fiatal leányarctól annyira undorodni lehessen, ahogy én Icuka fitos pofikájától undorodtam. Bezzeg a német katonák, akikkel az édes Icuka órákig flörtölt a gyárudvaron, nem undorodtak tőle. Méltók voltak egymáshoz...

#

A TÁBOR SORSA napról napra bizonytalanabbá vált, élete egyre nehezebbé. A létszáma már elérte a négyszáz embert, és már-már arról volt szó, hogy új barakkokat kell építenünk.

Az üzemellenőrök terrorja féktelenné fajult - már mukanni is alig mertünk. Akit levélíráson kaptak, azt azonnal vitték is a szobájukba, ahol zárt ajtók mögött „elintézték”. Összevissza pofozva, rugdalva, vesszőzve került ki onnan. Még rosszabb sorsa volt azoknak, akiket újságolvasáson értek - ezeket nemcsak összevissza verték, hanem kihallgatásra is rendelték Pusztafi elé.

A gyárban is súlyosbodott minden, egyre kevesebb lehetősége volt a munka sabotálásának, de nemcsak mi, hanem a munkások részéről is.

És mégis, amikor június 15-én reggel fél kilenc tájban küldöncök siettek szét az üzemekbe, azzal a paranccsal, hogy az internáltak azonnal hagyják abba a munkát, és sorakozzanak a gyár főterén, valami megmagyarázhatatlan rossz előérzet nehezedett ránk. A deportálás réme, mint valami sötét árnyék, állandóan kísértett a tábor életének láthatárán, és ha ezt a gondolatot igyekeztünk is elhessegetni magunktól, ha színleg haragudtunk is azokra az „örök pesszimis-

tákra”, akik szüntelenül idegesítették a tábort ilyen rémhírekkel, belül – azt hiszem – valamennyien, kivétel nélkül, meg voltunk győződve arról, hogy előbb-utóbb mi is vagonba kerülünk.

Amikor tehát ezen a júniusi reggelen otthagyták velünk a munkánkat, és sorakozót rendeltek el, rögtön tudtuk, miről lesz itt szó. Ott álltunk némán, sápadtan a sorban, Vajda parancsnokunkkal, és előttünk Pusztafi, listával a kezében. Akit szólított, annak ki kellett lépnie, bemondani születési adatait, és amikor vagy ötven ember együtt volt, a többit visszaküldték munkahelyére, a kijelölteknek pedig pár perc alatt össze kellett csomagolniuk, és a teherautók már meg is indultak velük a város felé.

Sok kedves, jó bajtárs, barát távozott el velük körünkől. Többek közt Róna Ödön, az Újság volt kiadóhivatali igazgatója, a legnemesebb szívű, legvallásosabb érzésű emberek egyike, akiket valaha ismertem. Győri Imre kollégánk, dr. Czukor Gábor ügyvéd, Rittersporn Aladár, a tábor közkedvelt humoristája. Legnagyobb meglepetésünkre, ezeket és még néhány bajtársunkat pár nap múlva egy újabb internálószállítmánnyal visszahozták, de másnap megint előálltak a vészjósló teherautók. Ebédidő közben, zuhogó esőben volt ez, még annyi időt sem hagytak, hogy elfogyasszuk kis darab sajtból, apró szelet lekvárból és kenyérből álló ebédünket, legnagyobb részüket másokkal kiegészítve, összesen ötvenhatvan embert, megint elvittek a táborból.

Leírhatatlan az izgalom, ami az ilyen napokon a táborban uralkodott. Leírhatatlan, és semmi máshoz sem hasonlítható az a nyomasztó, sötét nyugtalanság, amely a lelkeket megülte. Hiába próbálta dr. Vajda Ernő – akinek szíve minden egyes emberért külön-külön vérzett – elhitetni velünk, hogy deportálásról szó sincs, gazdasági munkára, mienké-

nél sokkal jobb táborba vitték az eltávozottakat, mindnyájan tudtuk, hogy ez csak kegyes csalás.

Aztán jött a harmadik transzport, egy vasárnap délelőtt, amikor a tábor egy része a gyárban dolgozott, másik része pedig a körletben végezte a szokásos vasárnapi nagytakarítást és a szükséges munkákat. Ezúttal Vértés üzemellenőr, Pusztafi legkegyetlenebb pribékje, bonyolította le az elszállítást. Ekkor történt, hogy Zsoldos Jenő kollégánk, aki elvből igyekezett megőrizni testi kondícióját, hogy ezzel lelki egyensúlyát óvja, kifogástalan sortjában, ragyogó fehér sportingében, elegáns, szinte siófoki illúziót keltő szandáljában, talán éppen ezzel a mondén megjelenésével úgy magára vadította Vértés urat, hogy soron kívül, mikor az elszállítandókat már kijelölte, őt is felparancsolta az egyik teherautóra, és úgy, ahogy volt, teljes strandpompájában elvitette.

A negyedik és utolsó transzportot július 14-én este, alig valamivel takarodó előtt indították el. Ezúttal Ubrizsy személyesen jött ki a táborba.

Amikor sötétedéskor a teherautókkal megjelent, a tábor szíve mintha megdermedt volna.

– Meglátod, most én is sorra kerülök – mondta dr. Algai József elhalványodva.

Megfoghatatlan előérzet volt ez – harmincöt ügyvédet vittek el ekkor, köztük őt, dr. Klein Pált, dr. Faragó József János kedves barátaimat, sőt dr. Kovács Györgyöt, a tábor parancsnokhelyettesét és dr. Ambrus Józsefet, a népszerű „századírnököt” is, de velük együtt még sok kiváló bajtársunkat, akik valamikor kiemelkedő szerepet játszottak a magyar gazdasági életben. És velük ment szegény Flóris Ervin barátom is, mindenesti beszélgető partnerem.

Ennek a négy transzportnak utasaiból alig néhányan vannak ma itthon, köztünk. Zsoldos például, hihetetlen vi-

szontagságok után, csodával határos módon szabadult meg. A többi elnyelték a németországi gyűjtőtáborok és halálgyárak, ahonnan ki tudja hányan, és ki tudja, mikor térnek vissza?

Csak most, nemrégiben tudtam meg, micsoda emberfeletti küzdelmet folytatott dr. Vajda Ernő, hogy mentse a menthetőt, és a deportálásra ítélték létszámát csökkentse. Mind a négy esetben százötven-százötven ember volt kiszemelve deportálásra, de Vajda hallatlan bölcsességgel, szívósággal három esetben le tudta ezt a létszámot alkudni a harmadára. Az említett vasárnapi transzport listáján – például – az összes újságírók is szerepeltek. A listákat Péter és Pál állította össze: Hain Péter és Ubrizsy Pál. A negyedik esetben Vajda minden erőfeszítése csődöt mondott, a listán nem sikerült változtatni. Nyilván azért is jött ki Ubrizsy személyesen, mert neszét vette, hogy Vajda a három megelőzőt lekonyörögte a harmadrészére.

Annyi bizonyos: ha ma a horthyiligeti társadalom értékes rétegéből még néhányan életben vannak, ezt nemcsak a „sors bona, nihil aliud” örök metafizikai törvényének köszönhetik, hanem Vajda Ernő magatartásának is.

XI. A VÉGZETES VASÁRNAP

VOLT AZONBAN egy áttörhetetlen pontja a horthyiligeti ná-cirendszer Siegfried-vonalának, amelyet még dr. Vajda is hiába ostromolt: a légoltalmi óvóhelyek kérdése.

Amint mondtam: a gyári vasbeton bunkerekből minket kitiltottak. Óvóhelyünk célját azok a magunk ásta, alig embermagasságú futóárkok szolgálták, amelyek minden eső után térdmagasságon felül megteltek vízzel, tehát használhatatlanokká váltak, de egyébként is egészen értelmetlenek voltak, mert bombázás esetén legfeljebb a légnyomás ellen védelemztek volna. Repeszdarab, vagy éppen telitalálat ellen még annyi védelmet sem nyújthattak, mint az erdő fái. És, ami a legjellemzőbb: Pusztafi utasításaira a tábor körletének azon a vonalán kellett a futóárkokat megásnunk, amely a repülőter és a gyár között, egy esetleges bombázásnak pontosan a szórási magvába esett.

Úgy ástuk, ástuk ezeket az árkokat, mint akik saját sírgödrüket ássák.

Baj azonban – egyelőre – nem történt. Légitámadás gyakran volt ugyan, de sohasem nálunk, páholyból néztük, hogyan bombázzák az angolszász repülők a W. M.-gyárat és más csepei üzemeket, míg a miénket, úgy látszott, nem fenyegeti már semmi veszély. Ha a gyárban ért bennünket a riadó, futottunk az erdőbe, mikor pedig Pusztafi ezt is megtiltotta, zárt rendben a táborba siettünk vissza, és kiültünk a futóárok szélére, sütkérezni.

Közben ötven női internált is érkezett Horthyligetre. Őket a gyár igazgatósági épületének pincéjében helyezték el,

ahol azelőtt a mi óvóhelyünk volt. Soknak közülünk a felesége, édesanyja, nőtestvére, leánya, menyasszonya volt az internált nők között, és elképzelhető, mennyire vágytak találkozni egymással. És azt sem nehéz kitalálni, hogy Pusztafi és pribékjei, az üzemellenőrök, milyen fokozott gyönyörűséggel igyekeztek megghiúsítani minden ilyen találkozást. Anynyira, hogy egy ízben valamelyik bajtársunkat azért verték meg, mert munkába menet a gyár udvarán integetni merészt a nők csoportjával szintén munkába menő feleségének.

Egyik szombaton azután, parancsban jött, hogy azok az internáltak, akiknek hozzátartozójuk van a női táborban, másnap látogatóba mehetnek hozzájuk, délután háromtól ötig. Megható volt látni azt az izgatott készülődést. A legrongyosabb, a legmegviseltebb ruházatú férj, testvér, apa vagy vőlegény is kicsinosította magát vasárnap délután, és Vajda parancsnok vezetésével (akinek felesége szintén a női tábor lakója volt) elindult a menet. Elöl Kürti mérnök, ünnepélyes sötét ruhában, nagy, piros pipacsbokrétaival kezében, melyet a tábor körletén túl elterülő mezőn szedett. Estefelé tértek haza – Dudás főhadnagy meghosszabbította a látogatási időt. Ezen a napon legalább néhány boldog ember is akadt a táborban, a sok boldogtalan között, aki annál keservesebben érezte a maga árvaságát.

A tábor élete egyébként viszonylagos nyugalomban telt. Egyrészt az internáltsággal bizonyos időtartamon túl együtt járó fáradtság, másrészt az egyre kedvezőbb hadi helyzet okozta optimizmus termelte ki magából ezt a nyugodtabb hangulatot. Az angolszász invázió híre, melyet hetek óta vártunk, persze, leírhatatlan izgalmat váltott ki belőlünk is. Kézről kézre jártak a munkások által zsebünkbe csempészett újságok, szájról szájra a rádióhírek, amelyek szintén a gyári munkásoktól eredtek, de az üzemellenőrök fokozott buzga-

lommal lestek, mikor és hol csaphatnak le a suttyomban újságot olvasókra, mikor és hol hallgathatnak ki az invázióról folytatott eszmecseréket, és ehhez mérten a pofozások statisztikája is erősen emelkedett. Az általános izgalom lázgörbéje még magasabbra szökött, amikor július 20-án megérkezett a Hitler ellen elkövetett merénylet híre.

Ekkor már hetek óta megkövetelték tőlünk, hogy a gyár-ból a táborig vezető úton, amikor munkából tértünk haza, énekeljünk. „Ugye, fiúk, szép élet az internált élet” – énekeltük a régi bakanótát, némi korszerű módosításokkal – meg azt, hogy „Házunk előtt vígan muzsikálnak, engemet pedig visznek, internálnak”. Énekelnünk kellett, akár akartunk, akár nem, mert különben futólépés következett volna. Énekelnünk kellett, amikor már hetek óta semmi hírt sem hallottunk hozzátartozóink-ról. Énekelnünk kellett holtfáradtan a munkától, elgyötörten a megaláztatásoktól, és ezt a kényszert még külön kínzásnak éreztük mindig. De bezzeg lelkes örömmel énekeltünk ezen a július 20-án. Ha a merénylet nem sikerült is, éreztük: ez már a vég kezdete Németországban. És a túlzó optimisták sok kedvező álhíre: forradalomról, utcai harcokról, a nácivezérek bukásáról... Hej, de vidáman vonultunk haza ezen az estén, micsoda mámoros hangulatban voltunk! Másnap aztán annál keserve-sebb lehangoltság nehezedett ránk, és ez valami egészen megmagyarázhatatlan kísértőtünete volt az internáltéletnek: egyik nap az optimizmus egekig lobogó eufóriája, másnap a legsúlyosabb, a legsötétebb pesszimizmus csüggedtsége. Olyan volt ez, mint az a bizonyos „skót zuhany”, amelyet idegbetegeknél alkalmaznak: forró-hideg, forró-hideg, minden átmenet nélkül. Csak-hogy mi éppen ettől a „skót zuhanytól” lettünk idegbetegekké.

És kínzóink is gondoskodtak róla, hogy túlságosan el ne bízzuk magunkat valahogy a számunkra oly kedvezően alakuló hadi helyzet hatása alatt.

Egyik este, bevonulás után, Vértess úr jelent meg a táborban, és – valami állítólagos feljelentés alapján – motozást rendelt el, nem rejtegetünk-e fegyvert, robbanószert, fényképezőgépet vagy titkos rádióleadó állomást. Ez a selyemfiú külsejű hóhér hihetetlen brutalitással hajtotta végre a motozást pribékjei segítségével. Nekem – véletlenül – szerencsém volt. Az én bőröndömet egy fiatal, alig huszonnégy-huszonöt éves üzemellenőr „úr” kutatta át, akit akkor láttunk először a táborban. Az első, ami a keze ügyébe került, kedves szájharmonikám volt, Terus küldte utánam a táborba. (Ha tudta volna szegény, mennyire nem volt ott kedvem szájharmonikázni, pedig otthon nagyon szerettem!)

– Mi ez? – kérdezte a busafejű, bumfordi kis üzemellenőr.

– Szájharmonika – mondtam, kényszeredett vigyorral.

– A tied? – folytatta a vallatást magas előljáróm.

– Az enyém.

– Tudsz rajta muzsikálni?

– Tudok, de nem szoktam. Ha üzemellenőr úrnak tesszik, szívesen odaadom.

– Nem köll – mondta, és visszadobta a bőröndbe a kis hangszert, de közben láttam, hogy majd a szeme ugrik ki, úgy vágyódik utána.

– Tessék csak elfogadni tőlem, én igazán nem játszom rajta soha – nyújtottam felé a szájharmonikát.

– No, jó, elfogadom – mondta kegyesen, és azzal be is fejezte a motozást. Csak ennek köszönhettem, hogy nem motozott tovább bőröndömben, és így nem találta meg a benne felhalmozott fegyvert, robbanószert, fényképezőgépet és titkos rádióállomást, mert hiszen, ugyebár? – mi sem valószínűbb, mint az, hogy a Röck Szilárd utca és a Tsuk-telep rostáján átesve is mindnyájunk bőröndje, hátizsákja zsúfolva volt ilyenekkel.

Avagy talán attól tartottak, hogy a gyári munkásság szerelt fel bennünket ilyen veszélyes holmikkal?

Nem hiszem. Az egész megint csak ürügy volt arra, hogy megkínózzanak, mert az ilyen ürügyek kitalálásában határtalanul leleményesek voltak.

Még egy hasonló motozáson kellett átesnünk. Egyik vasárnap délelőtt, amikor a tábor nagy részét dolgozni rendelték be a gyárba, a többinek pedig a körlet rendbe hozása volt a feladata, csendőrök jelentek meg a színen. Feltűzött szurronnyal elállták a kijáratokat – nem tudtuk, mi lesz ebből. Legvalószínűbbnek az látszott, hogy megint deportálás. Így tehát szinte megkönnyebbültünk, amikor Vértés úr, a múltkori motozáshoz hasonlóan, összerelt bennünket a második udvaron, leültetett a földre, és elrendelte, hogy bőrröndjeinket, hátizsákjainkat ki kell kutatni: ki mennyi pénzt és dohányneműt rejtget.

Akinél húsz cigarettánál vagy tíz szivarnál és harminc pengőnél többet találtak, attól elvették ezt a többletet. Volt közöttünk egy derék borbély, aki – gyári munkája után és minden pihenőidejét feláldozva – nyírta, borotválta a tábor, és így körülbelül ezer pengőt dolgozott össze, amit az első adandó alkalomkor el akart juttatni a városban, csillagos házban nyomorgó kis családjának. Ettől éppoly könnyörtelenül elvették nehezen összegürcölt pénzecskéjét, mint a gazdag nagyiparosoktól, akiknek még itt is módjukban állt, hogy a városból nagyobb összegekhez jussanak, összesen mintegy tízezer pengőt szedtek össze a táborban. Hogy ennek az összegnek mi lett a sorsa, nem tudom. Az elkobzott cigarettáról azonban megtudtuk, hogy rögtön szétosztották a Horthyligeten és a környékbeli falvakban állomásozó német katonák között, sőt sokan azt is tudni vélték, hogy az ő kezdeményezésükre rendelte el Pusztafi helytесе, Vértés úr, a dohánynemű elkobzását.

(Máig is rejtély előttem, hogyan juthattak egyesek közülünk olyan nagy mennyiségű cigarettához? És még megfoghatatlanabb, hogyan titkolhatták még előlünk, bajtársak előtt is, hogy ennyi szívnivalójuk van? Általában: a cigaretta! Nemcsak valuta volt ez, még olyanok is gyűjtötték, akik nem dohányoztak. És számomra az ártatlan fehér kis cigaretta csak ott, Horthyligeten vált az emberi jellem szimbólumává vagy talán inkább próbakövévé. Volt egy újságíró kollégám – nevét persze nem írom ide –, aki mosolyogva nézte, hogyan szedgetem fel a földről az eldobott cigarettacsutkákat, hogyan gyűjtögetem féltő gonddal az ilyen, nem éppen gusztusos „csikk-dohányt”, és gyúrok belőle cigarettát magamnak, de ha egyszer-egyszer megtörtént, hogy cigarettaehségemben kértem tőle, sajnálkozva jelentette ki: ne haragudj, nem adhatok, épp az utolsót szívom. Mindig „épp az utolsót” szívta. A motorozásnál ennek ellenére dobozsámra kobozták el bőröndjéből a Memphist és Symphoniát. Viszont ha kedves, fiatal és pénztelen bajtársamnak, Abádi Robbinak véletlenül sikerült két cigarettát szereznie, biztos, hogy az egyiket kéretlenül is nekem adta. És ha Róth Zoltánnak, a szegény Izabella utcai cipészsegédnek valaki pár cigarettával fizetett bakancsjavításért, szó nélkül a zsebembe csúsztatott belőle néhányat.)

Július 29-én, szombaton tifuszoltást kaptunk a gyárban. Szokatlanul jó hangulat uralkodott a táborban. Egyrészt, mert az oltás miatt szombat déltől hétfő reggelig pihenőt kaptunk, másrészt a deportálás fenyegető réme elvonult előlünk. Néhány nappal előbb ugyanis megtörtént, amitől mindnyájan rettegtünk: valaki megszökött a táborból. Az illető a tábor megbízhatatlan elemei közül való volt. Ubrizsy mégis mindnyájunkat felelőssé akart tenni a szökésért és „en bloc” átadni a németeknek. Ez a tőle már-már megszokott fenyegetés azonban most egészen véglegesnek és végzetes-

nek látszott. Megint Vajda parancsnokunk mentett meg bennünket. Garanciát vállalt, hogy amennyiben ezt lehetővé teszi számára, személyesen nyomozza ki a szökevény rejtekhelyét, és juttatja a rendőrség kezére. Dr. Vajda akkor már egy ideje akadálytalanul beutazhatott a városba, hogy a Rökk Szilárd utcában vagy az OMZsA-nál elintézzze a tábor ügyesbajos dolgait. Most azonban két detektívet is melléadtak, akiket a szökevény nyomára vezessen. Vajda Ernő előbb töviről hegylőre kifaggatta a szökevény szobatársait és bizalmasabb bajtársait, mit tudnak róla. Aztán – a detektívek kíséretében – bement a városba, végigjárt egy sereg zugkávéházat, kétes hírű mulatóhelyeket, és néhány nap múlva kézre kerítette a szökevényt.

Sok száz ember feje felől hárította el ezzel a deportálásnak most elháríthatatlanul lezuhanni készülő Damoklesz kardját.

Szóval a tábor ezen a délután szokatlanul jó hangulatban volt.

Az éjszakát nyugtalanul töltöttem. Az oltástól enyhe hidegrázásom, kis lázam volt.

Gyönyörű, napfényes reggelre ébredtünk – végre Csepel, ez a szeszélyes éghajlatú, mindig széljárta, többnyire ködös, hűvös szigetvilág is engedett a nyárnak. Egésznap munkaszünetet ígértek ugyan, de csak természetes, hogy ezúttal is – mint minden vasárnap – beállított valaki, és munkásokat követelt. Most a repülőtérről jöttek értünk. Parancsnokunk nehezen tudta összeállítani a munkába küldendők csoportját, igen sokan lázasak voltak az előző napi oltástól, a tábor egy része kora reggel óta burgonyát hámozott az ebédhez, másik része nagytakarítást végzett. Vajda Ernő, aki sohasem tett kivételt senkivel, mégis inkább a fiatalabbakat „szúrta ki” ezen a reggelen, hogy az idősebbeket kímélje.

Volt közöttünk egy kedves, fiatal fiú, Gráner Tamásnak hívták, aki arról volt nevezetes, hogy állandóan a legbonyolultabb matematikai problémákon törte a fejét. Nekem az álmodozás és a hit, András Ernőnek az Anyegin Eugén, Abádi Robbinak a Beethoven-muzsika (füttyülve és dalolva persze, nem pedig hangszeren), a jó öreg bécsi Seligmann mérnöknek a relativitáselmélet, a hitbuzgó katolikus Sármánci Sándornak az imádság, Gáspár Lacinak, a tábor polihisztorának, a hadi helyzet tanulmányozása és magyarázása, Kelemen Emilnek, a festőnek, a naplementék színpompája, dr. Fried Sebesi Ernőnek, az ismert felvidéki költőnek, a szonettírás volt a narkotikumunk, – a kis Gráner Tamásnak a matematika. Erősen vallásos ifjú volt, aki ezen a reggelen, éppen valami zsidó ünnep lévén, az imaháznak kijelölt sivar odúban ájtatoskodott, többi vallásos hitsorstársával. Parancsnokunk őt is kijelölte munkára, de amikor megtudta, hogy istentiszteleten van, kihagyta a csoportból.

Az udvaron, a mezőn, szellőzésre kitett színes pokrócok tarkáltak, száradni akasztott fehérnemű világított vakító foltokban... nem tudom, miért éppen ezen a reggelen jutott először eszembe, hogy ez milyen feltűnő lehet a repülőknél, ha bármily magasságban szállnak is. Csak egy pillanatra villant fel bennem ez a gondolat, azonnal el is felejtettem, éppen hozzá akartam látni, hogy néhány fehérneműmet kimossam, amikor megszólalt a sziréna. Tizenegy óra volt.

Nem túlságosan siettünk a sorakozással, hogy óvóhelyünkre vonuljunk. Pár perc múltával mégis a futóárkokban voltunk, de most – különös – senkinek sem volt kedve inkább az árkok szélén a fűbe heverni és sütkérezni a hevesen szűrő napfényben. Talán mert a legtöbben kissé lázasak voltak az oltástól, talán mert parancsnokunk fokozottabban el-

lenőrzött bennünket, talán mert, mit tudhatom?... valami rossz előérzetünk volt. De semmi sem történt. A feszült várakozás fojtott viharelőtti csöndje ülte meg a tájat, valahol egy tücsök cirpelt a párolgóan sűrű és fülledt nyári hőségben. Egymásután múltak a negyedórák, de repülőgépnak nyoma sem volt sehol.

Rosszul voltam, éreztem, hogy a tűző napfényben fokról fokra emelkedik a lázam, halálos fáradtság szállta meg tagjaimat, és szinte sóvárogva gondoltam szobánkra, ahol végignyújtózhatnám szalmazsákomon. Többször is megtettem már légiriadó alatt, hogy kiszöktem a futóárokból, visszalopóztam szobámba, és leheveredtem. Most is ez a gondolat kísértett, és már éppen az árok kijárata felé indultam, amikor egy szempillantás alatt megtelt a csönd az angolszász repülőgépek jól ismert, szaggatott morgásával. És alig telt bele egy másik pillanat, amikor közvetlen közelünkben – az alig öt-száz lépésnyire elterülő – repülőtér felett, a vakítóan kék égen megjelent a fehér „kondenzcsík”, amelyről már mindnyájan tudtuk, mit jelent.

– Kondenzcsík, fölöttünk! – ordított valaki. – Lebukni! lebukni!

Lekuporodtunk mélyen az árok fenekére, és ebben a pillanatban dermedtő süvítéssel lezuhantak az első bombák. Valaki felugrott közülünk, és valóságos önkívületben kiáltott: ég a hangár! ég a repülőtér!

Egyre vérfagyasztóbban hallatszott az a sikító, sivalkodó, kromatikusan vijjogó hang, amely a fejünk felett repülő nehézbombázóknak azóta hajh! már alaposan megismert motorbúgása, és egy másodperc sem telt el, amikor lezuhogott fölénk az első szőnyeg. Mögöttünk, előttünk, jobbra és balra tőlünk tompa dördüléssel robbantak a bombák, fölöttünk sziszegve frecskendeztek szét a szilánkok, alattunk úgy

rengett a föld, hogy a keskeny árok szinte imbolygott, mint törékeny lélekvesztő a viharos tengeren.

Tudtam, mi történik, azt is tudtam, hogy a bombázás most közvetlenül nekünk szól, de a biztos halál gondolata valahogy még mindig nem jutott el a tudatom felszínéig. Az árok fenekéhez lapultam szorosan – nem tudtam, hogy micsoda örültséget csinálok ezzel. Pár percnyi ájult csend volt, némultan és bénultan kuporogtunk, lapultunk az árok mélyén. A távolodó repülőgépek – tisztán észlelhettük –, most a gyárat bombázták.

Elzúgott fölöttünk a második hullám – dübörögve dobolt a földön, és mellettem megszólalt Kiss Olivér bajtárs:

– Ha ezt élve megússzuk, nagy szerencsénk lesz! De nem hiszem... – mondta halkan.

– Búcsúzzunk el egymástól, talán találkozunk a másvilágon – felelte Róna Ödön közvetlen szomszédom, és – velem együtt – halkan mormolni kezdte az Üdvözlégyet.

Ebben a pillanatban eszméltem csak rá, hogy a halál torakában vagyunk, és nincs többé menekülés, hacsak csoda nem történik.

Amit ekkor éreztem, már nem volt félelem, hanem inkább valami mondhatatlan megaláztatás keserősége. Kuporogva bújni a föld mélyébe, azok elől, akiket soha egy pillanatig, még most, ezekben a végzetterhes percekben sem éreztem ellenségeimnek, hanem mindig jótevő barátainak, megadással tűrni, hogy azok zúdítsák ránk a bombaszörnyeket, akiknek győzelméért imádkoztam éjjel-nappal, meghalni az ő bombáiktól, amelyeket nem is nekünk szántak, mert ha tudták volna, hogy a németeknek és aljas magyar bérenceiknek csak tehetetlen áldozatai lapulnak itt a futóárok mélyén, nem a mi fejünk felett dobják le halálos terhüket a gépek.

Sírni, ordítani, tombolni szerettem volna a keserűségtől, de csak szívem kalapált vadul, és ajkam mormolta hal-
kan... Asszonyunk, Szűz Mária... Istennek szent anyja...
imádkozz érettünk, bűnösökért... most és halálunk óráján...
Ámen...

És elviharzott felettünk a harmadik hullám... a negye-
dik... ötödik... hatodik... szőnyeg, szőnyeg után, szinte mérnö-
ki pontossággal meg tudtuk állapítani, hány lépésnyire rob-
bannak a bombák, mögöttünk, előttünk, oldalt, dübörgött,
zengett a föld, homokgejzírek lövelltek ég felé, forró és foj-
togató füstszag imbolygott súlyosan a levegőben, és egyszer-
re, az alig negyvenlépésnyire húzódó szomszédos futóárok
felől Vajda Ernő kétségbeesett kiáltását halljuk:

- Mindenki ide! Ásót hozni! Beomlott az árok! Siesse-
tek, megfulladnak!

Kiugrottunk az árokból. Sűrű sötétség volt, éjszakai ső-
téség, amelyen csak mint halvány fehér korong derengett át
a nap. De ez a sötétség, ez az éjszaka nem fekete volt, hanem
kénsárga. Vakon botladoztunk előre, sokan ásókért, csáká-
nyokért szaladtak, mások velem együtt a beomlottak felé,
pedig fejünk felett még ott keringtek az angol vadászgépek,
és sűrűn géppuskáztak. Órára néztem: tizenkét perccig tar-
tott az egész, szörnyű örökkévalóság: a támadás. És – mint
később megállapították – 1200 bomba hullott ránk tizenkét
perc alatt.

Mire odaértünk, úgy húzódott szét a sárga sötétség a táj
felől, mint valami színházi függöny. Szörnyű volt a kép, amely
elénk tárult. Az árok beomolva, közvetlenül mögöttem, előttem
és kétoldalt hatalmas bombakráterek, itt-ott egy-egy lilára
vált emberi arc meredt ránk, kidagadó szemmel, lihegő, ful-
ladó szájjal, alig betemetve. Előbb ezeket a szerencsétleneket
ássuk ki, és visszük eszméletlenül a bokrok aljába, ahol le-

fektetjük őket. Előrohannak orvos bajtársaink, injekciókkal, dörzsöléssel élesztik a lassan-lassan eszméletre térőket. Közben nekilátunk az ásáshoz, mert a beomlott árokban még bizonyára vannak olyanok, akiket az agyagos homok teljesen eltemetett. Nem tudjuk, hányan lehetnek, hiszen a tábor egy része munkába ment, egy másik csoport pedig a légiriadó szirénajelére Szigetszentmiklós felé szaladt szét. Ásunk zihálva, lázasan, de közben vigyázva, nehogy az ásó megsebezze azt, akit napvilágra akarunk hozni.

Végre felbukkan az első fej. Lilán, valami furcsa, szinte gunyoros mosolyra torzulva, a szájából vércsík szivárogo. Lőrincz Miklós, az író. Az árnyékba visszük, lefektetjük, az orvos megmutatja, hogyan alkalmazzuk a mesterséges légzést, egyik kámforos koffeininjekciót adja a másik után, az eszméletlenül fekvőnek semmi sem használ.

Közben rohanva jönnek a gyárból az internált nők, orvosossággal, kötszerrel, injekciós dobozokkal – sírva ölelik, csókolják egymást összetartozók, idegenek. A nők asztalt hoznak, felszerelik a segélyhelyet – egymásután bukkannak elő az ásók nyomán az eltemetettek, és mind – mind eszméletlen. Már hosszú sorban hevernek a bokrok mentén, mindnyájan felváltva dolgozunk életre keltésükön, lihegve, izzadva gyúrjuk lemeztelenített felsőtestüket, hajlítjuk előre-hátra karjukat, térdüket, injekciót kapnak, injekció után – egyik sem mozdul.

Az orvosok szívük fölé hajolnak a sztetoszkóppal, pupillájukat vizsgálják, ütőerüket figyelik, egyre lemondóbb arccal, de azért erélyesen meghagyják, hogy folytassuk az élesztési kísérleteket.

Hiába, másfél órai megfeszített munka után sem jelentkezik bennük az élet leghalványabb szikrája sem, az orvosok csüggedten legyintenek: abbahagyni.

Ott fekszenek egymás mellett, öregek, fiatalok, ó főként fiatalok, köztük a kedves kis matematikus, Gráner Tamás, akinek lányos, rózsás arca most olyan, mint egy szürkéssárga maszk. Ott fekszik, és másfél órája még az imaházban Istenhez fohászkodott, Istenhez, akinek útjai nem a mi útjaink, akinek gondolatai nem a mi gondolataink, és kiről írva vagyunk, hogy ifjan magához veszi, akit nagyon szeret... És ott fekszik Neumann mérnök, akinek a németek parancsára egy igen fontos találmányán kellett dolgoznia a táborban, ott fekszik dr. Munkácsi, az ismert újságíró, ott fekszik Turner Bandi, a szőke, izmos, fiatal óriás, aki a tábor büszkeségének, a tábor legjobban méltányolt munkáscsoportjának, az úgynevezett Cyclopsoknak tagja volt, ott fekszenek egymás mellett húszan, és mi irtózva, könnyes szemekkel fordulunk el az iszonyú látványtól.

De a nyilasinges Babcsák üzemellenőr úr most is gúnyosan mosolyogva áll meg mellettünk, miután a biztos gyári bunkerből végre előmerészkedett, és elmaradhatatlan pálcájával a lába szárát veregetve, így szól hozzánk:

- Csak ennyien tudtatok megdöglenni? Azt hittem, mind megdöglöttek...

Ez volt a halotti beszéd húsz ártatlanul megölt ember felett – a hang Babcsák Antalé volt, a kéz azonban, amely megölte őket, Baky Lászlóé.

Hirtelen vihar támadt. Zuhogó eső verte a földön heverő szegény halottakat és távolabb a negyven súlyos sebesültet, akik elszállításukra vártak. Nem volt hova vinni őket a szakadó eső elől. Körletünk romokban hevert. A második udvaron, pontosan ott, ahol annak idején Pintér hadnagy úr gyászos emlékeztető üdvözlőbeszédét hallgattuk, hatalmas bombatölcsér. A légnyomástól mint kártyavárak omlottak össze a vályogviskók, a szalmazsákomra rászakadt a fal, maga

alá temetve bőröndömet, pokrócomat, egyéb holmimat, mindent teleszórva törmelékkal, üvegcsereppel. A légnyomás ereje olyan irtózatossá volt, hogy Szabó Béla kollégám, szétbonthatatlan köteggé csavarodva, egy pohárba belenyomódva találta meg később zsebkendőit. És ide akartam én is visszaszökni az árokból, egy pillanattal a repülőgépek megjelenése előtt.

De hiszen, ami ezt illeti, ott az árokban sem voltam nagyobb biztonságban – „mektoub” – mondják ilyenkor az arabok: kinek, ami megírva van...

Ott ültünk zuhogó esőben a romokon, halálos fáradtan, testben, lélekben összetörten, hajléktalanul, tanácstalanul, és úgy éreztük: mélyebbre már nem süllyedhet emberi sors.

Mit tudtuk akkor, mi vár még ránk?

XII. A „REVÍZIÓ”, A „SVÉDEK” ÉS AZ ÁLTALÁNOS BOMLÁS

Július 30-A tragikus eseményeivel, a szörnyű bombatámadással, egyszerre megfordult a tábor sorsa. Mintha testi-lelki szenvedéseinek három hónapos crescendója elérte volna azt a fortissimót, amelyet lassan-lassan már csak az elcsöndesedés követhet: mintha a dráma elérte volna azt a csúcspontot, amelyen túl már nem fokozódhat, mintha az égbolton összesereglett fellegek egy irtózatos erejű viharban kiadták volna minden mérgüket; mintha a túlfeszített húr engedett volna, hogy még ne pattanjon, ettől a naptól kezdve minden megváltozott körülöttünk és bennünk.

Minden, ami ettől a naptól kezdődően velünk történt, csak összefüggéstelen képekben él bennem, mint egy pokoli filmmontázs felvillanó és eltűnő képei.

Még a bombázás napján átköltöztünk a körülbelül fél kilométernyire fekvő munkásbarakkokba. Munkabeosztásunk is megváltozott, de a bombák felrobbantották a tábor egész fegyelmét is. Csodálatosan megjuhászkodtak az üzemellenőrök, már akiket meghagytak mellettünk, mert a leggonoszabbakat, Pusztafit, Babcsákot, Vértest, alig láttuk többé. Ennek azonban korántsem a szövetségesek bombái voltak az okozói, hanem a magyar belpolitikában beállott enyhülés. A két gyilkos, László Endre és Baky, megbuktak, Sztójay elvonult a színtérről, a helyzet egyre javult odabenn a városban és ehhez mérten odakint a táborban is. Egy este megjelent Ubrizsy, négyszögbe sorakoztunk, és legfőbb urunk, parancsolónk ekkor a következő beszédet intézte hozzánk:

- Hallottam - mondta jellegzetes orrhangján -, hogy a legutóbbi bombatámadáskor milyen veszteségeik voltak. Sajnálatosnak tartom, hogy így történt. Arról is értesültem, hogy maguk mennyire megállták a helyüket. Ez jó fényt vet magukra. Jelenteni fogom ezt illetékes helyen, és remélem, hogy az internálótáborok küszöbönálló revíziójánál a maguk viselkedését kellőképpen fogják honorálni. Természetesen addig is a legszigorúbb fegyelmet követelem meg, mert ellenkező esetben kénytelen leszek átadni magukat a Gestapónak.

Szót és távozott. A tábor pedig ottmaradt, mint felzaklatott hangyaboly. Revízió, revízió!... e szó mint bűvös jelige lebegett ettől a pillanattól a tábor felett.

És ezzel együtt egy másik, nem kevésbé bűvös szezámja a szabadulásnak: a svéd menlevél.

Aki csak tehette, beutazott a városba... „svédülni”. (És ki ne tehette volna, ha volt annyi pénze, hogy az üzemellenőrurak markába csúsztassa?)

Nekem és a legtöbb bajtársamnak nem volt. De szándékunkban sem állt a svéd menlevelet megszerezni, mi a „revízióban” bíztunk, amely egyre váratott magára. Határozottan éreztük, hogy hamarosan megszabadulunk, hiszen már minden a bomlás tüneteit mutatta körülöttünk. Egyetlen idegtépő izgalom volt egész életünk: mi lesz az úgynevezett „revízióval”? Mikor szabadulunk? A gyári munkások már egész nyíltan beszéltek róla, hogy rövidesen feloszlatták a tábort. A „svédülők” a városból hazatérve egyre jobb és jobb híreket hoztak. Rajniss Ferencet kidobták az Esti Újságtól, a Vörös Hadsereg átlépte a magyar határt, a kijelölt házakról lekerült a sárga csillag, a horthyligeti tábor „revíziója” már a belügyminiszter előtt van.

Közben egyik légiriadó a másik után. Mindennap kilométeres futások a közeli falvakba: Szigetszentmiklóstra, Tak-

sonyba, Tökölre, éjszaka riadt menekülések a gyári bunkerba, melyet – éjszakai riadó esetén – mégis megnyitottak előttünk, majd újra lezártak. Már-már alig dolgoztunk, csak futottunk – dehogyis vártuk többé vágyakozva a riadót, mint azelőtt, rajtunk is kitört a bombapszichózis. De már nem is nagyon törődtek velünk, tehettünk, amit akartunk. Ha dolgoztunk, jó, ha nem dolgoztunk, jó – mindenki csak magára gondolt és arra, hogy mentse az életét. De nemcsak mi, hanem az üzemellenőr urak is, akik buzgón kezdték gyűjteni egyrészt a mentő alibiket a napról napra erősebben érezhető politikai fordulat idejére, másrészt a finom kis készpénzt, amelyet kisebb-nagyobb (lehetőleg inkább nagyobb) „kölcönök” és sápok formájában, még „kapuzárás” előtt sikerült kihúzni a tábor tehetősebb lakóinak zsebéből.

Lázás volt a tábor, és a láz napról napra emelkedett. Egyik nap biztató hírek jöttek, másik nap lehangolóak – alig lehetett ezt már idegekkel elviselni, nem csoda, ha a fegyelem tökéletesen meglazult. Vajda Ernő szinte kétségbeesetten látta, hogyan hull ki kezéből a gyeplő, amelyet hónapokon át, erejének minden megfeszítésével, jóságának, erélyének, bölcsességének teljes harchavetésével, szilárdan tartott.

Nem önmaga miatt – miattunk esett kétségbe, hiszen éppen most, amikor már megcsillant előttünk a szabadulás reménye, amikor ígéretet kaptunk, hogy – addig is – lehetővé teszik hozzátartozóinknak meglátogatásunkat, a fegyelem felbomlása végzetesen és véglegesen megsemmisíthette volna minden reménységünket.

Hiszen éppen fegyelmének, munkájának köszönhette a tábor, hogy Vajdának sikerült a deportálásra ítélték létszámát egyharmadára lealkudnia, hogy sorsunk jelentősen enyhült, hogy Pusztafi, Vértes, Babcsák urak nem rugdostak, po-

foztak bennünket többé, de bizonyosnak látszott az is, hogy a fegyelem meglazulása és a munkateljesítmény csökkenése mindezt könnyen a visszájára fordíthatja. Ezért nyugtalanodott Vajda, és ezért történt, hogy egyik este, parancshirdettkor, kijelentette: leveszi rólunk a kezét, és a tábor felügyeletére felkéri a gyár hadiüzemi katonai parancsnokságát.

Ez aztán hatott – a tábor észre tért. Ha nem is állt egészen helyre a régi fegyelem, a régi munkakedv, egyik napról a másikra lényeges javulás mutatkozott, és ha mi, a tábor fegyelmezettebb, felelősségteljesebb elemei, Vajdával együtt kétségbeesetten éreztük: a hadi- és a belpolitikai helyzet minden kedvező alakulása ellenére is komoly veszedelem fenyeget bennünket, most, a visszatérő fegyelem láttára, kissé megnyugodtunk.

Augusztus 13-ra, vasárnapra, megkaptuk az engedélyt, hogy keresztény hozzátartozóink meglátogathassanak bennünket. A készülődés, várakozás izgalma még azokat is magával sodorta ezen a napon, akik nem vártak, mert nem várhattak senkit. Akiknek nem volt sem keresztény feleségük, sem keresztény gyermekük, rokonuk, de még barátjuk sem. Megható volt, ahogy mégis szívesen segédkeztek rendbe hozni a körletet, asztalokat, székeket, padokat cipelni a tábor végén kijelölt, a többenél valamivel kevésbé sivár helyre, ahol vendégeinket fogadhattuk.

Már kora délután megérkeztek az első látogatók. Feleségek borultak zokogva hónapok óta nem látott férjük vállára, gyermekek csimpaszkodtak apjuk karjába, rokonok és barátok ölelték át egymást, akik már végleg lemondtak arról, hogy valaha még találkozzanak. Kis csomagok kerültek elő, halk, zavart, szemérmes beszélgetés moraja töltötte be az udvart. De a legtöbben csak némán nézték egymást – annyi mondanivalójuk volt, és azt sem tudták, hol kezdjék. Itt-ott

suttogás, okmányok mutogatása: a „svédülés” előkészítő megbeszélései...

Három óra elmúlt, négy óra lett, a mellettünk elrobogó HÉV már egyre gyérebben hozta a vendégeket – az én barátaim sem jöttek. Csalódottan, lemondóan, csüggedten már éppen vissza akartam húzódni szobánkba, hogy legalább ne lássam boldogabb bajtársaimat, akik nem várták hiába kedveseiket, amikor egy meghitten ismerős hang a nevemet kiáltja. Feltekintek, és a síneken át felém rohan fiatal kis pajtásom, Farkas Jancsi (aki annak idején a behívóleveletem utánam hozta), bátyjával, Farkas László pilótazászlóssal, és közös jó pajtásunkkal, Jablonszky Béla főhadnaggyal. De velük jött a pilótazászlós menyasszonya is, szőkén, csinosan – egyszerre mintha a fiatalság és szabadság mámorítóan illatos áramlata suhant volna be velük a tábor rideg, sivár légkörébe. A két fiatal tiszt persze civilben volt, de még így is igen nagy kockázatot vállaltak, amikor látogatásomra jöttek, hiszen majdnem bizonyos volt, hogy a csendőrség igazoltatni fogja a látogatókat: nincs-e közöttük zsidó.

Nem is tudom már, hogyan múlt el az a pár óra. Nem is tudom, mit beszéltünk. Nem is tudom, mit éreztem. Csak azt, hogy minden oly valószínűtlen volt, mintha álmomban történnék. Kedvesen ismerős hangok, szavak a múltból – mintha mélyről, nagyon mélyről, nagyon távolról jönnének. Ők azonnal megtalálták velem a kapcsolatot, hozzám az utat – én félszegen tapogatóztam a régi, megszokott, meghitt hang, a közös szavak, a közös emlékek, egykori közös életünk felé. Annyi minden történt velem közben, annyi minden, ami közöttünk állt, csak az én dolgom volt, az én titkom, az én külön életem. Annyi megfélemlítettség, megaláztatás, amiről nem szabad tudniuk, annyi idegen szomorúság, amit titkolni akartam, annyi árny, ami új volt bennem, és ők a régiek voltak.

Olyan volt ez, mintha egy nehéz álomban azt érezném, hogy valaki megölel, de én hiába tárom ki felé karjaimat, irdatlan messzeségben van tőlem. Csak amikor estefelé elszállingóztak a vendégek, és én szegény drága Róna Ödön bajtársammal (karácsony első napján hurcolták el budai házából, és a Svábhegyen végeztek vele a nyilasok) ott álltam a tábor szélén, a vasúti töltésnél; csak amikor elrobogott a vonat, integető kis pajtásommal és az ő feleségével, leánykájával, csak ebben a pillanatban éreztük: milyen messziről jöttek ők, milyen messzire mennek, és hogy ebben a rövid kis együttlétben mennyivel több volt számunkra a szomorúság, mint az öröm, mennyivel több a keresés, mint a megtalálás, mennyivel több, amit elhallgattunk, mint amit kimondtunk... mennyivel több a felzaklatott vágy, mint a kielégülés.

Levertebb, szomorúbb, felzaklatottabb alig voltam négy nehéz hónap alatt, mint ezen az éjszakán és másnap.

Aztán... a csendőrség avatkozott bele. A kakastollas betyárok kijelentették, hogy a látogatók túlhaladták a megengedett létszámot, az egésznek „titkos gyülekezési” jellege volt, tehát a katonai parancsnokság engedélyezhet, amit akar, és tehet, amit akar, ők, a maguk részéről, nem engedélyezik a további látogatásokat. Az inkriminált látogatói létszám; nyolcvan személy volt, a tábor létszáma: háromszáz fő. De a csendőrök még ennyit is sajnáltak tőlünk...

#

LESZ REVÍZIÓ, nem lesz revízió. A „listán” behívottak pár nap múlva szabadulnak, a többi ügyét egyénenként bírálják el. Nem igaz. Az egész tábor névjegyzéke már a belügyminisztériumban fekszik. Szó sincs róla, az egész csak humbug, meglátjátok, a végén mégis deportálnak bennünket kivétel nélkül. Dehogy deportálnak, egyszerűen csak itt tartanak,

majd csak nem lesz bolond a gyár lemondani az ingyenes munkaerőről. Node kérlek, micsoda pesszimizmus. Vajda Ernő a saját szemével látta a belüghöz felterjesztett listát! Persze, az „urak” megint jól járnak, akinek pénze van, az svéd lett, és már otthon is van, az ügyvéd urak és újságíró urak pedig hamarosan mennek utánuk, de velünk, koldusokkal, a kutya sem törődik. Ugyan kérlek, megyünk valamennyien, hiszen Ubrizsy maga mondta...

Románia kiugrott a háborúból... Bulgária kapitulál... A finnek... A kormányzó mentesítéseket ad egyes zsidóknak... a nyilaspártot feloszlatták... – izgatott viták, Gáspár Lacit körülfogva, aki szeptember elsejére jósolja a háború végét, feszülten figyelő csoportok, amint a hadi helyzetet magyarázza... már nyíltan beszélünk, nyugodtan olvassuk az újságokat, takarodó után sem nyugszik el a tábor. A barakkok előtt, padokon, székeken suttogva beszélgető csoportok... revízió... revízió... szabadulás, szabadulás... holnap, holnapután, a jövő héten... ugyan kérlek, biztosan tudom, hogy már holnap jön a bizottság... fenét bizottság... Ubrizsy jön, és felosztatja a tábort...

De nem történt semmi, csak idegeink feszültek napról napra pattanóbbá.

Augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján, amely a születésem napja, végre azt is engedélyezték, hogy a katolikus vallásúak szentmisét hallgathassanak. Körülbelül negyvenen voltunk, akik reggel hét órakor a gyár igazgatósági épületének földszinti nagytermében berendezett kápolnába vonultunk. Az oltártól jobbra külön csoportban helyezkedtünk el, a széksorokban csendőrök, pilótalegénység és gyári tisztviselők; tisztviselőnők csak eléggé gyéren foglaltak helyet. Volt a gyárnak egy fiatal papja, csinos, szőke fiatalember, akit kifogástalan reverendájában gyakran láttunk a gyár-

udvaron, vezető tisztviselők társaságában. Soha ránk sem nézett. Most sem, az oltárnál. Miközben hazafias frázisoktól puffogó, banális, lapos szentbeszédét mondta, szinte kínosan kerülte, hogy a sárga csillagos csoportra tekintsen, úgy tett, mintha észre sem venne bennünket. Leírhatatlanul keserű szájjal hagytam el a szentmise végén a kápolnát, az volt az érzésem, mintha Istent kerestem volna, és valaki közöttünk állt, le akart tagadni bennünket az Úr elől...

A következő misére Szent István napján mentünk. Kedvetlenül indultam el, féltem a múltkori csalódott keserűségtől.

De most a másik fiatal pap misézett. A szentbeszédben István királyról beszélt. Arról az országalapító magyar királyról, akinek alkotását, a „szentistváni Magyarországot”, egy ideje annyit emlegetik, meghamisítva, elcsépelve ezt a fogalmat. Elmondta, hogy Szent István nem ismert faji különbséget, az ő államalkotói lángelméje éppen abban nyilatkozott meg, hogy a Magyarországon megtelepedett idegeneket beolvasztani, magához édesgetni, nem pedig elnyomni törekedett. Csak egyetlen idegen fajú veszedelmet ismert: a pángermán terjeszkedést. Ezzel a legkönyörtelenebbül szállt szembe, még saját sógorát, Henrik német herceget is a Lajtába fojtotta, amikor seregeivel Magyarországra tört. Beszélt a fiatal pap a faj és a vér mítoszáról, amelyről éppen most láthatjuk, hova sodorta azt a népet, amely ennek hódol a Krisztus igéje helyett. Beszélt a kereszténység szent fogalmát lejárató úgynevezett világnézetekről... Ámulatunk egyre növekedett a fiatal pap iránt, aki szinte állandóan felénk fordulva prédikált, mintha egyedül csak nekünk szólt volna szentbeszéde, és mintha egész magatartásával azt akarta volna kifejezni: ti megértitek, amit gondolok és mondok, ezeknek a többieknek úgyis hiába magyaráznám. Akinek füle van, hallja, akinek szeme van, lássa... – mondta az Úr Jézus.

Ez a szentbeszéd nem csak felemelt, megvigasztalt, nem csak kárpótolt a múltkoriért. Bátor tett volt ez a beszéd, hiszen olyan helyen hangzott el, ahol a „hívők” jelentékeny része Krisztus keresztyénél sokkal többre becsülte a – nyilaske-
resztet.

Angeli a fiatal pap neve, aki káplán volt Csepelen.

XIII. AZ „ÖRDÖGSZIGETRŐL” A SÁTÁN VÁROSÁBA

AUGUSZTUS 29-ÉN ESTE, már sötétedett, amikor egyszerre csak megjelent a táborban Ubrizsy.

Nem, hiába próbálnám leírni azt az izgalmat, amelyet váratlan, helyesebben már annyira idegfesztően várt megjelenése kiváltott belőlünk. Sorakozót kiáltott a napos, de amikor négyszögbe igazodtunk, valahogy valami megmagyarázhatatlan rossz érzés szállt meg. Nem akarom magam a „telepatikus fenomén” színében feltüntetni, de amíg a többiek telve voltak a most már egészen biztos szabadulás eufóriájával, addig az én szívem egyszerre olyan nehéz lett, hogy sírni szerettem volna. „Ez az ember nem a szabadulásunkat hozza” – szóról szóra ez a mondat formálódott ki bennem – „ez az ember nem a szabadulásunkat hozza”.

- Jó hírt közölhetek magukkal – kezdte beszédét undok, kásás orrhangján -, a belügyminiszter úr a horthyligeti tábor, mint illet, felosztatja. Maguk ettől a perctől kezdve nem internáltak többé, hanem munkaszolgálatosok. Mert egyébként minden marad a régiben. Mindnyájan itt maradnak, és végzik tovább a munkájukat. Miután ezért most már munkabért fognak kapni, megkövetelem, hogy fokozott erővel dolgozzanak. Örülhetnek, hogy ebben a kedvezményben részesülnek, ezt köszönjék a kormányzó úr jóságának. Mert azt talán még nem tudják, hogy minden zsidó, kivétel nélkül, rövidesen internálva lesz. Tehát maguk is hozzátartozóik sorsára jutnának, akik minden percben el lehetnek készülve arra, hogy internálótáborba kerülnek. Maguk ilyenformán elkerülik ezt, és elvárom, hogy erre a kedvezésre érdemeseknek fognak mutatkozni.

Szólt és távozott, mint már annyiszor.

Mi ottmaradtunk, mintha villám sújtott volna belénk: némán, lélekben összeomolva egy pillanat alatt. Csak néztünk egymásra, kábán, értetlenül, ostobán. Elszéledtünk, ki ki a szobájába, vackára: senki sem szólt a másikhöz. Irtózat, halálos csend és dermedtség feküdt a táborra, és ezen az éjszakán senki sem hunyta le a szemét. Csak feküdtünk, hallgatva, tépelődve, kétségbeesetten. Először sírtam egész internáltságom alatt. Még sokan sírtak rajtam kívül, de nem csak magunkért sírtunk. Kedveseinket féltettük, akikről úgy éreztük: sohasem látjuk többé.

Másnap még elviselhetetlenebb volt lelkiállapotunk, mintha valami, egy csodálatos kincs, amelyet már a kezünkben éreztünk, egyszerre semmivé fozlott volna. Este azután, parancshirdetéskor, Vajda Ernő közölte velünk, hogy – Ubrizsy tudatosan hazudott. Egyetlen szó sem igaz abból, amit mondott, hanem épp az ellenkezője. Már másnap bizottság jön ki a táborba, és mindenki szabadul, csak azok maradnak vissza munkára, akik önként jelentkeznek. Ubrizsy úr tehát, amikor már kicsúszott kezéből a hatalom felettünk, még egyszer, utoljára, meg akart bennünket kínozni. Sikerült neki.

És másnap valóban megjelent a bizottság. Száz fiatal vagy fiatalabb internáltat, közöttük az önként jelentkezőket, vizsgatartotta gyári munkára, mi, többiek, azonnal csomagolhattunk és mehettünk. Nem írom le, micsoda érzés volt ez – nem nehéz elképzelni. És mégis nehéz.

Mert amikor, még aznap késő délután, vonatra szálltam a szigetszentmiklósi állomáson, minél jobban közeledtem a város felé, annál nehezebb lett a szívem. Egy idegen városba érkeztem. Először láttam a sárga csillagos házakat. Először a rengeteg uszító plakátot mindenfelé. Először láttam az este kilenckor már-már teljesen kihalt utcákat. Először éreztem,

hogy ez a mindig oly barátságos, meghitt város, milyen el-
lenséges légkörrel vesz körül; először, hogy ábrázatáról tel-
jesen lefagyott a mosoly, a világ egyik legvidámabb városa,
négy hónap alatt, a világnak tán legsivárabb, talán legride-
gebb városává változott. Rettegés, a most már csaknem min-
dennapos bombázásoktól, és a gyűlölködés tébolya meredt
rám az ismerős házak falairól, ablakaiból, a lezárt üzletek-
ből, a sárga csillagos kapukról és leginkább azokról, ame-
lyekre a sárga csillag mellé gyáván és szemérmetlenül a kereszt
jelét is kitették, mintha ezzel azt akarták volna mondani:
mit bánjuk, mit csináltok a zsidókkal, csak minket hagyjatok
békén...

Ezt a várost – láttam, éreztem – elhagyta Isten, és csak
megvetni tudja Krisztus, ez a város a Sátán Városa lett... Az-
tán a Margithídnál leszálltam a villamosról. Mit nem adtam
volna érte, ha most hazamehetek négy hónapja és egy hete
elhagyott kis fészkembe, lefeküdni megszokott jó ágyamba,
és reggel arra ébredni, hogy szabad vagyok végre, otthon va-
gyok végre megint. De kicsi fészkem már nem volt az enyém.

Hova menjek? Húgom, rokonaim otthonukból kiűzve, „ösz-
sze-költöztetetten”, csillagos házakban. És én nem akartam
ilyen házban megtelepedni – történjék, aminek történnie
kell, gondoltam, inkább bujkálok, inkább ágyrajáró leszek,
de csillagos házba nem költözöm. Csak később tudtam meg,
mennyire igazam volt, mennyire pontos volt az előérzetem.

Hova menjek? Ott álltam a sötét utcán, otthontalanul,
árván, magányosan. Keresztény rokonaimhoz, barátaimhoz
nem állíthattam be ily késői órában – nem hozhattam rájuk
veszedelmet.

Felnéztem a csillagokra, mint annyiszor ott az Ördög-
szigeten, amikor őrségen voltam, de a csillagok most is né-
mák voltak, távoliak és közönyösek.

És elindultam mégis, megkeresni a házat, ahol a húgom lakott, hogy legyen hol lehajtanom a fejem éjszakára. És hogy innen, másnap reggel, elinduljak, űzött vadként, ismeretlen sorsom felé, a bujkálás és bujdosás útjára...

Arcomon könnyek folytak végig, és arra gondoltam, hogy mindaz, ami most történik velem, talán csak száműzetésem második (és az elsőnél semmivel sem könnyebb) fejezetének kezdete. Megszabadultam az Ördögszigetről, de ahova visszatértem, az nem a szabadság. Visszatértem a világba, igen, de ez nem az én világom többé. Vajon megérem-e valaha a szabadságot, vajon eljön-e még egyszer az a világ, amelyben biztonságosan és otthonosan érezhetem magam?

Keserűen megráztam a fejem: nem hiszem, nem hiszem. Aztán becsöngettem a sárga csillagos kapun...

#

És MÉGIS MEGÉRTEM, Isten kegyelméből.

Most is felnézek néha a csillagokra, amikor eloltom a petróleumlámpámat. Az utcák még mindig sötétek, de már világít egy-egy ablak, és az ablakokon túl békés otthonokat látok. Olyanok élnek ezekben az otthonokban, akik száműzöttek voltak, mint én, éppoly idegenek a saját városukban, és szenvedtek, ahogy én szenvedtem, vagy még sokkal többet.

És akik ma – velem együtt – mindenkinél jobban érzik és tudják, mi az: biztonságban élni. Mi az: nem rettegni többé. Mi az: embernek lenni az emberek között. Mi az: folytatni a munkát, ahol egy év előtt abbahagytuk. Mi az: a megáláztatás és kiközösítés sárga jelvénye helyett a szabadság vérpiros virágát viselni szívünk felett.

És mi az: felnézni a csillagokra, és néma, hideg közönyük helyett azt érezni, hogy biztatón, bátorítóan mosolyognak le ránk, mintha azt mondanák: ugye érdemes volt?

A végtelennek tűnő sötét éjszaka lidércnyomásos, szörnyű álma elmúlt mindörökre, és a szabadság, az emberség új hajnalával újrakezdődik számunkra az élet...

VÉGE

TARTALOM

<i>A Tanúságtevők sorozat elé</i>	7
I. <i>Egy kis földrajz és egyéb ismeretek</i>	9
II. <i>A behívó és a bevonulás</i>	21
III. <i>Egy megismerkedés és sok régi ismerős</i>	31
IV. <i>Rökk Szilárd utcai szép napok</i>	35
V. <i>Tsuk-telepi „nyaralásunk”, közelről</i>	53
VI. <i>Megérkezés Horthyligetre</i>	67
VII. <i>Egy másik „üdvözlőbeszéd” és következményei</i>	77
VIII. <i>Megkezdődik „ördögszigeti” életünk</i>	91
IX. <i>Első vasárnapunk Horthyligeten</i>	97
X. <i>Nehéz idők</i>	105
XI. <i>A végzetes vasárnap</i>	129
XII. <i>A „revízió”, a „svédek” és az általános bomlás</i>	143
XIII. <i>Az „Ördögszigetről” a Sátán Városába</i>	153

Köszönjük, hogy a Scolar Kiadó könyvét választotta.
Iratkozzon fel hírlevelünkre a WWW.SCOLAR.HU honlapon,
vagy keressen minket a FACEBOOK.COM/SCOLARKLUB oldalon.

§ **SCOLAR KIADÓ**, 2016
1016 Budapest, Naphegy tér 8.
Telefon / fax: +36 1 466 7648
scolar@scolar.hu
www.scolar.hu

Felelős kiadó: **ÉRSEK NÁNDOR**
Felelős szerkesztő: **BABICZKY TIBOR**
Sorozatterv, tipográfia, előzők és kötésterv: **KISS LÁSZLÓ**
Korrektor: **EISNER ZSUZSA**

ISBN 978 963 244 637 0

Tördelés és nyomdai előkészítés: **LAREN DORR DESIGN BT.**
Felelős vezető: **KISS LÁSZLÓ** stúdióvezető

Nyomdai munkák: **REÁLSZISZTÉMA DABASI NYOMDA ZRT.**
Felelős vezető: **VÁGÓ MAGDOLNA** vezérigazgató